

СБ(Ам)

В 11

14

1964

АЛТАЙДЫН
ТУУЛАРЫНДА

xp -

xp

СБ (АЛТ.)

В-11 РСФСР-дин ПИСАТЕЛЬДЕРИНИН СОЮЗЫНЫН
ГОРНО-АЛТАЙСКАГЫ БОЛУГИ

14

АЛТАЙДЫН ТУУЛАРЫНДА

Литературно-художественный,
общественно-политический
альманах

Горно-Алт. областная
БИБЛИОТЕКА.

АЛТАЙДЫН
БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1964

Күнүзүкү

Информационный жетирү

1963 жылдын декабрь айында Москвада съездтердин оргббзинде Коммунистический партиянын Төс Комитетинин Пленумы өткөн. Бу Пленумда «Химический промышленностьын онын ары өзори — журт хозяйствоны ла советский албатынын жадын-жүрүмин алдындагызынан бийик кемине көдүрер» деген суракты шүүшкендер.

Бу сурак аайынча докладты КПСС-тин Төс Комитетинин баштапкы качызы ла СССР-дин Министрлеринин Соединин Председатели нөкөр Никита Сергеевич Хрущев эткен.

Бойынын жаан учурлу ла чокум докладында нөкөр Хрущев бистин орооннын химический промышленнозы жетижылдыктын планында канайда өзорин темдектеген. Ол ок өйдө бистин ороондо советский ученыйлардын жаан једимдерин тургуза ла производство тузаланзын, наука ла производство колбулу болзын деп кычыру эткен. Советский химиянын једимдерин, анчадала уур индустрияда ла строителство, албаты-јонго керектү немелер эдетен фабрикаларда элбеде тузаланзын деп кычыру эткен.

Бу Пленумнын јобин бастыра советский албатылар күүрекеј јарадып уткыган. Бистин химический аппаратура 1964 жылдан ала 1970 жылга јетире 4,6 катапка өзөр. Нефтеаппаратура 1963 жылга көрө 1964—70 жылдарда 2,8 катапка өзөр.

Арматура 1963 жылга көрө 1,9 катапка өзөр.

Эмдиги өйгө јетире иштеген бастыра химический пред-

прияттиелердин оборудованиези жаңыртылар, эски оборудованиени жаңызыла солыыр. Онын учун бистин советский химический промышленность журт хозяйствого керектү удобрениелерди, албаты-жонго керектү бастыра немелердин тоозын сүрекей көптөдөр аргалу болуп јат. Кийим, туранын ичин јазайтан материалдар ончозы химия ажыра эдилер. Химический волоклолордон эдилген кийим сүрекей јараш, бек, ол ок өйдө баазы сүрекей јенгил болор. Анайда ок көп строительный материалдар химиянын болужыла эдилер.

Капиталистический ороондордо, анчадала США-да ла Японияда, химический промышленность сүрекей өскөн деп айдар керек. Онын учун бу өрө айдылган ороондор химический промышленностьтон сүрекей көп кирелте алып јадылар. Коммунистический партиянын Төс Комитеди химический промышленностьтын өзөри керегинде суракты декабрьский Пленумда (1963 ј.) тегинди тургускан эмес. Бистин орооннын химический промышленнозы 1964 — 1970 јылдарда США-нын химический промышленнозына јаба једижип алар.

Эмдиги өйдө химиянын учуры сүрекей јаан. Кижиге керектү бастыра ла немелерди эдип чыгарарына химия јаан болужын јетирип јат. Химический удобрениелерле јарандырылган јер ашты эки катапка көп берип јат, ол ок өйдө химический эп-аргаларла эдилген бөс (материал) тегин торкодон, тук материалдан эки катап бекле јараш болуп јат. Ол ок өйдө олордын баазы сүрекей јабыс деп ағылу темдектеер керек.

Декабрьский Пленум бу јаан суракты учына јетире шүүшкени сүрекей јаан учурлу ла сүрекей көрүмјилү. Советский албатынын јадын-јүрүмин онон ары јарандырага Советский Союзтын Коммунистический партиязы бастыра кучин салып, бастыра эп-аргаларды тузаланып турганын бу декабрьский Пленумнын јөби керелейт.

ЖААН ИШТЕР БУДУРЕРДИН АЛДЫНДА

Орооныс бойынын сүрекей түрген ичкери өзүп барар база бир жаңы ойине кирген сайын бистин кажыбыс ла өткөн жолын болгобой ајыктап көрөтөн болор. Ненин учун андый болуп јат дезе, бис немелердин жаанын-кичинегин көскө көрүнгөдий тундештирүүлөрле кемјинрге үренип калганыс. Бистин социалистический Төрөлис ичкери јүткүп, канча ла кире жаан алтам эткенде, ол тундештирүүлөр анча ок кире көрүмјилү болуп јат.

1963 жылдын декабрь айында бистин партиянын Төс Комитединин очередной Пленумы бойынын ижин божоткон.

Онын чыгарган јөптөринин исторический учуры незинде? Онызы керегинде кыскарта айткажын, ол Пленум бистин орооныста коммунизмди төзөп бүдүрери керегинде Лениннин јарлу улу шүүлтезин жаңыс ла бектештирген эмес. «Коммунизм — ол Совет жаң плюс бастыра ороонды электрифицировать эдери» — дегенин ундыбаган болбойоор? Эмди онызын оноң ары көндүктирип: «плюс бастыра албаты-хозяйствоны химизировать эдери» — деп жаңы, јадын-јүрүм бойы айдып берген шүүлтеле толтырып салган.

Советский государство жаңы-јаңы ла туруп келген ойдө бу бүткедий керек болгон бо, јок по? Мында бис болгобой кайра баштанып, бойынын өзүминде орооныстын өткөн жолын көрүп турадыс. Писатель болуп тура, мен оларды кижинин санаазында билдиртпезинен, бойы бойынан ла, бистен камааны јокко артып турган сүркеберлер ле детальдар ажыра көрүп турум.

Јарыткыштын ышталып күйген өчөмиж оды сагыжыма кирет. Јурттын јаказында ташталып калган јантык, эски туранын стенелерин немеге бодобой, соок өдүп турат.

Классный досконын јанында — төжинде «КИМ» значокту јаш кыс. Онын колдоры кызарып калган. Сабарлары ээлбей барып, јакшы кыймыктанбай турат. Кыс ала-кандарына үрүп туру. Ол сооксынып јат. Је ол јана бас-пайт. Онын ичкери алдында саргарта кырып јунган јай-калчан столдордын кийин јанында — баштапкы активисттер.

«Бис кулдар эмес» — деп, олар јаан печатный букваларла бойларынын тетрадьтарында бичип отургылайт. Ликпункт.

Кенетийин көзнөктин шили шыгырт-шангырт этти. Рамада ичинип алган уулдын каткырынган кызыл јүзи көрүнди. Ийини ажыра — чурана.

— База ла Латкин Қирька чалчып јүрү.

— Парунька, бери чык! Сенин ниверситедин — мен.

Узүттерле, көрмөстөрлө коркыдып, кийик ле буурыл башту јебрен өй баштапкы бичигештерден өнгөлөп келетени сагыжыма кирет. Ол мен јаар кержак кижининг серемжилү көзиле көрүп, мени кулактардын айыл-јуртынын јос паратазынын ары јанынан каруулчык ийттердин шыйкынак үрүжиле, јангыс катап уткыган эмес:

— Ајыктанып јүр, мынызы менин!

Бу туку качангы, је тыны бек, бойынын калју-казыр ээжилериле коркушту болгон озогы Россия. Ол јолды јайлатпаска турган. Ол буттар алдында оролышкан. Мунг јылдардын туркунына јандаган јангдардын ла ээжилердин сүреен јаан чогунтызыла көкенип, јангы күннинг тагдагына кийик јадын-јүрүмди өткүре јарыырга бербей, ол, балкаш бутту баатыр, озогызын бек корып турган. Ол кулак-байлардын колындагы чолтук мылтыкла коркыткан. Ол јүс јылдардын туркунына чулум таштый бек болгон калганчы табынан — јөөжө ээлейтен правозынан тудунып-кабынып турган.

База мындый неме сагыжыма кирет: јурттын поскоитнозынын ары јанында јаан бүк јер јаткан. Сүрекей көп улус јуулышкан — мында каргандар да, јаштар да бар. Јолдын ичинде эки бөлүккө бөлинип алган крестьяндар тургулайт. Онг јанында тургандары эскирип-кыркылып калган кыска тере тондорлу, јамачы үстүне јамачы салган чекпендерлү. Олордын тоозы көп. Олор јаан табышту, амыр турбас улус... Олордын чырайларынан ојунгени билдирет.

Экинчи, тоозы ас бөлтүк улустын ортозында сүүниш жок. Мында байбак сагалдарын сыймап, чекпен поддөвкеларын тенийте тартып тургандар, мынаг каа-жаада кыйгас, шоодылганду сөстөр угулган:

— Калак, Плешивцев, мындый элбек жердин өлөнүн үзе чапканча, штанынды ылбырадатан турун!

— Жок, сват, кайдан ылбырадат — деп, коштой турганы айдат. — Онын штаны салкынга ончо жанынан өткүрсоктырып турган эмей.

Ончолоры жиркиреде каткырыжат. Же бу каткыда — жаман көрүш, чугул ла коркыганы. Коркып ла электеп тургулайт. Электеп ле калжуурып тургулайт. Калжуурыжы күчи жок, оног улам тузазы да жок.

Жолдын ол жанында дезе жоктуларга кулашла жер кемжи берип, төжинде «КИМ» значокту жаш кыс омок базып браадыры. Ол эски жүрүмнөн эртенги күнди жуулап алат. Ол бүк жерле жалтаныш жогынан, бек алтамла базып, үчтолуктый кулашла иштенип ле туру. Онын кийининен эки телекей көрүп турганын ол билер. Олор бу, коштой тургулаары. Бирүзи бойынын чын санаазын жажырып, төжинде кайнаган чугулын базынып, көзүн кыйгас сыкыйтып алган көрөт, экинчизи бойынын сүүнчизин, ырызын жажырып болбой, онызын кажы ла кижиге куучындап берер күүндү.

А ол дезе, төжинде «КИМ» значокту кыс, бу эки телекейдин көзинче эрчимдү, омок базып, кулажыла кемжип ле туру.

Айса, ол байагы Парунька, оны бис бу жуукта ла ликпунктта көрбөй кайттыс?

Андый да болордон маат жок... Творческий өзүмнүн ырызын билип алган кижитоктоду жогынан ичкери барар ине. Андый кижинеден де жалтаибас, кандый да керекке тидинер. Ол буудакты буудак небес ийделү кижит.

Бойынын күчин бириктиреле, журт жердин ишчилери жегүден жегүге жөптү-нак жүткүп, ар-бүткеннен онын айдары жок көп байлыктарын жуулап алып тура берген өйлөрдимен бойымнын көзимле көрүп тургамдый.

Анайып, олор сууны үйгендеп алгандар. Андый жаан эмес суулар бистин кажы ла деремнебисте бар ине. Тегин ле суучак... Тайыс жерлерлү, жарадында талду, ооктеек балыгаштарлу, жараш көөлмөктөрлү. Онын чакпындарынан электричествонын баштапкы чедиргени чагы-

ларда, деремнени ол канайып кубултып јарандырган деер!

Тураныг ичинде кенетийин кайкамчылу јарык боло бергенин көрүп ийеле, сен, јаңыс јердин кижизи, аш-мал өскүрөөчи ишчи, не керегинде санандыг болбогой? Такпай күйгенине карара ышталып калган потолок кажайгалак болгон, стенелердин јик-тежиктеринде дезе таракандар кыймыражып туратаң. Сен ол тушта не керегинде сананып калдыг не?

Мен билерим: сениг алдында стенелер ачылган, сен ыраакты көрүп ийген. Келер јылдардын чөрчөктөгидий керектери көзине көрүнген. Бу кайкамчылу картина јо-голорынаг коркып, эм тургуза онызы керегинде угуза сананарынаг јалтанып, сен кыймык јок туруп, ол ыраакты ајыктаган. Сен не керегинде санандыг не? Јарт ла, улу Ленинниг озолодо көрүп: «Бисте јүс мунг трактор болгон болзо...» — деп амадап айтканы сагы-жыга кирген болор. Јүс мунгыг үстүне бу мындыг гид-ростанциялар болгон болзо.

Андый кайкал болгодый ба, јок по? А темигип калган тымыгыс канайткай не? Эмдиге јетире салам јабын-тылу јаткан бастыра Расея кайткай не? Јөпсинер бе ай-са соғужар ба? Јарт ла, бойының эски карангуйынаг, неме аайлабазынаг улам соғушпай калбас.

— Соғужар ба? Је ченеп көргөй лө — деп, сен айдып, турангыг потологынаг салактаган јаңы кайкалды — кичинек күнди ајыктайдыг. — Соғушса — чыда-жарыс. Эмди бис јаңыскан эмезис. Бисле кожо — ийде. Бисле кожо наука!.. Ого үзеери, ол уулдар... большевиктер. Тудуш-кабыжы бистийиндий дежет.

Оның кийининде јуртка тракторлор келгилеген. Ленин амадаган јүс мунг трактордыг тоозынаг болбой кайтсын. Ол тракторлор кыралардыг аңкандарын јо-голтып тура берген. Баштапкы «темир аттыг» кийининен јурттыг бастыра улузы јүрген. Ол өйдө андый јарлу машинаны башкарган киж и ончолорынаг тоомјы-лу болгон. Ол баштапкы трактористтер кир-балкаштаг, сүрткүштердег тес кара да јүргүлеген болзо, је бистинге кемибис, ол өйдөги уулчактар, бу кайкамчылу машина-ның бөлүктерине ого јүк јалмажыла да јыжынарын ырыска бодобогон деер!

Баштапкы тракторлорды ээчий јурт хозяйствоны ме-

ханизировать эдетен ой келген. Кайкалдардын кайкалы—комбайн табылган. Айла бойыстың колысла эдилген, туш жерден экелген эмес.

Машиналардын тоозы, бүдүмдери өскөн, устар өскөн. Бойыстың механиктерис, техниктерис, инженерлерис өзүп, чыдап турдылар. Ученый селекционерлер, агрономдор до биохимиктер жерди жемиттү эдеринин эпаргаларын бедрегилеген. Ар-бүткенниг учуралла беретен сыйларына иженерге жарабас болгон. Ар-бүткенниг быйанына иженип отурза, ол оныг кубулгазындарынын олжозына киргени болор, ол оныла тартыжарынан, оны бойынын күүнине, коммунистический санаалу жагы кижиниң күүнине бактырарынан мойногоны болор. Бу жагы кижидезе учуралга бажыарга темикпегенин бастыра телекей билер. Советский кижиде Коммунистический партиянын башкарганыла бойынын государствозын телекейдинг эн жаан ийде-күчтү ороондорынын ортозына акту бойынын колдорыла тургускан. Эмди бу баатыр балкаш бутту эмес, ол озочыл, жап-жагы индустриялу, ол иште эмдиги ойдинг жагыдан жагы эп-сүмелерин тузала-нып турат. Советский кижиниң ойгор санаазы жарталгалак телекейлерге өдүп, космос жаар бойынын кайучыларын ийген. Ол атомды колго тудуп, оны Төрөлиниң тузазына иштеди, государствозын да корыырына тургузып салган. Ол улу-жаан агын сууларды бууган, эн чөлдөрдү ле тууларды ажыра сүрекей узун каналдар казып, күйгек жерлерди сугарып койгон. Журт промышленностьын сүреен жаан предприятиелерин кайкамчылу кыска ойго ишке кийдирген.

Калганчы-учында, жер-телекейди ол фашисттердин кара албанынан аргадап алган. Бистиг советский кижибис андый.

Албаты-хозяйствонунг бир кезек бөлүктери, чокумдап айткажын, журтхозяйственный производство, сондоп турганына ол жөпсинип отургадый болгон беде?

Хозяйстволорды бириктирип ле жаанадып, көп иштерди механизировать эткен жылдардын туркунына журтхозяйственный продукциянын төс бүдүмдерин алары ичкери сүреен жаан алтам эткен. Андый да болзо, онызы орооннын өзүп калган некелтелерин түгезе жеткилдеп болбой турган. Журтхозяйственный ишти төзөөрининг азыйгы кеберлери науканын ла техниканын жедимдери-

нинг жөмөлтөзи ле эрчимдү болужы јокко тузазы ас болотон өй јетти.

Јурт јерге болуш јетирерге ар-бүткеннинг кыйгас кубулгазындарынан јалтанбайтан јангы ийде-күчтер келер учурлу болгон.

Андый өй келген. Коммунистический строительствоыг бастыра участокторында озочыл эп-сүмелерди тузаланып, үзүк јогынан јангы техникала јепсенип турган ороон, сүрекей јакшы ишчилерлү, лабораторияларлу, институттарлу ороон ар-бүткенле јана баспай тартыжарында кыйалта јок јенгип чыгар.

Бистин партиянын Төс Комитединиг 1963 јылда декабрь айда болгон Пленумы бастыра советский албатынын адынан јуртхозяйственный производствоыг бийик кеми учун, бастыра албаты-хозяйствоны химизировать эдери учун албатылардыг ла ороондордыг историязында мынан озо качан да болбогон тартыжу јарлады.

Јаан ла кичү химияны төзөп тударынын улу планы промышленностько до озогызынан он артык јангы материалдар берер.

«Промышленностьты химизировать эдери—ол, чечен айткажын, материальный јөөжөлөр элдем болорынын эжигин биске ачып турган түлкүүр» — деп, Никита Сергеевич Хрушев айткан.

Химический промышленностьтыг өскөниле јурт хозяйствоныг алдында кандый јаан аргалар ачылбай турудеер!

Бу јуукта мен бистин крайдыг чөл јерлерине барып јүргөм. Анда мениг бичиктерим аайынча культураныг јурт јердеги университеттеринде кычыраачылардыг конференциялары өткүрилген болгон. Јуртхозяйственный производствоны оног ары көдүрери јанынан чокум иштер өткүрери керегинде јурттарда јаан куучын болуп туру. Таныш кырачыларга јолугып, куучындажып тура бергенис. Удаан јылдардагы деремнени эске алындыс. Ол тушта «Кем кемди?» деген сурак јарталып турган.

Канайып та ар јанынан кижинин сагыжына мындый учурал кирип келген. Песчаное деп јуртта ол јыл бастыра кыра јерди баштапкы ла катап тракторло сүргендер. Кырага јебрен каргандар да чыккылаган. Трактордыг салдазы качан да сүрүлбеген јердин кыртыжын

канайып жеңил антарып турганын көрүп, Мокроусов Ефим деп карган өбөгөн салданын жолында узак туруп, тыркыраган колында болчок тобракты уу жап, жашталган көзиле айкап турды. Ого бригадир базып келеле:

— Же, Ефим Андреевич, мындай иштеп туза болбой не? — деп омок сураган. Карган өбөгөн кургак эриндерин мырыйтып, трактордын кийининен ары көрөлө, ижемжилү айткан.

— Туза болор ло, же узакка ба?

— А не? — деп, алаатыган бригадир бүдүмжи жок сурады.

— Өткүрө терең сүрөт — деп, карган өбөгөн салданын жолу жаар кекиди. — Анда, терегинде, сен байлыктын бойу жадыры деп бодоп турун ба? — Ол бажын жайкады.

Бригадир ого бүтпеген.

— Бис, таадак, андый машиналарла бастыра керектү жулуктарды аларыс — деген.

Жер жаңы болгончо, үч-төрт жылдын туркунына чын ла алгылап турган, аштын түжүми жакшы да, турумкай да деп билдирген. Агрономдор агротехнический иштердин кыйалта жок кемин кичеегендер. Ол жылдарда жер ижинин травопольный системазынын күчи чыккалак болгон. Анайып, агрономдор кыраларды жылдын ла эллиселиштирип, культурный өлөңдөрлө жерди жаңыртага кичеенип туратандар. Аштын түжүми десе бийиктебей турган. Күйгөк жылдарда ол онон жабыс болотон. Чык арбынду болгон жылдарда мажакту аш кижинин сынынан бийик өзүп, жетире бышпай, жыгылып туратан. Оны түгезе, жылыту жогынан жуунадып көр.

Керекти пропашной культуралар бир кезек жарандырган. Кукуруза ла свекла азырал жанынан сурактын аайына чыгар арга берген деп, жер иштеечилер айдыжат. Бу ижемжилү ле жакшы алтам. Же пропашной до культуралар аш өзүмдөрдүн турумкай, бийик түжүмүн алар проблеманы учуна жетире жартабай жат.

Жап-жагы, чүмдү техникала жөпсенген аш иштеечилер, чөрчөктөгү баатырлар чылап, жолдын белтиринде токтой түшкүлеген: ол проблеманын аайына чыгарга, кандый алтам, кажы жаны жаар эдетен?

Толо, сок жагыс чын каруу Төс Комитеттин Плену-мында берилди:

— Бастыра албаты-хозяйствоны химизировать эдер!
Удобрениелер. Олорды чын-чике тузаланар.

Химия аш иштеечиге болуш јетирерге келди. Мен озолодо көрүп турум: эки-үч жылдын бажында јурттарда ла деремнелерде агролабораториялар чынынаг иштегилей берер. Кажы ла кыра јер бойына керектү удобрениелерди некеер. Тракторист ле аш үрендеечи база бир науканыг — агрохимиянын једимдериле јепсеиип алар. Сакыган јенү келер. Онын келбес учуры јок, оныла кожо база бирүзи келер: јурт јердин тегин ишчизинин культурный кеми оног бийик боло берер.

Бистиг партиянын Төс Комитединин Пленумынын јангы исторический јөптөринин ойгоры онызында.

**БУРУЛ САЙТНАКОВТЫҢ
ТҮРЛУЗЫНДА**

Эбире көрзөң, чөл лө чөл.
Куу таштар.
Керек деңе жыраа да
Элбендеп энчейбейт.
Ыраак эмес кайда да
Монголдын жери.
Көк кумакту төңдөрдөң өскө,
Не де көрүнбейт.
Чөлдинг үстүле көк ынаар
Токуналу жылып жүрет.
Граннан бери жыбар согот.
Бу түнде карган најым Бурулла
Экү турум. Ийт үрет.
Айдын түн. Тымып калган чөл лө чөл.
Мындый түнде
Эбире ончозы
Кандый да сан башка көрүнөт:
Ургүлөп уйуктап турган сарлыктар
Көрмөстөрдий коркымчылу үшкүрет.
Сайтнаков оларго күлүмзиренет:
— Стиляга деп немелерди көргөм,
Торт бу сарлыктардый,
Самтар тонду турбайты — деп,
Жерге түкүрип, кокурлайт.
Мен акту жүрегимнен
Солун угуп, каткырдым.
Алтайлар чечен, кокурчы улус.
Онын кийининде

Сананып, таңкылап,
Унчукпай экү узак турдыбыс.
Эбире ыраакта
Оттор көрүнөт,
Койчылардын тундеги отторы.
Олордын жылузы менинг де
Өзөк-жүрегиме једип туру.
Бу элбек чөлдө
Кандый јараш,
Кайкалду јүрүм өдүп јат!
Бу најымдый ла
Амыр јок улус
Калыктын ижин бүдүрип јат.

НОКӨРИМЕ

Одым өчпөгөн,
Jүрегим собогон,
Каным тамырлап,
Jүрүмим узаар.
Бистен ырады деп,
Мени бодобогор,
Тартыжар күчим
Эмди де бар.
Эмди де мен
Нөкөрлөр учун
Оштүгө удура
Калапту барарым.
Түбекке түшкен
Кару најымды
Оттон до болзо
Чыгарып аларым.
Эмди де мен
Слердин јанаарда
Коштой базып,
Ичкери барадым.
«Нөкөрлөр сүүнзин,
Оштүлөр јалтанзын!» —
Анайда сананып,
Jүрүмим јүредим.

Бажырбазам да, быйаным айдадым, от-эне.
Мен сеге бажырбайдым — онызы артык,
Онызы бисти там тынгыда жууктадат, от-эне.
Сен меге жаантайын оўрекей киленкей,
Бажырбазам да, быйаным айдадым, от-эне.

ЧАНКЫР ЭНИРДЕ

Алтайымда чанкыр энир.
Туулар, суулар чанкыр.
Јүрегим кайдаар да јүткүйт.
Токто, јүрегим, акыр!

Чанкыр энирде тууларда
Төрөл кожомым уктым.
Сен мени анаар кычырдыг.
Токто, јүрегим, тым!..

Койчынын эрү көстөри
Сени сыстадат бүгүн.
Је не де мени божотпойт...
Јүткүбе! Барарыг төгүн...

Чанкыр энирде отурып,
Санааркап, нени сакыыр?..
Ўргү араай јенерде,
Түженгеним чанкыр.

Хр. 147489

ЧИБИ ЛЕ КАЙЫҢ

(Басня)

Янында турган кайыңга
 Жарамзып чибі бөкөйді.
 — Жаражың сүреен болтыр — деп,
 Жардына араай таптады.
 — Чындап ла, кайыңның кеенин! — деп,
 Чын санаазын тал айтты.
 — Түп ле түс көөркийди! — деп,
 Тууразынаң тыт айтты.
 — Ап-апагаш болтырын — деп,
 Аспак жымжак шымыранды.
 — Бып-быжыраш баламды! — деп,
 Мыкынданган мөш шуулады.
 Жараш кайыңта жөлөнпөп,
 Жарамзып, чибі жайканат.
 Коркушту жуук нажызы болуп,
 Коо кайыңды кучактай алат.
 Же жажыл жай түгенди,
 Жердин үсти саргарды.
 Онжүк кайың калтырап,
 Онги өчүп, какталды.
 Чибі эмди кайыңды
 Чек билбестий түс турат.
 Торко жажыл тонду ол,
 Туура көрүп, жайканат.
 Тырсылдаган соок келет,
 Тымык араай кар түжет.
 Кайың ла чибинин ортозы
 Эмди ыраак көрүнөт.
 Жарамзык чибидий нажылар
 Жакшы ла жүрзе, жакшы эди.
 Кара шыра келгенде,
 Кайа көрөр жанду эди.
 Же түңгей ле жас келер,
 Жажарып кайың элбиреер!

АРАКЫЧЫ

(Басня)

Аракычы кижн ажанатан јерге
Ајыктанып, араай кирди.
Көрзө, ыраакта, көлөткөлү толукта,
Көрүш-таныш көөркий отурды.
Онын алдында столдын үстүнде
Ырыс кептү стакан көрүнөт.
Көк-јарамас! Көсти јарыдып,
Ак-боро өндү арајан билдирет!
Анаар басканын бойы да билбеди,
Араай келтип, отура берди.
— Амырап отураар ба, былар? — деди. —
Ак санаалу кижн — деди. —
Аайы-бажы јок иштеп турала,
Амырабай да база — деди. —
Бала-баркагар кандый? — дейт, —
Байа үйеерди көргөм — дейт. —
Газетте болгон портредеер
Кандый јараш чыккан! — дейт. —
Јуунда айткан сөстөрөөр
Јуудагы октордый болгон — дейт. —
Кийип отурган костюмаар
Килин-торко бөс пө? — дейт.
Учында стаканга кылайып көрди,
— Уруп ийзеер кичинек — деди.
Байагы угуп отурганы
— Пожалуйста — деп күлүмзиренди,
Јанында стаканды алала,
Јарымын ого уруп берди.
Онызы дезе ала койды,
Оозына уруп ийди.
Тату ба, ачу ба дегендий,
Такып, такып амзанды.
Орө дө көрүп болбоды,
Оско нени де айтпады.
Чырай-бүдүжи чырчыйды,
Чыгарга капшай мендеди.

НЕГРИТО

Гаванада революциядан озо жоктулар жаткан кварталда, сырангайла талайдын жарадында, кичинек сквер болгон. Качан тропический күн учу-кыйузы жок тегиске чыгып бергенде, бу скверге негрито деп аттуу сан башка жаан куштар учулап келетен. Олор мында конгылап алала, ойто талай жаар эрте-эрте учкулай беретен.

О, негрито деген
Сан башка куштар,
О, негрито деген
Кунукчыл куштар,
Канадаар жайып,
Таң атса ла,
Казыр талайга
Слер не барадаар?
Эрке бүрлердин
Унинен чочып,
Эрте, эрте
Слер не турадаар?
Жокту кварталга
Конгылап алала,
Жотконду талайга
Слер не барадаар?
Карангуй кирзе ле,
Гавананы көстөп,
Кажы жараттан
Учкулап келедеер?

Карибский талайдын
Ары жанында
Канайып түжиле
Жемзенип жүредеер?
О, негрито деген
Сан башка куштар,
О, негрито деген
Слер жобош куштар,
Жотконду талайга
Барбагар слерлер,
Жокту кварталга
Конбогор слерлер.
Жокту кварталда
Күнүн ле сайын
Кубинка ыйлайт —
Ол жокту, жокту...
Күнүн ле сайын
Ол слерди сакыйт,
Келбегер бери —
Слер өскө жолду.

Ак байканду
Кемени менгедип,
Сүүгени талайла
Эжине берген...
«Карибский талайдаг
Ырысты тудала,
Кайра сеге
Мен келерим...» — деген.
Гавань отторы
Күйе ле берзе,
Кажатта экү
Туштажарыс деген.
Нени де сеспей,
Бис коштой отурып,
Негрито куштарга
Көрөрис деген.
Табылган ырысты
Бис экү темдектеп,
Таверна сайын
Ойноорыс деген.
Тегери алдыла,
Гавана городло
Тегин ле телчип
Jүрерис деген...
Je Карибский талайдыг
Калжуурган толкузы
Канча ла катап
Jаратка согулган.
Кубинка кыстыг
Сакыган ырызы
Муиг тамчыдый
Оодылып чачылган!
Ак байканду
Кемени сакыырга
Арып чылады
Сеньорита Чомон.
Негрито куштар
Каруузын бербеди,
Өчө берди
Эңирги чолмон.

Ах, негрито деген
Санг башка куштар,
Ах, негрито деген
Кунукчыл куштар,
Антильский¹ талайда
Болбодыгар ба слер?
Ак байканды
Көрбөдигер бе слер?
Эңирлер сайын
Jокту кварталдаг
Энелер сыгыдын
Угадыгар слер.
Эрте, эрте
Эни жараттанг
Олордыг сомын
Көрөдигер слер.
Сай-кумакту
Jаратта энелер
Сахарный тростниктий
Jайканып тургулайт.
Көпөгөш өндү
Талайдаг көөркийлер
Көстөрин албай
Көргилеп тургулайт.
Олордыг үстүнде
Көпөгөш тегери,
Негрито куштардый,
Кап-кара булуттар.
Уулдары талайдаг
Бурылбас кайткан?
Улам ла мынайып
Канчазын турар?
Айса, олорды
Байканыла кожо
Антильский талай
Базырып салды не?
Айса, тонокчыл
Мексикан улуска
Туштажып, баштарын
Талайга салды не?..

¹Антильский талай — Карибский талай.

Жок, кубин уулардын
Жажытту жолун
Бу жарыкта
Кем де билбес.
Ойлөр келер,
Слердин уулдараар
Ойинен озо
Качан да келбес.
Эм тургуза
«Гранма» кереп
Амыр, тымык
Мексиканский портто.
Ээн талайга
Көрбөгөр, сеньора,
Эм тургуза
Арай ла эрте.
Ойи жетсе,
Карибский талай
Оңдөйип чыгала,
Жаратка согулар.

Ол жотконнон
Строй чачылар,
Түрмелер оодылар!
Антильский талайды
Уулар кечкилеп,
Ак байканын
Жайылтканча келер,
Олор жаңыс ла
Слерге эмес —
Ончо улуска
Ырысты экелер.
Ол тужунда
Негрито куштар
Омок-седен
Учкулап келер
Жокту квартаалда
Журтаган слерге
Кубин уулардын
Эзенин экелер!

АМЫР ШКОЛГО МЕНДЕЙТ

(Куучын)

* * *

Жай тууларда ненин де учун кыюка. Анча-мынча болбос, кайындардын ла тыттардын бүри јажыл да турза, је эртен-энгир јылуланып кийинерге келижер. Одунын јанында јылу да, кезик учуралда изү де болзо, је кара суучакка барганда, онын соок тыныжы эди-каныга өдүп тургандый болор.

Жайгы күндөр божоды. Школго барар өй јеткен. Турлудан ого јетире јуук эмес. Кере түжүне ле барар керек. Бүгүн сүмер башту тууларда калганчы түнди өткүрип алар. Амыр сумказына бичиктерин салып алды. Эртен адазы ого ат берер, ол десе тайганы тайга дебей, деремеге јангыскан барар...

Амыр турлуны ајыктап көрди. Кара-Кайа деп өзөктө кандый јараш! Оны туулар курчап алган. Туулардын сынында койу агаштар. Бу агаштар кайыр кырдан канайып јыгылгылабай турат не? Туку ол мөш десе таштын сыраңгай ла кырында өзүп јат. Тын салкын болгондо, мөштин койу бүри јайканып та турза, ол бойы јыгылбай турат. Төмөн десе, түни-түжи амыр билбей шоркырап аккан Түрген-Суунын јанында элбек ак јадат. Амыр бу мында адазыла кожо канча кирелү өлгөн бугулдап обоологон...

— Бир, эки, үч... алты обоо—деп, Амыр шымырана-ла, сүүнип күлүмзиренип ийди. Акта бугул тарткан јолдордо түрүлип калган өлгөндөр јаткылайт. Је бугул тар-

тарда, олар бугулдын алдына кирип, тынду немедий толго-го тўргектелип туратан.

А туку ол карган тыттыг алдына Амыр Тайгыл деп ийдиле кожо отурып, отоп жүрген торбокторды көрөргө сүүйтен болгон. Бу тыт бастыра агаштардын тууразында жагыскан өскөн. Же нениг учун жагыскан өскөнни Амыр эмдиге ле жетире билбес.

— Тайгыл! — деп, Амыр айдып, араай сыгырып ийди. Жаан эмес, желбер түктү ийт бажын өрө көдүреле, уулды аяктап, куйругыла жерди согуп турды. «Бу Амыр база нени тапты не?» — деп тургандый, онын көстөри уул жаар ченегендү көрөт. — Оттын жанында жадарга да жылу. Ого үзеери, Тайгыл Амырдыг ангышканын чек сүүбейтен болгон.

Кайда да агаш ортодо аттын тибирти угулды. Тайгылдыг уйкузырап жалжууары чек жоголо берди. Ол качан ок Амырдын буттарынын жанына калып келеле, тыг үре берди. Онын кийининде ол үрүжин токтодып ийеле. «Бу кем клеедири не?» — деп тургандый, уул жаар көрүп салды.

— Таны, таны — кем клеет? Сениг кулагын уккур, көзин көргүр ине! — деп, Амыр каткырды.

Тайгыл агаштар жаар болуп, күнкүлдеде үрүп турды. Удабай онын үрүжи токтой берди. Күрен атка минген таныш кижин агаштар ортозынан чыгара жортып келди. Ол Параев өбөгөн эмтир. Онын турлузы ыраак эмес, жагыс ла төг ажыра.

Параев өбөгөнниг жанына Амыр жууктай жүгүрип келеле, тура түшти. Ол Параевтиг чылаган, соок ло санааркап калган жүзин көрөлө, «Жарт ла, торбокторын эмдиге жетире таппаган туру» — деп сананды.

Өбөгөн жеде жортып келерде, Амыр кыйгырды:

— Жакшылар ба!

Параев өбөгөн бажын кекип ийеле, оду жаар жортты.

«Анайдарда, таппаган туру — деп, Амыр сананып калды — Эки торбокты таппай калары жеңил керек эмес. Жай туркунына бастыра билезиле чырмайып иштеген... Эмди дезе торбоктордын баазын төлөөр керек... Колхозтын малын кородорго жарабас эмей...»

Эки ай мынан озо Параевтин уулчагы Айдар Амырга мынайда айтканы сагышка кирет: «Меге адам быжыл городской тон ло чана садып берер». Эмди садып бер-

бестен де айабас. Айдарга тегин јерге эртелеп мактанбас керек болгон... Айдар школго јуре берди не айса база эртен барарга туру ба? Эку барзаас, јакшы болор эди... Је, Айдардыг мактанчагын сананар болзон, оныла кожо барганча, јангыскан барза торт болор. Мактанар болзо, оны канайып та токтодып болбозыг. Айдар тогуне ле кейленерге суййтен уул эмей...

Тайгыл дезе, ээзине кунугарга бербеске тургандый, келип, ого јалканчып турды. Амыр кенейте кыр јаар југурип, откун униле Тайгылды кыйгырды. Тайгыл кынзып ийеле, мойынын суймайта чойип, уулдын кийининен мантады. Амыр Тайгыл ийдиле јаланды одоло, јыраалардыг ортозыла тыйрыйган јолды оро бардылар. Агаштар, јыраалар олордын кийининде артып тургулаган.

Олор кайага чыгып келдилер. Амыр томон корди. Ух! Кандый бийик! Кандый бийик! Озокто оскон агаштар кандый јабыс корунет!.. А Турген-Суу дезе чичке јаламандый. Керек дезе сууныг чакпындары да корунбейт, шоркыран аккан табыжы да угулбайт. Кырлар да јабыс немедий, булуттарга дезе кол до јеле бергедий...

Амыр нени де сананып, уур ушкүрип ийди. Онын кийининде катап ок Тайгылга айтты: «Сен јокко меге кунукчыл болор, Тайгылым. Интернатка јетире мени уйдежеле, ойто јанып ийерин. Мен сени кыжыла да анда тудар эдим, је јарабас, најым, јарабас. Анда сени кижн кайда тудатан?.. — Амыр ийдин эрке сыймап турды. — Ондодыг ба, Тайгылым? Менле кожо болгон болзон, меге кунукчыл болбос эди. Адама сен мында база керекту болорыг. Ол малды кар тужерге јетире мында кабырар».

Амыр унчукпай, узак отурды. Онын јузи кунукчыл болды. Мында, бийикте, јер эмеш јарык та болзо, је анда, томон озокто, кем де кожогони тартып ийгендий, јерди карагуй буркеп турды. Турген-Суудан туман чойилет. Ол бийикке кодүриллерине мендебей, агаштардын устунде боромтып кайкалап турды. Одунын ыжы да бийикке кодүрилбейт. Агаштын ортозынаг чыгып клееткен торбокторды Амыр коруп ийди. Ол бут бажына кодүрилди. Тайгыл база туруп чыкты.

— Барар ой јеткен, Тайгыл, — деп, Амыр араай айтты. — Барып, торбокторды тоолойло, чеденге сугуп салалы.

— А сен турлудан не эртелеп түшпедин? Ол Айдар баштаган балдар машиналу жүре бердилер.

— Айдарга не болзын, жайгыда эткен-бүдүргөн кайкамчыкту керектерин балдарга куучындап берерге мендеп туру не база — деп, Амыр, жаан кнжи чилеп, табылу айдала, күлүмзиреннп ийди.

Ол арчымактагы азык-түлүгин жазап шиндеп көрүп, кологды тыгыда тартып ийеле, адына жеңил минип алды. Энези оныла коштой базып, жакарып турды:

— Учар суунунг жанында үч жол жадар. Сен сол жанындагы жолло жорт. Угуп турун ба?

— Угуп турум.

— Жаан сууны кайданг кечерин билеринг бе?

— Билерим. Анда жыккан тыт бар. Адамла кожо бис ол жолло бир катап жүргенис.

— Ажарынып жүр, жол кату, ундыба.

Кайынчы журт төгнинг ары жанында көрүнбей артып калды. Же энези дезе эмдиге ле көрүнип турды.

«Бу мени торт ло кичинек бала деп бодоп тургандый». Амыр анайда чугулду сананала, өлө-чоокыр адын камчылап ийди. Онызы желе берди. Жол өзөгкти өрө алып, там ла бийиктей тыйрыйып браатты. Түрген-Суу алтыгы жанында артып калган. Ол кайдаар да ыраак-ыраак жерлерге мендеп агып жат. Түрген-Суу өскө сууларга кожулала, Кадын жаар агар. Кадын суу дезе Бийдинг суузыла кожо биригип, Обь суу болуп агар. Ол жаан сууда, Түрген-Суу, сенинг жолунг кайда не?

«Улус та андый эмес пе? — деп, Амыр сананып, жортып браадат.—Улус та андый. Улус та андый эмей база.. Бис те андый. Улусты тегин көрзөн, кажызы ла башка жадып жат, же сананган санаазы жагыс: колхозты канайда ийде-күчтү эдип алары. Анайда ок бастыра заводтор ло фабрикалар — анда база улус иштеп жат — озор, байла, бойынынг ороонунг ийде-күчтү эдери керегинде санангылайт.

Анайдарда, бастыра оок жолдор жагыс жаан жолго кирип жат. Же жол жолго киргенде, онынг изи аңыланып көрүнип жат па? Жок. Анайдарда, Түрген-Суу өскө сууларла кожо Обько кирерде, бойынынг жолун жылытып, жагыс суу боло берет. Жагыс суу. Бирлик ийде-күч. Бастыра ийде-күчтер биригет...»

Амыр агаш ортозыла жагыскан жортып браадат. Уч

кырды ашкан... Жаңыскан жортып браатканынан онын коркып та турганы жок. Тайгыл аттын алдына кирип ала-ла, бу жолло азыйда өткөн улустын изинин жыдын алып, кезикте тура түжүп браатты. Олө-чоокыр ат арадап турган чымылдардан, көгөөндөрдөн, томоноктордон айрыларга тургандый, жаан бажын булгап, табылу барып жатты.

Бу мындагы тыттардын бийиги коркушту. Жолды каруулдап тургандый, эки жандай өскилейт. Олордын алдында жымжак женес жадат. Онынг үстүнде дезе кайыгат өзүп жат. Женес дезе будактарды, жадыктарды бүркеп салган, а онын үсти кып-кызыл.

Амыр чыдажып болбой, адын токтотты. Жиллектерди көргөн лө өйдө онынг оозына толтыра чилекей шуурап келди. Ол адын жыраага буулап салала, жадыктардын бирүзине отурып алды. Жиллектер дезе ооско торт ло бойлоры суранып тургандый болды.

Күн тал түшке жууктай берген. Ат эмеш отоп алзын деп, Амыр бойында сананды: «Учар суудан оны сугарып аларым».

Амыр жолдон эмеш туура базып көрөр болзо, жиллектер жерде торт ло кып-кызыл эмтир.

— Же оны бастыразын жуурга арга једер бе? Кайдан келзин!.. Терзе де, урар неме табылбас.

Бу өйдө кайда да Тайгылдын үргени угулды.

«Ол анда нени тапты не?» — деп, Амыр сананып, төгөшттинг үстүне чыгып алды. Агаш ортозы жаар көрөр болзо, не де көрүнбес. Ийттинг үрүжи там ла тыгый берди. Амырды кычырып тургандый болды.

— Бу нени тапты не? — деп, Амыр кими ректенеле, төгөштөн түжүре калып, ийттинг үрүжи угулып турган жер жаар ууланып басты.

«А кенетийин... онызы айу болзо? — Амыр базыдын токтодып ийди. Ариязы жымырай берди. — Же ол кайдан келетен? — деп, ол шымыранала, катап ла ичкери болды. — Айу мында болгон болзо, онынг табыжы эмди деремнеге де угула берер эди... Айу кижини сескенде, ырада жүре беретен».

Анайда Амыр бойында сананып, бойын оморкодып, токунадып турды. Эмеш коркымчылу. Мылтык бар болгон болзо кайдар... Адамнан сурап алатан немени. Же ол ошкош ло бербес эди. Мылтык ого бойына керек.

Амыр өзөкти база эмеш аяктап көрөлө, кайадаг ой-то төмөн түшти.

* * *

— Сен жадып уйуктаган. Амыр, — деп, адазы айтты.

— Эртен таң эрте турар керек.

Же Амырдын одудан ырап барар күүни жок болды. Турлудагы калганчы энирде кижиге уйку келет эмеш пе... Жай кандый түрген өдө берди!

— Айылыга барзан, анда энеге бери эмеш курут ла талкан ийе берзин деп айт. Журтта ясля ачар деп, туку мында правлениеде куучын болгон. Ачкан болзо, энен бойы да бери келип барзын де.

— Же — деп, Амыр каруун берди.

— Школ жаар деремнеден чыгала, үстүги жолло бар — деп, адазы оног ары айдат. — Анайда жуук. Же анайда барарынан жалтанбазын ба?

— Неден коркыйтам?

— Же, же, андый да болгой... Жолы ла кату жер эди. Анда айу да учураардан маат жок...

— Керек беги... Тайгылды кожо апарарым... Ол тушта коркушту болбос.

Амыр отко кургак будактардан чачып ийди. Карануйлана берген кейге оттын чедиргендери мун жылдыстардый учуп, тургуза ла кайыла берет. Адазы кайнап турган казаннан көбүкти калбактайла, туура төгүн турды.

Ол кангазын соруп, бир кезекке унчукпай отурала, онын кийининде катап ок куучындана берди. Онын табылу үнинен Амырга кандый да таныш эмес, жымжак үндөр угулып турды.

— Сен эмди чыдап келген. Жакшы кичеенип үрен. Школ — ол сеге иш бүдүретен жер. Бис мында иштеп турган болзоос, сен десе анда иштеер учурлу. Школдон интернатка келгенде, «Акыр, Амыр, бүгүн жакшы иштедиң бе?» — деп, бойынды сураарынды бойың ундыба. Жаантайын ла анайда эдип тур. Бүдүретен керегинди качан да ундыба.

Амыр адазынын айтканын ондоп жат. Андый болоры жолду. Же ойноорго база керек. Онызы жокко неме болбос эмей. Же үредүни де ундырга жарабас. Айдар нениг де

учун башка сананып јат. Ол айылга берилген јакылтаны бойы бүдүрерге сүүбөс уул. Амырдын, өскө дө баярдын бүдүргөн иштеринен көчүрүп бичип алатан. Онын кийининде бу ок ишти үредүчиге балдардан озо көргүзгө кичеенип турар...

Амыр тазырада күйүп турган от јаар көрүп, тууҗырап отурганча, кенетийин оттоң кандый да от-јалбышту куш учуп чыккандый билдирди. Бу куш бийикте кайып учала, Амырдын тизезине отура берди. Амыр көрүп турар болзо, байа куш деп турган немези Айдар болтыр. Айдар көстөрүн сыжыйтып ийеле, мынайда мактанып айдат:

— Эх, менде удабас чана ла јангы тон болор — дейле. јиркиреде каткыра берди, онын кийининде ол Амырдын тизезин ачыда чымчып ийди. Амыр ачу-корон кыйгырып ийеле, ойгонып келген. Адазы онын тизезинен јаан косты алып, от јаар чачып ийди.

— Урпүлей бердин бе? Барып айылга јадып уйукта. Мен сеге ээрди белетен салайын, колонгы үзүлип калган.

Амыр күйүн-күч јок көдүрилип турала, айыл јаар базып, кенетийин тура түшти. Ол адазынан сурады:

— Параев өбөгөн торбокторын таап алды ба?

— Параев дейдин бе? — деп, адазы кайра сурады. — Јок, таппаган. А не болды?

— Јок, тегине ле — деп, Амыр айдала, Айдарды андышкандый, шымыранды: — Чаналу болорым деп мактанып турган. Онын ордына аданга болушкан болзон, торт болор эди. Бу торбоктор кайдаар барды не? Јарт ла, айуларга јем болуп калган болор...

Ол карагуй өзөк јаар көрөрдө, коркымчылу боло берди.

— Тайгыл, — деп, Амыр ийдин кычырып алала, ээн айыл јаар кире берди.

* * *

Кара-Кайадаг Амыр таң јангы ла јарып турарда атанды. Эки частын бажында ол төрөл Кайынчыда болды. Амыр школ јаар үстүги јолло барарга турганын энези билеле, аайы-бажы јок калактай берди:

— Јок, балам, сен азатан эмтирин!.. Анда айры јолдор көп. Онын ордына трактла барган болзон...

— Трактла барарга эки күн керек болор — деп, Амыр айтты. — Эртен дезе школго једер керек.

Амыр жадыктарды ажыра калып, кичинек акка чыга конды. Ол чобразы түжүп калган тытты айландыра мантап, үрүп турган Тайгылды көрүп ийди. Амырдын келгенин сөскөн Тайгыл там ла атыллана берди.

— Сен не үрүп турун? Тийин көрүп ийдин бе? — деп, Амыр айдала, ак жер жаар базарга ла жадарда, кенетийин оны кандый да ийде-күч кайра ийткендий болды. Амыр жанында турган агаштын кийинине жажына ла берерде, кейде не де сыгырып, жыраалар ортозына түшти. Тайгыл ачу-корон кынзып та турза, же кайра болбоды. Бу ок өйдө Амыр жодронын будагында боро анычак отурганын көрүп ийди. Сырагай ла кискеге жүзүндөш ле сагалду анычак.

— Шүлүзин! — деп, Амыр кыйгырып ийеле, ийдин кычырды. — Тайгыл! Тайгыл! Бери кел!

Амыр жаан эмес будакты алала, шүлүзин жаар мерге деп ийди. Шүлүзин ыркыранып ийеле, өскө агашка калып ийди. Амыр бу өйдө болчок ташты жерден көдүрүп, шүлүзинди сокты. Ан жерге түжүрө калыйла, жыраалардын ортозында көрүнбөй калды.

— Тайгыл! — деп, Амыр ийдин кыйгырды — Тайгыл, кайра! — Жаан удабай ийт ээзинин жанына једип келди.

— Мынан барар керек — деп, Амыр уур тынып айдат. — Мында јеткер де болордон айабас...

* * *

Амыр адын тудуп алала, онын мойынын сыймап айдып турды:

— Сеге тойо отоп аларга келишпеди бе? Је кем јок... Бис учар суунын жанында амыраарыс. Анда тойо отоп алгайыг.

Учар суунын жанында койу өскөн јодролор турат. Бу јерди јодролу деп адап турганын Амыр эске алынды. Амырдын алдында јараш јер көрүнди. Бийик ажуну терег јуука јара кезип барган. Бу јууканын бажынан суу чакпындалып түжүп јат.

Амыр аттын јоругын токтодып ийеле, бажын бийик көдүрүп, учар сууны узак ајыктады.

А бери өзөктө дезе Түрген-Сууга јетире койу өлөг өзүп јат.

— Бу мында јакшы јер бар болтыр — деп, Амыр

адын тужайла, божодып ийди. — Жакшы отоп ал. Бис Тайгылга кожо учар сууны көрөтөнис. Чын ба, Тайгыл? Же, баралы.

Амыр койу јодролор ортозыла јүк арайдан өдүп, кара-раа бышкан јодроны алып јип турды.

— Эй, сен, Тайгыл, мыны ончозын ондойтон болзон. Бастыра агаштарда кап-кара јодро болбозын ба... Көндүрө өдүп те болбозын...

Тайгыл куйругыла булгай согуп, Амыр јаар килегендү көрүп салат. Ол мынайда айдарга тургандый: «Сен бу мындый кереги јок немени не ајарадын?»

Амыр, ийдинин санаазын билип тургандый, ээй тарткан јодронын будактарын ойто божодып, мынайда айтты:

— Же, бу јодроны бастыразын терер арга бар эмес. Мынан баралы.

Олор беш те алтам эткелекте, олордын алдында јангы јодро тура бербезин бе. Амыр бу койу өскөн јодроны көрүп, чыдажып болбой, токтой түжүп, јодроны оозы јаар аткарып турат.

Суунын табыжы там ла јарт угулат. Амыр учар суунын түжүп турган јерине јууктай базып келди. Суунын жаан чакпыны солонулап турды. Кызыл, көк, јажыл өңдү...

— Ой, көрзөн — деп, Амыр шымыранып, колыла јүзин јаап ийди. Ол анайда бажын өрө канкайтала, сабарларынын ортозынан чакпынду сууны ајыктап турды.

Бу өйдө Тайгыл дезе ойдыктын сол јанында јалбак таштын үстүнде јадып, учар сууга бир де ајару этпей, эезин көрүп јатты.

— Эй, Тайгыл! — деп, Амыр кыйгырды. — Сен солонгыны көрүп туруң ба?

Амыр Тайгылга ууланып, кыр јаар барган јолго чыгара јүгүрүп келди.

— Тайгыл, учар суу кайдан башталып турганын барып көрөли.

Тайгыл јолго чыгара мантап келди.

— Акыр! Акыр! Адысты көрүп ийели.

Амыр базыдын токтодып, кайра бурылды. Төмөн элбек јаткан ақта өлө-чоокыр ат амырынча отоп јүрди. Жаан ыраак јокто кандый да эки неме карарып турганын Амыр көрүп ийди.

— Мынызы мал эмес пе? Же бу јерге мал кайдаг келетен? — деп, Амыр сананды. — Мында мал кабырып турган болзо, арткан малы кайда болотон? Айса, кайда да ыраак јокто турлу бар болды ба?

Амыр эбиреде өскөн коју жырааларды канча да кирелү ајыктап турза, же өскө мал көрүнбеди.

Јок, бу јерде турлу да јок, мал кабырган кижиде јок. Бу эки торбок үүринен астыккан болбойсын... Јажыл өлөңди отоп, јайымынан базып жүрген туру... А оморды дезе малчы бедреп турган болор...

Амыр күн јаар көрүп салды...

— Күн тал түшке једе берген — деп, ол Тайгылга айтты. — Суу кайдан учуп түжүп турганын көрөлө, түжернс... Ажанып аларыс... Јарайт па? Же, түрген баралы...

Омор каскак јаратты кырлап, төңниг бажына чыгып келдилер. Јаан эмес жырыкты төмөн суучак шоркырап агып јатты. Бу суучак коју өскөн агаштын ортозынан чыгып келген. Суучак јалбак эмес болды—керек дезе ажыра да калып ийгедий...

Амыр Тайгылга колыла јанып ийди.

— Же, Тайгыл, ичкери! Бистиг кемис озологой не?— деп кыйгырала, суучакты кечире калды. Онын сол бууды јажыл өңдү жылжыркай јегестү ташка тийеле, тайкыла берерде, Амыр суучакка күп келип жыгыла берди. Јаан эмес деп көрүнген суучак терен болды. Онын күчтү чакпыны Амырды суунын ортозына јенил апарып јатты. Амыр бастыра бар-јок ийде-күчиле јарат јаар жүзүп, өлөңди, ташты кармадап турды. Же өлөңдөр дезе тудар-кабарга јетпей, үзүлип турат, таштар дезе колго илинбейт. Тайгыл јаратты өрө-төмөн мантап, ачу-корон үрүп турды. Нени эдетен, бу түбектен канайып аргаданатан? Же бу өйдө ол суучактын үстүнде јаан тоормош кайкалап турганын көрүп ийеле, оног кармактанып, јарат јаар болды. Карын, ырыс болуп, тоормоштын бир учы јаратта јаткан. Амыр шыралай-боролой јаратка чыгып алала, чине-чагы чыккан бойы, көк өлөңниг үстүне уур отурып ийди. Онын колы-буттары тырлажат. Тайгыл бойынын кичү ээзине јууктап, онын јаагын јалап ийеле, оны эбиреде сүүнчилү мантап турды.

Амыр билдирер-билдирбес күлүмзиренип, араай эрмектенди.

— Бот, көрдинг бе, Тайгыл? Түбек аярбас жанынан келип жат.

Амыр бир эмеш тыштанып алала, араай туруп, ыраак жокто жаткан жалбак ташка жууктай базала, чамча-штанн чечип, бойы жыту таштын үстүне көңкөрө жадала, жылына берди.

— Эмеш амыранып алала, адыска барарыс — деп, уулчак айтты.—От салган болзоос, кийим чүрчө ле кургай берер эди. Же серенке жокто, от кайдан келзин? Күнге ле жылынып жадатан турус...

Ол бир кезек өйгө унчукпай жадала, онын кийининде омок айтты:

— Сакыбаган түбек болды ба? А-а, Тайгыл? Сен суучакты үсти жанынан ажыра калыган... А мен дезе эмеш жалбак жерден калыыр деп турала, сууга түшкеним бу туру. База эмеш ле болзо, учар суунунг кайнап турган чакпыныла кожо уча берер эдим. Жо-о-к, эмди эмеш аярынып жүрерим. — Амыр анайда айдып, бойы бу жагы жуукта ла жаан түбектинг кырында болгонун эске алынала, унчукпай отура берди

*

Амыр учар суунунг бажынан өзөккө түжүп келеле, адын таап аларда, күн кырга артыла берген. Ол азык-түлүктү чечип, суучактын жарадына отурып, Тайгылла кожо ажана берди. Мендеер керек. Удабас күн кырдан чек ажа берер. А школго жетире эмди де бир он беш километр бар болор.

Уулчак амырынан отоп жүрген адын көрүп, бу жердин өлөңи койу деп сананды. «Бистиг торбокторды бу мында кабырган болзо, кандый жакшы болор эди... Олор мында түрген тойынып алар. Суузы да жанында...»

Жаан удаган жокто Амыр адына минип, чичке жолло түжүп келеле, жыраалар ортодо эки торбок отоп жүргенин көрүп ийди.

— Бу не мал болотон? — деп, Амыр кайкап, жыраалар ортозы жаар жортты. Торбоктор дезе баштарын өрө көдүрип, уулчак жаар чочыганду көрүп турдылар.

— Жакшы торбоктор эмтир — деп, Амыр бойында темдекти.—Же олор бери кайдан келген болотон? Мында өскө кандый да мал жок.

Тайгыл торбокторды көрүп ийеле, ологго удур болды. Же торбоктор качардын ордына, мойндарын бөккөй-тип, ийтке удур мүүстерин турпузып, тартыжуны баштаарын сакый бердилер. Тайгыл торбоктордын мүүстерине илинбеске, оларды эбиреде мантап, аайы-бажы жок үрүп турды.

— Э-э, оларды коркыдары жеңил эмес эмей. Көрзөн, семирбилеп калгандарын—деп, Амыр айдала, ийдин кычырды. — Же, калас үреринди токтот. Онын ордына түрген баралы. Удабас энгир кире берер.

Амыр суунунг кечүзине жууктап келеле, кенетийин адын кайра бурып, торбоктор жаар ойто жортты.

— Бу торбоктор Параев өрөкөннинг эмес пе? — деп, ол кенетийин сананала, кайкай берди. — Чын да, онын болор?.. Оларды Түрген-Суунунг бажында бедреп турарда, олар өзөккө түжүп келген туру не..

Амыр ары-бери жоктонып көрди. Жуукта бир де кижин жок. Торбокторы мында деп Параев өрөкөнгө айттырып ийетен болзо, жакшы болор эди. Же кемле айттыратан? Айса, школго жеделе, Айдарга айдатан ба?

Бу мындый санаа Амырга жараган. Ол ийдин кычырала, адынунг оозын ойто жол жаар бурып жада, же кенейте мынайда сананып калды: «Же мен школго жедеп, онон Айдар келгенче, бу торбоктор жүре берер. Олор тайга жаар жүре де берердег аяабас. Ол тушта торбокторды табары сүрекей күч болор».

Же бу ок өйдө база бир санаа ого амыр бербей турды: «Параевтердин торбокторында сенин не керегин бар? Бу торбоктор учун сенин адан каруулу эмес. Ары отоп жүргүлегей ле, сенин анда не керегин бар? Айдар торбоктор керегинде сананып та турганы жок. Ол школго эртелеп барала, эмди анда амырынан жүрү. Ол торбокторды бедреерин кичеебесте, мен оны кичеейтем бе?»

Анайда сананып, Амыр сууну кечеле, адын желдирип ийейин ле деп турарда, оны кандый да ийде-күч токтодо тартып тургандый болды. Ол адынунг тискинин кайра тартты.

— Айдар — деп, ол чугулду шымыранып ийди. — Тем алатан кижини база тапкан эмтирин... Торбоктор Айдардын эмес, колхозтын ине. Андый болордо, оларды корырында сен де туружар учурлу. Кей-кебизин Айдарга

не болзын... Онын санаазында жангыс ла мактанар эл-арга табары.

Амыр нени эдерин билбей турды. Торбокторды кайра айдап апаргажын, үредүге бир күн оройтыйтан туру. Ол тушта үредүчи Майя Кыдрашевна не деп айдар? Айдап апарбай, школ жаар жүре берзе, торбокторды табары там ла күч керек боло беретен туру. Жок, не де болзо, айдап апарар керек.

А кенетийин бу өскө колхозтын малы болзо, ол тушта Амыр керегинде улус не деп айдыжар?

Амыр торбокторго жууктай жортып келеле, олорды айкаптап, бу мал Параевтин жылыйган торбокторы болгонун танып ийди.

— Бу онын торбокторы.. Параев өркөннинг.

Амыр күн жаар көрөлө, адынанг түжүрө калып, жаан шыйдам сындырып алып, ойто ок адына минди. Ол торбокторды жыраалардын ортозынан жолго чыгарып, Кайыгчы жаар айдай берди.

* * *

Баштапкы сентябрьда Амыр кере түжүне ле жолдо болгон. Ол интернатка жууктай жортып келерде ле, калганчы звонок шыгырап ийди. Школдын кластарынан үренчиктер чыга конуп, Амырды качан ок курчап келдилер.

— Сен не оройтыдың, уул?

— Өркөлдөдүң эмеш пе?

— Сен бистинг отрядты үредүнинг баштапкы күнинен ала кайра тартарга шүүнүп алдың ба? — деп, Қараева Тана чугулду чурап келди. — Андый ба? Жартын айт.

Бу Тананы кандый кыс деп айдар? Жапшынчагы торт ло сагыс ошкош. Жай туркунына жаананын кижин кайкаар. Койу кара тулундары тизеге жетире өзүп калган.

Амыр бу кызыктыкты жангы көргөндий жылбиркеп айкаптап тура, оло күлүмзиренип турганын бойы да сеспей калды. А Тана дезе кара кабактарын чугулду жуурып, Амырдын женинен тарткыштап турды.

— Нени айкаптап, оозың ачкан турун? Берилген суракка каруун мен жандыратам ба? А сен... — Же ол кенейте бойы кемзингендү күлүмзиренип ийеле, унчукпай барды.

— Керек бар учун оройтыдым...

— Айдар ненин учун ойинде келген? Олордын турлузы слердийинен ыраак не — деп, Тана катап ок шылап та турза, же онын ўни эмди азыйда чылап кату эмес болды.

— Же Айдарга неме беги — дейле, Амыр адынын ээрин алды.

— Айдар чындык пионер... А сен дезе...—Тана санаанын жетире айтпай, колыла жагып ийеле, жүгүрө берди.

Амыр карууна унчукпады. Ол ээрди чеденнин үстүнө салала, адын школдын ары жанындагы жалаңга агыдарга јединди. Ого Айдар једжип келди. Ол ак чамчалу, мойынында кызыл палстукту болды.

— Сеге Майя Кыдрашевна сўрекей тарынган... Сен не оройтып јадын? Бастыра отряд сени дисциплиназы јок пионер деп айдыжат. Мен торбокторды база кабыргам, же андый да болзо, школго 27 числодо келгем. Уреду — ол каруулу керек болгонын мен ондоп турарымда, сен кайткан?..

— Же, балыраарынды токтодын салгадыйын — деп, Амыр айдала, адын тужай берди.

— Сенле торт куучындажар да арга јок — деп, Айдар тарынды. — Эмди жагыс ла уреду жанынаг көрбөй јат. дисциплинаны база көрөр... Оны жазап ондоп ал.

— Же, же билип алгайым. Сен мында не калырап турун? Ары баргадыйын...

Амыр бу мактанчак уулчакка торбоктор көрегинде айдарга сананала, же ого айт-айтна да, орды жагыс деп билип, колыла жагып ийди.

— Сени мактагылап ийген болбойсын..

— Мактаган эмей база — деп, Айдар оморкодулу күлүмзиренди.

— Кем мактаган? Майя Кыдрашевна ба?

— Эйе.

— Дружинанын совединиин председатели Тана база ба?

— База мактаган. Мен быјыл былтыргызындый эмес болгонымды ол јакшы билер. А сен көрегинде кайкап: «Мен Амырды андый болор деп сананбагам» — деген...

Амырдын качарлары кызара берди. Ол атты айдап ийеле, Айдар јаар бурылып, андыжып айтты:

— Же мындый кижиди сендий уулга канайып јетсин? — Бойы дезе кайра да көрбөй, интернат јаар база берди...

... Воспитатель Зоя Васильевна оны тепкиште сүйүнчилүү уткыды:

— Же, карын, келген жадын... А мен сенле не-не боло берди бе деп жалтанып тургам. Сенин орыныг азыгыг ок аайынча көзнөк алдында туруп жат. Бу орынды канча бала сурабады деер... Анчадала Айдар не аайлу атыланган эди. «Оройтыган болзо, школ ого баалу эмес» — деп турган. Же сенин келеринге мен иженгем.

Амыр классына барып, расписаниени бичип алды. Бастыра керектүү учебниктерди бир аай жуунадып салды. Грамматиканы эске алынып, кычырар деген санаадан эш неме болбоды. Лапта ойноп турган балдардын талтабыжын угуп, Амыр отоп жүрген адын эске алынды. Эгир койылгалакта, оны көрүп салар керек болды.

— Эртен адам келеле, атты апарар—деп, ол айдып, жаан алтап базып ийди. Урсулдын жанында ого Тана жедишти. Ол уур тынып турды. Тана уулчакты житкезинен араай тарткыштайла, бурулу үниле унчукты:

— Сен чугулданба, же бе, Амыр? Байа айтканыма тарынба. Оройтыгаг учун бис кату сөс айттыбыс. Майя Кыдрашевна не деп айдар? Же, сен меге чугулданба. Чугулданбазыг ба?

— Жок. Незин тарынатан...

— Же ненин учун оройтыганынды айтсан? Онон өскө Айдар мында нени ле айдып жат...

— Онын ла мекезине бүтсегер, жакшы туру... А школды мен качан да ундыбагам. Оройтыганымда бойым бурулу. Же андый да болзо, бу да керекте шылтак бар болгон.

Амыр торбокторды таап, айдап апарганын кемге де айтпаска сананган. Же Тананын ачык-жарык көстөрүн көрүп, онон бу шылтактын төс учурын жажырып болбой, ончозын куучындап берди.

— Мен андый ок болор деп санангам. Сен, сен, Амыр, билеринг бе, кандый да андый...—деп, Тана айдар сөзин таппай турды.

— Немези кандый, немези андый? — деп, Амыр алаң кайкап сурады.

— Жакшы уулчак, чындык пионер — деп, Тана айдып, онын жардына алаканыла соголо, бойы дезе интернат жаар жүгүрди. Тананын жүгүрүжи түрген ле база. Амыр ого жүк ле арайдаг интернаттын жанында жедишти.

Майя Кыдрашевна Амырды көрүп ийеле, жылу күлүмзиренип, класока айтты:

— Же, эмди бастыра үренчиктер жуулган ошкош... Андый ба?

— Андый, андый — деп, класс каруун жандырды.

— А сен, Амыр, школды не ундыган?

Амыр туруп келди:

— Мен ундыбагам.

— Же, айдарда сен школго не оройтып келдин? — деп, үредүчи сурап турды.

Амыр карууна нени де айтпады.

— Мен сени мынайда эдер деп чек билбедим. Сен класста эн артык үренчик болдың не. А эмди дезе үредүниң баштапкы ла күнинен ала оройтып жадың.

Амыр кебин соодып, унчукпайт. Ол кенетийин кийининде отурган Тананың шымыранып турганын угуп ийди: «А сен жартын айдып берзең, Амыр». Же уулчак алдындагы ок аайынча унчукпай турды.

— Майя Кыдрашевна, — деп, Тананың үни угулды. — Ол тегин оройтыган эмес, ол жаан керек бүдүргөн...

— Отур, Тана, — деп, үредүчи күлүмзиренди. — Сен, Амыр, база отур. Урокты баштаар керек.

...Перемен тушта Айдар уулчактар ортозында мактанып турды:

— Мен быжыл жакшы үренер деп шүүнип алдым. Адама сөзим бергем. Адам меге чана садып берер болгон, бамбук агаштарыла жаба...

— Айдар, тегин жерге мактанбазан — деп, Тана куучынга жара киришти. — Сыйлап берзе, ол тушта көргөйс.

— Сыйлап бербей. Менин адам тегин жерге мактанбайтан.

— Же сен дезе аданды бир де эмеш уктабаган — деп, Тана каткырды.

Бир катап эгирде Айдар тышкары тың кыйгырып чыкты:

— Адам! Тукуу ол — адам клеедири! Менин айтканым чын болды ба? Көрзөгөр, раймагтан чана экелип жат.

Балдар тышкары чыгып, көрөр бэлзо: чындап та, Па-

раев жаңы чана экеткен болтыр. Амыр оны интернат-тын жүзүгинең көрөлө, бойында сананып калды: «Кар жаарына жетире эмди де узак, же ол чананы ажындыра сadyп алган. Параев бойының сөзине качан да болзо турунар кижги. Айдар база андый болгон болзо кайдар?..»

Бу өйдө Айдар адазына жүгүрип келди.

— Ада, чананың тайактары агаш па? — деп энчикпей сурап турды.

— Бамбук — деп, адазы каруун жандырып, адынан түшти.

Айдар балдар жаар оморкодулу көрүп салды. Бу өйдө оларго Майя Кыдрашевна жууктай базып келди.

— Жакшылар ба, өрөкөн! Кар жаарга эмди де узак эмес пе? А слер десе чананы ажындыра белетеп салдыгар.

Параев каткырынып, суйук сагалын сыймады.

— Эртези эрте ле... Амырды сүүндирерге сананган эдим. А бу Амыр кайда?

— Амырды? Нениң учун Амырды? — деп, үредүчи кайкай берди.

— А слер нени де билбесеер бе? Ол слерге нени де айтпаган ба?

— Амыр! Амыр кайда? — деп, уулчактар кыйгырышкылап, интернат жаар жүгүрдилер.

Айдар десе араайынан аттан туура базып, жылыйган торбоктор көрегинде адазының куучынын тындай берди.

Айдар, бойына чугулданып ла ачынып, туруп калды.

**Н. У. УЛАГАШЕВТИН «СЫНАРУ» ДЕП ЧӨРЧӨГИ
ААЙЫНЧА БИЧИЛГЕН УЧ КАРТИНАЛУ ПЬЕСА**

ОЙНООР УЛУС:

Сынару — 18 жашту жараш кыс.
Сынарунын жаан аказы — 35 жашту.
Ортон аказы — 30 жашту.
Кичү аказы — 27 жашту.
Жаан жегези — 30 жашту.
Ортон жегези — 25 жашту.
Кичү жегези — 20 жашту.

Керек озогы өйдө өдүп жат.

БАШТАПКЫ КАРТИНА

Сынарунын жаан аказынын айылы Сол жанында жаан жастыктарлу, калың төжөктөрлү орын. Он жанында жагыртыктын үстүндө аяк-казан. Эжик жанында күп, сокы. Адыста курут ышталат. Очокто чөйгөн. Эртең тура түнүктү өткүрө күн чалыйт. Сынару аш-курсак белетеп шакпырайт.

Жаан жегези (*көжөгөнүн ары жанынан чыгып келеле, эстеп, Сынару жаар кабактарын жемире көрөлө, кыйгырат*). Кижин ойгонып келгенин канайып көрбөйдинг?! Ол өдүктү бери бер! (*Сынаруны бажынан ала будына жетире ажыктайт.*)

Сынару (*көктөнүп*). Эмди ле. (*Өрө туруп, өдүктү орыннын алдынан чыгарды.*)

Жаан жегези отура түжерде, Сынару өдүгүн кийдирет.

Жаан жегези (*өдүгүн көрүп ийеле, адылат*). Сен,

шилти, өдүкти жамачылабаган ба?! (Сынар өдүгин уш-
тыйла, чырай-кебери жаманданып, өрө турды.)

Сынару (коркыганына тескерлеп, тыркырууш үни-
ле). Бош жок болгон, эмди ле көктөп койорым. (Колын
ичкери сунат.)

Жаан жегези (колында өдүгин көдүрүп алган ич-
керлейт). Көрмөс, сен меге, күчүк чилеп, кыгылаарга
ба?! (Сынаруны өдүккө жардына согот.)

Сынару качарга эжик жаар болордо, жаан жегези
эки-үч алтайла, жардынаг тутты.

Жаан жегези. Жокту тагманын күчүги, жалчы бол-
гонунды ундыган болзон, үлүүн берерим! (Сынаруны
кежегелеринен антара тартып, тепкилей берди. Онон
орыннын алдындагы эски-саксыларды тоозын-тобрагын
буркурадып, Сынару жаар мергедейт.) Акаларынын
кири-терин јунуп, јыртк-тежигин эмди ле жама. (Сы-
нару кыймык јогынаг јатканын көрүп, катап ла ады-
лат.) Азыраган адазы, эмискен энези бар чылап, јар-
бынган атазы! Сырт терен сыйрылгалакта, тур! Тур
дейдим! (Бир будын өрө көдүрүп, јерди тебет.)

Сынару эди-каны бгзүрегенине чырайы јуурылып, јүк арайдаг
турала, јалтамчылу ајыктанып, кийимди јуунадат. Бу ла өйдө эки
келин кирип келеле, төргө отурдылар.

Ортон жегези. Барып уйлар саабай, эмдиге јети-
ре отурганын не?

Сынару (кийимди кучактанып алган тыркырууш
үниле). Уйларды саайла, бозуларды азырап койгом.

Ортон жегези. Көчө-талканды кем соготоп?

Сынару (эжик жаар басты). Эмди ле ончозын эдиң
койорым.

Кичү жегези (Сынарунын көктөп турган бөрүгин
көрүп). Андап барган акаларың эртен-бүгүн јанып ке-
лер, ачу аракы азып койорын ундыба.

Сынару (эжиктен чыгып). Ундыбазым. (Јүре бер-
ди.)

Ортон жегези (чөйгөн жаар көрүп, таптанат). Аш-
таганым коркушту, изү курсактаг урзаар!

Жаан жегези (чачын өрүп божойло). Керек болзо,
уруп ич.

Ортон жегези. Мен укту-төстү байдыг кызы.
Чайды бойым уратам ба?

Ја а н ј е н е з и (кыйгырат). Сынару-у! Сынару-у!

Сынару жүгүртөнче кирип келди.

Ја а н ј е н е з и. Киж и айтпаганча, аш-курсактаң салып, јенелеринди не күндөлебединг?!

Сынару аяк-казанды тургузып, чайдаң уруп берди.

Ортон јенези (курутты ачатанып тарый-тарый тиштеп јип, карылды). Аштаганым коркуш.

Кичү јенези (оның оозы јаар көрүп, каткырат). Бу сен кайдаар мендеп јадын? (Оноң ажанып турала.) Акыр, јибе, бооктып калган курут эптир.

Ортон јенези (керекке бодобой, јигенче). Мени тогүндеп болбозың!

Кичү јенези (каткырат). Төгүн эмес, бүтпезе, бойың да көрзөн.

Ортон јенези (көрөлө, Сынаруга). Көрмөс, сен мени өчөөргө бө? (Курудың Сынару јаар мергедейт.)

Сынару жүре берди.

Кичү јенези (чайлап божойло, Сынаруның көктөп турган бөрүгин айландырып көрөт). Сынарудый ус колду киж и бу Алтайда, байла, табылбас болор. Қандый эптү көктөп јат. Бистий улус өлүп-тынданза да, анайда көктөнип болбозыс.

Ја а н ј е н е з и (айыгын туура тургузып). Көктөнип кир јунары — јокту ла јалчы кижиниң ижи. Атту-чуулу байлардың кыстары кожон-коотло јыргап жүрбей.

Кичү јенези (көктөнөргө турала, сабарын кадыдып алып, сорот). Сынарудый алтын колду бололо, бастыра Алтайга мактатканы коомой бо?

Ја а н ј е н е з и (јымжап). Онызы чын. Сынару ары көрзө — ай кеберлү, бери көрзө — күн кеберлү, јарашкыс. Колдоры да алтын. Көргөн лө киж и оны мактап, бисти электеп-шоодып турганын ундыба.

Ортон јенези (карсылдада каткырат). А мениң өбөгөним, бу сен ийне тудуп көктөнип болбос, эдрек алып тере ийлеп болбос деп адылып. база ла Сынаруны мактайт. Оның арбыжы өкпө-јүрегиме өтти. Аргалу болзо, мен оны мактаар ордына бажын бадырар эдим.

Ја а н ј е н е з и. Бис үчү эмди тостың кыбындый эптү, торконың јигиндий јуук Соло бердис. Адакы-учында

албаты ортодо уйатка түшкенче, ол Сынаруны јоголтор арга табактар.

Ортон јенези (*өрө тура конуп*). Чын, өбөгөндөрис андап јүрүп јангалакта, ол көлчинди бууп койоктор.

Кичү јенези (*өрө турала, тескерлейт*). Бу сен не дейдинг? Акту кижини не кыйнайтан?

Ја ан јенези (*өбөгөндү күлүмзиренет*). Сенин килеңкейинди. Сынару сени улуска јалку, санаазы јетпес, тилгерек келин деп јамандап турганын канайып укпаган?

Кичү јенези. Төгүн болбой?

Ортон јенези. Бүтпезен. бойында туру. Агашташту Алтайга сенин ле јаман ады-јолың јайылгай.

Ја ан јенези. Ол тушта чачың да јулунзан, орой болор.

Ортон јенези. Кичү кижини оны кайдаң билзин. (*Кичү келинге.*) Је кандый деп бодоп туруң?

Кичү јенези (*аланзыганына унчукпайт*). Билбей турум.

Ортон јенези. Эл-јонго уйатка түшкенче, Сынаруның бажын капшай бадырактар.

Кичү јенези (*унчукпай отурала*). Мени јаманданынан мен өлбөзим.

Ја ан јенези. Јок, мен Сынаруны килеер ордына бажын кезип, буттарына, буттарын кезип, бажына салар күүним келет.

Ортон јенези. Онызы ас. Мен оны отко до өртөзөм, макам бир де канбас.

Кичү јенези. Бойоор ло билеер.

Ја ан јенези. Андый болзо, јаңыс ла унчукпастан болзын.

Кичү јенези. Кемге де айтпазым.

Ја ан јенези. Көп куучын јок. Сынаруны төрт кайыңның будагына төрт шагкызынан буулап койоктор. көрмөс куйка-бажы сыстап өлзин. Эртең-бүгүн дебей. Сынаруның бажын бүгүн ле базактар. Је барактар. (*Өрө турды.*)

Уч келин тышкары чыктылар. Айдын энгир, эбиреде ајыктаыгылайт.

Ја ан јенези. Қалак-коқый, јазап көригер! Јуугында кижини бар болбозын.

Ортон јенгези. Неме ле билдирбейт.

Јаан јенгези (*кичү келинге*). Бис барып Сынаруны экелек. Сен мында көрүп тур. Кер-мар кижги једип келзе, «сууга барала, өлүп калдаар ба!» деп кыйгырып ийеринг.

Кичү келин јөпсингенине бажын кекийт. Эки келин јүре берерде, кичү келин коркып турганына ары-бери بازیп, јалтанчылу ајыктанат. Эки келин Сынаруны ыйлада-ыйлада айылдың тори јаар сүүртеп апардылар. Сынару удурлашса да, не де болбойт.

Сынару (*айылдың кийининде ыйлайт*). Јаманым јетирбеген эдим. Кудайдың учун кыйнабагар!

Јаан јенгези. Бу ийтке база јүрүм керек туру не?

Сынаруны јаактарына јарсылдада тажып тургандары угулат.

Кичү јенгези кулактарын јаба тудуп алган туру. Эки келин Сынару јүзине түкүргилегени угулат.

Јаан јенгези. Ол јерде ада-энезине јургаарга браадала, ыйлап-сыктаган атазы. (*Макагып каткыргылайт.*)

Эки келин чырай-баштары кубулып калган једип келеле, отур түштилер

Кичү јенгези (*јалтанып*). Акалары јанып келеле, Сынаруны јоксынза, нени айдарыс?

Јаан јенгези. Бозу-торбок көрүп барган деп төгүндеерис. Сақып болбой, бедрегилей берзе, эр ле бедреп турган, эрлик оны билзин деп актанарыс. Оногары нени айдары менин керегим болзын. (*Келиндерге.*) Јарт па?

Ортон јенгези. Јарт! (*Тындап турала, өрө тура конды.*) Аттардың тибирти угулат. Обөгөндөрис келеткен эмтир. (*Кичү келинге.*) Қапшай, туш-башка јанак. (*Эжиктен чыктылар.*)

Јаан келин орынга чыгып јада берерде, обөгөни мылтыгын јүктенгенче, арчымагын айылга кийдирди. От өчүп калган.

Јаан аказы (*чупчынып, айылдың ичин ајыктайт*). Чокту от кубалтып өчкөнчө, бу улус кайда барган болотон? (*Эжикти ачала, кыйгырат.*) Э-э-эй, кайдөөн кайыла бердеер?! (*Тындайт.*)

Эмегени (*орыннан түжүре секиреле, јүрегин јаба тудат*). Чочыганымды! (*Пауза.*) Чочыганымды! (*Көзин тазырайтат.*)

Обөгөнни (отты жалбыштандыра кўйдүрерге үрөт).
Түни-түжиле уйуктаза, жетпес кандый уйку болгон?

Эмегени (чачын тарап, өрөт). Ишке арыйла. жаткан бойынча уйуктап калтырым. (Эстеечи кижги болот.)

Обөгөнни. Бу Сынару казанда аш-курсак жок тургуспайтан жок по, бүгүн кайткан? Кайда барды?

Эмегени. Эртең тура ла одындап барган эди.

Обөгөнни (арчымактан эт чыгарып, кертет). Эмдиге жетире келбеген бе?

Эмегени (отко чай тургузып, колын өртөп алды). Кичү бала эмес, оны каруулдап отуратан ба? Бозу-торбокты кем азырайтан?

Обөгөнни (казанга эт кертип). Алдында барганда, канза таңкы да тартарга жеткелекте, једин келетен жок по? Бүгүн не удады не?

Эмегени. Кайда барды деер? Келген болзо, акаларында ла отуры не. (Эске алынып, јаныртыктын алдынан тажуур чыгарып.) Соокко тонуп келген болорыг, ачу аракыла жылынып ал

Обөгөнни (отты ичкерледе салып). Байадан бери не бербедиг?

Эмегени. Чугулданба, ундып койтырым.

Кичү аказы (кирип келеле, отурып). Сынару мында дезем, жок туру не. Андап-куштап жүреле, айыл-јуртыска јанганыста, согоондый сок јаңыс сыйыныс Сынару бисти ат чакызына јетирбей уткыйтан. Аштап келген бойысты амтанду курсакла тойындыратан. Бүгүн кайда не?

Јаан аказы. Кайда барган болотон?

Кичү аказы. Бозу торбокко барала, јанбаган дерде. азып калды эмеш пе деп, бедреп те жүрдим. Сынару бу јерде жок.

Сынаруныг ортон аказы кирип, оттыг айагына отурды

Ортон аказы (канзасын камызып). Солун-собур не жүрет, јенгебис?

Јаан јенгези (оттогы казанды булган). Ончозы амыр. Сонуркап ла уккадый неме жок

Кичү аказы. Сынару келбеди бе?

Ортон аказы (чөбчөйдү тўбинен беш сабардын бажыла тудуп алган). Көрүнбейт. (Аракыны ичип.) Јуугында айыл бар эмес, ол кайдөөн баратан?

Јаан јенгези (*эттен јип*). Сынаруны кандый да уул оостоп турганын Сынару меге туйказынаг куучындаган. Јангыз ла кемге де айтпа деп сураган. Бу ойго јетире мен оны слерге айтпай јажыргам. (*Пауза.*) Энирге јетире келбегенде, кижиге де кача берген болордонг аяабас.

Јаан аказы (*ижанып, аракыдан ичет*). Неме ле сеспеген эдим.

Јаан јенгези (*чайлап*). Кыс кижии уулга күүни јеткенин кемзинбей акаларына канайып айдатан? Сен онызын бодонзон.

Ортон аказы (*берген чөөчөйди алып*). Мында тайгада түженип јатсам, Сынару сүрекеј јаранып калган, кө-өп (*чөйө айдат*) кыстардын ортодо јыргап жүрген. Сүрекеј ле јакшы түш эмес. Агаш аразына барала, алтайдын казыр агына јем болуп калды ба? (*Унчукпай отурала, аракызын ичти.*)

Јаан аказы. Бойдонг кыс кижиге баратан јанду. Сынарунын кижиге барар јажы да јеткен. Јажына бисле јадатан ба? Күүни јеткен кижии бар болзо, амырынаг јуртагај ла. (*Чөөчөйиндеги аракыны ууртайт.*)

Кичү аказы (*өрө туруп*). Мен ого бүтпейдим. Сынаруны кижии кудалап турган болзо, угула бербей. (*Пауза.*) Јүрегим сыстайт. Сынарула кандый да түбек болгон эмтир. Мен оны барып бедрейтем (*Бөрүгин кийип, тонын өмүрленип курчанала, эжик јаар басты.*)

Јаан аказы. Түниле тегин јерге јүүлбе.

Кичү аказы (*чугулду кайра көрүп*). Јүүлерге мен эзирик эmezим. (*Чыкты.*)

Јаан аказы. Чечеркежип турала, мененг камчы јиирге бе? (*Кизирейт.*)

Ортон аказы (*өрө туруп*). Темей эмес бедреп те көрзө, кайтсын.

Јаан аказы (*өрө көдүрилип келеле, туруп болбой, отура түшти*). Бедреер болзо, бедреер.

Јаан јенгези (*өбөгөнине*). Орө туруп болбой јадып, кайдөөн баратан?

Ортон аказы (*јалакај үниле*). Амырынаг јадып уйукта, Сынару кайда да барбас.

Јаан јенгези (*өбөгөнининг тонын чупчыырга кичеенет*). Кижиге кача берген кысты калас не бедрейтен?

Обогони бажы уурзыганына, анан-мынаг тайанат.

Бу кайткан неме деер, эр кижиге эмеш тудунзан!

Эзирик кижининг тонун чупчып, оттын јанына јаттырдылар.
Сынарунын ортон аказы калай берген бажын колыла тайанып
алып, үргүлейт. Јаан келин аяк-казан јуунат.

Сынарунын кичү аказы айылдын кийининен санааркап
калган базып келеле, бажын эки колыла јаба тудуп, тонгоштин
үстүне стур берди.

Кичу аказы (*бажын өрө көдүрүп, терен үшкүрө-
ле*). Менин коронго бадышпай жүргенимди Сынару ка-
чан бирде көрөр, та јок. Аказын ал санаага түжүрбей,
кижиге барганын јажырбай айткан болзо. (*Бажын ка-
тап ла јаба тудуп, бир эмеш кородоп отурала, кожон-
дойт:*

Кара та торко тonymды
Кем кийетен, Сынару?
Кара јорго адымды
Кем минетен, Сынару?

Ага-карындажын таштайла,
Айылдан ырап не бардын?
Айдышкан эжин бар болзо,
Акаларыгнан не јажырдын?

Кожондоп божойло, ойто ло бажын јаба тудуп, карыга берди.
Бу ла өйдө Сынарунын кожонгы угулды:

Төрдө турган төрт кайын
Көрүп ийзең, акайым.
Төбөмдөгү төрт шагкыдан
Буулап койгон, акайым.

Аказы сыйынынын үни угуларда, өрө тура коноло, тындайт.
Сынару кожондогончо:

Ой, акайым, акайым,
Ойун јоктон айдадым.
Өчүп-өлүп браадым,
Айрып алзаң, акайым.

Кичү аказы (*Сынару кожондоп божоордо*). Бу
чын ла Сынарунын үни эмеш пе? Јок, менин кула-
гымнын куулгазы болбой. Ол мында јуугында болзо,
јанып келбей. (*Пауза.*) Акыр, ол төрдө турган төрт кай-
ын дегени не, оны чын ла барып не көрбөс? (*Айыл-
дын кийини јаар базала, кыйгырат.*) Сынару-у! Сы-
нару-у! Бу сен көскө көрүнбес кайда бардын?! (*Пауза.*)
Кудай ла дезең база, бу сени кем буулап койгон?

Кичү аказы. Сынаруны колтуктап алган, айылга тентирилте-тентирилте кийдиреле, отургусты. Сынару чачы семтейип калган, бажы айланганына отурып болбойт. Жаан келин кайра тескерлейле, чугулду көрөт.

Кичү аказы (*јенезине*). Айылда кожо отурала, кижини бууп турганын канайып көрбөнөөр?

Жаан јенези (*унчукпай турала*). Байа ла бого ыйлап-сыктап, мени кижиге барарга божотпой тураар деп комудап јүрген эди. Онын эр бедреп јүргенин билеринг бе айса эрликке барганын билеринг бе?!

Кичү аказы (*ыйлап, сыйынына*). Санаан јеткен кижини бар болзо, акаларынан не јажырдың? Кижиге барба деп сени кем де айтпас, јажын јеткенде, баргайынг. (*Сыйынынан көзин албайт.*)

Сынару (*бажын јүк арайдан көдүреле, көзинин јажы агып, тунгак үниле айдат*). Ака, мөге бүтсеер, ол төгүн. (*Бажын салактадат.*)

Сынарунын эзирик јаткан акаларынын бирүзи ынгыранып анданат. Эжиктег ортон келин киреле, кайра тескерлейт.

Кичү аказы (*јенезине*). Неге үркүп туруг. Сынаруны кем бууган, айт?!

Ортон јенези (*Сынару јаар көрбөй*). Эжим бар. Барадым, эрге мени бербедееер, барып буунадым деп эки күнге улай ыйлаган. Эрлери бууган ба, эрлик јединген бе, кем оны билер?

Сынару (*кыймык јогынан јадып*). Өрө кудай бу туру, килинчектег канайып коркыбайдыгар.

Жаан јенези. Эр керек деп сыктабай кайттын, бойыгнын буруунды биске јарбыба. уйалбас тагма?!

Сынару коомойтып турганын кичү аказы көрүп, бөсти үлүштеп. бажын тагарда, эки келин туура көрүп алган турулар.

Көжөгө

ЭКИНЧИ КАРТИНА

Керек Сынарунын кичү аказынын айылында өдүп јат.

Ойын баштаачы (*көжөгөнин ары јанынан чыгала, айдат*): «Сынарунын үч јенези өскүс кысты кыйнап тургандары учунда јарталарын билип, оны өлтүрер деп јөптөшкөндөр. Је малта-бычакла өлтүрзе, тал-табышка улус келерин, отко салып өртөзө. јыт болорын билгендер. Оноң ологро серемји ле килинчек болгончо, оны карындаштарына өлтүртер сүме тапкандар. Анайып олог

Сынарунын кулагына корголжын урала, орого көмүп койгондор.
(Көжөгө ачыларда, ойын баштаачы жүре берди).

Сценада бир канча ойгө тым. Тышкары ийт үре берди. Сынарунын кичү аказы кирди.

Кичү аказы (эжикке базып келеле). Олүп калган улус па, кемизи де не чыкпайт? Сынару ооружынан карын жазылган турбай. (Айылга түргөн киреле, айландыра көрөт. Кижин жок болордо, эжикти ачып кыйгырды.) Сынару-у! Сынару-у! Бу сен кайда бардын?! (Кем де унчукпаста, жангыскан куучунднат.) Байла, акаларынын айылында база ла иштенип турган болор.

Эжик ачылып, жаан ла ортон жегелери киреле, эзендештилер.

Жаан жегези (жылбындап). Жорукташ-агдаш кандый болды? Андап жүрүп, арыган болорунг, ачу аракыдан ичип, амыра. (Тажуур берет.)

Кичү аказы. Арыган кижин аракыла амырабайтан. Сынару кайда? Ооружынан качан жазылды?

Жаан жегези. База ла жок.

Кичү аказы. Кайда барган?

Жаан жегези. Слер атанып барганнан ла бери Сынару биске амыр бербеди. Эрге ле барадым, эрге ле барадым деп сыктап жүргөн. Канча конокко чыгара ыйлап-сыктап, биске түште болзо амыр бербей, түнде болзо уйку бербей базып жүргөн. Кайдаар барганын кем билер оны. Ай-кулагыс амыраганына бойыс та сүүнедис.

Кичү аказы. Коштой жадала. кижин кайда барганын канайып билбейдигер?!

Жаан жегези (чугулданып). Сынаруны кичинек бала чылап каруулдап отурзаас, камык ишти кем иштейтен?

Кичү аказы. Бош жок дейдигер бе?

Ортон жегези. Бош жок эмей а!

Кичү аказы (күлүмзиренип). Эмеш киреленип төгүнденеер. Андый болзо Сынару жок күнде уйлар не саалбайт, бозу-торбокты не азырабайдыгар? Түни-түжиле иштенип турган болзогор, чапчактардагы чеген көөрчөктөлип көөртигеле, жара тепкенче не отурыгар?

Келиндер унчукпайт.

Ортон жегези. Бис слерге жалчы эмес. Керек болзо, жана берерис.

Кичү аказы. Жаан улус «жалбак турун отко јут, јалку кижі јуртка јут» дежетен. Онызы чын эмтир.

Ортон јенези (*отура тўжўп, ыйламзыраган ўниле*). Мынын коронына канайып чыдайын?

Тышкары кемдер де куучындажып, там ла јууктап клеедири. Акалу-индў кирдилер. Келиндер унчукпай отурганча.

Жаан аказы (*катуланып*). Не болгон?

Кемизи де унчукпайт.

Кичү аказы. Коштой ло јадала, кижі табылбай калганын кўрбўс кайткан улус деер?!

Жаан аказы (*тўргў отурып*). База ла Сынару болбой кайдар? Кижиге барар јажы јеткен кысты не карулдайтан?!

Жаан јенези (*комудаачы болуп*). Јок, ол Сынару учы-тўбинде кижинин бажына суу уратан эмтир. Коронго канайып чыдажайын. (*Кўзинин јажын арчыйт.*)

Жаан аказы (*сагалын сыймап*). Сен кўп куучындабай, барып курсак кайнатсанг.

Жаан келин айылдан чыкты.

Ортон аказы (*турундарды ичкерледип*). Жаантайын шакпыраганча, Сынарунын аайына чыгалыктар. Кўўни јеткен кижі бар болзо, баргай.

Ортон јенези. Сынару кижиге ле барадым, кижиге ле барадым деп биске амыр бербейт.

Кичү аказы (*ўрў тура конуп*). Онызы тўгўн! Мында Сынаруны тўрт кайынга слер буулаганаар!

Ортон јенези (*тескерлеп*). Сен канайып турун? Кижі кыйнаарга бис јеек-јутпа ба? Јок! Јок!

Кичү аказы. Тегин јерге кутустанбагар. Сынару меге ончозын куучындаган. Јажырганча, јартын айт. Онон башка коомой болор.

Ортон јенези. Калак-кокий, чынын айдадым.

Кичү аказы (*јенезине*). Менин ўйимди капшай кычыр.

Ортон јенези коркыганду кўрўп, эжиктен чыкты.

Жаан аказы. Сынаруны јенелери кыйнаган болзо, меге канайып айтпаган болотон? (*Сананат.*)

Сценада бир канча ўйлў тым. Эки келин кирдилер, кичү келин коркыганына тыркырууш ўниле эзендежет.

Кичү аказы (*үйине*). Мен атанар алдында сеге нени жакарган эдим! Сынару кайда?

Кичү жеңези (*коркыганына ортон жеңези жаар көрүп, тыркырууш үниле*). Билбезим. Жегелеринен сура.

Ортон келин кичү келинге унчупка деп оозын жаба тудуп, туйказынан сабарыла көргүзөт.

Кичү аказы (*үйине*). Сен нени де айдарынан коркып турган эмтиринг.

Кичү жеңези (*унчупкай отурала*). Коркыырга мен керек эткен эмезим.

Жаан аказы (*өрө туруп, чугулду айдат*). Кижиге жүрө берген кыс учун тегин жерге не шакпыраар. (*Уйиле экү чыктылар.*)

Кичү аказы (*үйине*). Курсак кайнат. Мен барып Сынаруны бедрейтем. (*Чыкты.*)

Кичү келин отко чөйгөн тургузып, аяк-казанга талкан, курут салып белетейт. Сынарунын ортон аказы танкылап, иеге де санааркайт. Уйи чачын өрүп отуры.

Обөгөни (*үйине*). Не унчупайдың, айса менин жанганыма сүүнбейдин бе?

Эмегени (*жарбынаачы кижин болуп*). Көрөриңде кижин сүүнбегиди неме бе?

Обөгөни (*алакиндирын отко изидип*). Санааркап-кунугып жүрөргө кандый түбөк табылды? Мен жок тушта жинт уулга санаан жетти эмеш пе?

Эмегени (*кылчас эдип көрөлө*). Карган жажын жеткенче, санаан кирбес кайткан?

Обөгөни (*үнин көдүрүп*). А, не болды?

Эмегени (*чугулданып*). Бу сок жаңыс сыйыныңныг аайына капшай чык. Онон башка бистин бажыска суу уурага жетти.

Обөгөни (*чөйгөнүн изү чай уруп ичет*). Слерге чаптык эдин туру ба?

Эмегени (*чугулданып*). Сен меге билбеечи кижин болуп тын оптолбо. Сынару кижиге ле барадым деп сыктап жүрөле, төрт шагкызынан буулаткан. Ырыс болуп, аказы аргадап алды. Эмди база ла жок. Учы-учында не-не болуп калза, жегелери бурулу болор.

Обөгөни. Бурулу эмес болзонг, коркыба!

Эмегени (*өткөнүп*). Коркыба, коркыба!

Обөгөни. Өрө туруп, сен меге өткөнөргө бө?

Эмегени (*өрө турала, тескери бурылып, ыйлайт*).
Өбөгөни бүтпезе, туура кижн канайып бүдетен? Бойың
да бодозонг.

Өбөгөни. Тегин јерге ыйлап-калактаба! Јарты тү-
ней ле чыгар ине.

Эмегени. Мен ого јетире санааркап јүүлетем бе?
(*Өбөгөни јаар бурылып.*) Меге бүтпес болзонг, мен бу
Алтайдаг бүгүн ле јүре берерим. (*Бөрүгин кийет.*)

Өбөгөни (*эмегенин эки јардынан тудуп*). Барба-
көөркий, бир јаманымды ташта.

Эмегени (*ыйлап*). Бир де күнге артпазым. Адаа-
ным албас болзонг, ада-энеме јана берерим.

Өбөгөни (*јыйн отургузып*). Је, болор. Сен јүре
берзенг, мен де артпазым.

Айылда отурган улус чайлап, нени де куучындашкылайт.
Сынаруның кичү аказы айылдын эжигине базып келеле,
чөкөгөндү отурат.

Кичү аказы (*јүшкүрп*). Эх, Сынару, сен мени
кандый коронго түжүргениңди билген болзонг. (*Санаар-
кап отуруп.*) Јенгелериненг суразан — бир дежер, бойы-
наг суразан — онызы тогун деп айдар. Кемизине бү-
дейин? (*Пауза.*) Кандый да болзо, кижн сыйынына бүт-
пей. (*Јерде чыбыкты алып, ээчий-деечий сындырып
божойло, кожондой берди*):

Көлдиг суузын ичкенче,
Кара суудаг не аспас?
Көстиг суузын төккөнчө,
Карындаштарга не айтпас?

Барган јерин бар болзо,
Бардым мен деп, айткайың.
Тапкан эжин бар болзо,
Алыштым деп айткайың.

Кичү аказы (*санааркап отурала*). Керектиң аай-
ына мында ла чыгатаң неме. Андап-куштап байыыр деп
мендеп јүре бергем. Айса болзо, јенгелери оны кыйа кө-
рүп, чын ла кыйнап турган болбозын. Андый болзо, эмди
Сынару тирү јүрү не? (*Өрө туруп.*) Айла бу мен не
отургам? (*Кенетийин токтой түжеле, тындайт*).

Сынаруның кожоны угулат:

Уүр бедреп барбадым,
Уч јенемниң кыйыны.

Лурт бедреп барбадым,
Лараш жеңелер шыразы.

Эжик өргөөдө таш-корум
Көрө койзон, акайым.
Тогус чардын терезин
Ача койзон, акайым.

Кичү аказы. А чаалда, бу менин кулагымнын куулгазы эмеш пе? Сынарунын кожоны кайдан угулат? (*Ары-бери базып, катап ла тындайт.*) Акыр-акыр, ол эжик өргөөдө таш-корум деп не айдат? А-а-а, бу мынызы айылдың төринде орого түжүп калган эмес пе? (*Айылдың кийини жаап жүгүреле, кыйгырат.*) Капшай келиге-ер! Капша-ай!

Айылда отурган эмеген-өбөгөн чочыгандарына тура жүгүреле, тышкары чыгып, эбиреде ачыктайдылар. Бу ла өйдө Сынарунын жаан аказы жүгүрүп келеле (*тынастал*): Кем кыйгырат?

Ортон аказы (*тындап*). Айылдың төр жанында ла угулган ошкош эди.

Сынарунын эки аказы жүгүрдилер. Ортон келин жагыска артала, айландыра ачыктайт. Жаан келин базып келеле, жалтамчылу көрөт. Жаан келин ортон келиннин кулагына нени де шымырайт. Онызы жөпсингенине бажын кекийт. Уч карындаш Сынаруны колтуктап кирдилер.

Жаан жеңези (*коркычы кижини болуп тескерлейт*). Кудай ла дезен база, Сынарула не болды не?

Жаан аказы (*кыйгырат*). Келиндер, келигер бери!

Эки келин кирип келеле, эжиктен ырабайдылар.

Жаан аказы (*колыла көргүзөт*). Келип отурыгар.

Келиндер унчукпай, отурдылар.

Жаан аказы (*канзазын күүйдүрөт*). Не болуп турганын жажыт жогынап айдыгар!

Жаан жеңези (*токунабай*). Эрге ле барадым, эрге ле барадым деп эки кулагыска амыр бербей жүрген. Тапканы ол туру.

Ортон жеңези. Эмди бисле куучындашпай да барды.

Жаан келин өрө турала, туура базарда, Сынару коркыганына эки колын жагат.

Кичү аказы (*жалакай үниле*). Коркыба.

Ортон аказы (*сыйынынан*). Сени орого кем көмди, капшай айтсан?

Сынару көзин жаан көрүп, унчукпайт.

Жаан аказы. Не, унчукпайт не? Тыгыда айтсан.

Ортон аказы сыйынынын кулагына кыйгырза да, Сынару унчукпайт.

Жаан жеңези. Эр ле бедреп жүрген, ойношторы орого көмөрдө, кандый эмеш!

Кичү аказы. Сынару слердег ненин учун коркып жат?

Ортон жеңези. Жүүлип калган кижиге агаштан да коркыыр.

Кичү аказы. Андый болзо акаларына не коркыбай турган? Төгүндөш жеткен!

Ортон аказы (*кичү карындажына*). Жеңелери акту кижини не кыйнайтан? Сен сананзан!

Эжик ачылып, кичү келип кирди.

Кичү аказы (*үйине удурга басып*). Сынаруны нешиг учун кыйнадаар, жартын айт. Айт, дейдим!

Кичү жеңези (*коркыганына тескерлеп, келиндер жаар көрөт*). Би-бил-безим.

Жаан аказы. Болор! Сынару ондолзо, кем бурулу болгону айдып берер.

Уч келип чыктылар.

Кичү аказы (*Сынаруга басып барып*). Сени кем кыйнап турганын кудайдын учун айтсан. (*Сыйыны унчукпайт.*) Мен олардын өкпө-жүрегин үзе кезейин. (*Эжиктен чыгат.*)

Сынарунын эки аказы санааркаганына төмөн көрүп алган отурылар.

Ортон аказы (*отты жалбыштандырып*). Жеңелери Сынаруны канайып кыйнаар болды? Мен ле ого бүтпейдим.

Жаан аказы. Олор нени блаажып-керижиң өөркө-жөтөн? Мен бодозом, Сынаруны эмди кемизи де кыйнаган болзо, укту-төстү журтыска шоот болор. Онын кижиге де болор аргазы жок. Бир ле болгон оны бу жердег чек жоголтоктор.

Ортон аказы. Кандый да болзо, жартына чыгар керек.

Жаан аказы. Кулагы укпас, тили тартылып калган кижиле нени куучындажатан?

Ортон аказы (*ўшкүрип*). Онызы чын. Тынду кижини кайдөөн эдетен?

Жаан аказы (*карындажына*). Билидирбезинен агаш аразына апарала, өлтүрип сал. Кичү аказына ол керегинде айтпазыс.

Ортон аказы. Колым көдүрилбес болор.

Жаан аказы (*кизиреп*). Түрген!

Ортон аказы Сынаруны јединип, айылдан чыкты.

Ортон аказы (*эжиктен ырайла*). Сени өлтүрип, меге кандый туза болор? Тынду жүрзеге — ырызын, өлүп калзан — шорын болгой! Қайырчак эделе, сууга чачып иједим. (*Сыйынын оноң ары јединди.*)

Көжөгө

УЧИНЧИ КАРТИНА

Сынаруның айылы. Стенедө кебиштү, көжөгөлү орын. Айылдың иргезинде күп, казан, эскин ле соқы. Отто казан кайнайт. Кичү карындажы эжикти түрген ача тартып кирди. Ары көрүп көктөнип отурган Сынару жүзин түрген сукты.

Кичү аказы (*ичкери түрген алтап*). Сынару-у! Сынару-у! Қару сыйыным, сен мени канайып таныбайдын?!

Сынару көктөп турган немелерин туура чачып, өрө тура жүгүрди. Аказының ийинине колдорын салып, бажын төжине түртүп, ыйлай берди. Аказының көзинең јаш база тоолонот.

Кичү аказы (*сыйынызын токунадып, бажын сыймайт*). Је болор, Сынару, ыйлаба.

Сынару (*аказынан көзин албай, ыйлаганча*). Қыйын-шырадан тынду артып, аказына туштаганда, кижі канайып ыйлабайтан? (*Туура базала, аказынан көзин албайт.*)

Кичү аказы. Сениң айдарын јолду. (*Санааркайт.*)

Сынару (*оттон салып, очокко чай тургусты. Ашқурсак белетеп, ары-бери базат*). Качан бирде слерге туштаарым деп сананбагам да.

Кичү аказы. Сени таппай калала, алты күнге

улай арал-чырбагал ортозыла, кумак-сайдын үстүлө, чапкын суунун жарадын жарлап, түндө болзо уйку жок, түштө болзо амыр билбей, ал санаага бастырып, ыйлап жүргөм. Сени таппазам, меге де жүрүм жок деп шүүнгөм.

Сынару. Слерди бого ары жанынан кудай экелген болбой?

Кичү аказы. Балыкчы уулдар сени суудан чыгарганын, эмди кайда жатканыңды меге бир карган эмеген айдып берген.

Сынару. Эки акам эмегендеринин сөзине кирип, мени сууга чачып ийгендери меге анчадала ачымчылу. Байлардын кыстары мени канайып кыйнабаган деер?! (Ушкүрүп.) Ой, жүрүм кандый шыралу! (Сынару аказына чай уруп.) Канча шыраны көрүп, слерден жажыргам. Төгүлгөн көстин жажы — көл болор. Мени кандый кудай ол шырадан айрыды не?!

Кичү аказы. Көрмөстөрдин кылыгын ол тушта билген болзом, менен олор жакшыны көрбөс эди!

Сынару (тажуурдан аракы уруп, аказына ууртап берет) Эки жеңем мени неге кыйнагандарын эмдиге ле билбейдим. Олорго удурас сөс тө айтпаган ошкөш эдим. Жалкуурып база отурбагам. Уй-малды саап, чеген-аракыны ончозын мен аскам. Олор керек дезе ийне алып көктөнүп, кийим де жунбаган. Көчө-талканды мен ок согуп, аш-курсакты ончозын мен ок белетегем. Олордун эткен ле ижи бисти жокту тербезендер деп шоодып, түни-түжиле кожон-коотло отуруп, мени кыйнаары болгон. Карын, менин адаанымды кичү жеңем алып туратан. Мен бодозом, ол эки эрлик кичинек кижини сүмелеп, коркыдып алган ошкөш.

Кичү аказы (чайлап). Сен ус ла иштейкей болгоньга жеңелерин күйүнип, эл-жонго уйатка түшпеске, сеге кара санангандар эмтир. Кичү жеңен биске ончозын куучындап берген.

Сынару (база чайлап). Мени канайда кыйнагандарын куучындаарга он күн керек. Оны санангамда, жүрегимди бычакла тиле кескендий сытайт.

Кичү аказы (аракыга калап). Жеңелерин сени канайда кыйнаганын жаан акаң угала, чугулчы неме эмегенин арай өлтүрбеген. Ол үйин ада-энезине жандырган. Уйинин бир де сөзинен чыкпас экинчи акаң эмегенин аайы-бажы жок камчылаган. Өлөрдин бери жа-

нында ла арткан эди. Уйатка будымнын алдында јер де ойылып браат ошкош. (*Орб туруп, бөрүгин кийди.*) Јет сем, бажын кезип, буттарына, буттарын кезип, бажына саларым.

Сынару (*аказын токунадып*). Јайнап турум, анайтпагар!

Кичү аказы (*ичкери базып*). Ачап бөрүлерди кырбаза, малга да амыр болбос. (*Токтой түжүп, кату сананып*). Је, је, айтканына алкыш-бийан, сыйыным! (*Эжиктен чыгара жүгүрди*).

К ö ж ö г ö

У ч ы.

ЖАДАЛУ КАЯ

(Автор бойы чүмдеген чөрчөк)

Бир канча чак мынан озо Кара-Жарык деген өзөктө эки аңчы журтаган. Бирүзинин ады Сары-Таң, экинчисинин ады Кызыл-Таң болгон.

Таң адып, тегери кажайып ла келзе, Сары-Таң калын, баатыр уйкузынаң тура жүгүрип келет. Айылынын жанында агып жаткан соок кара суудан ичип, јунунын алганда, онын бүдүми жараш, санаазы омок-седен, баатыр кептү тура берет. Оноң ол адын ээртеп алып, андаарга атанат. Кызыл-Таңды ойинен өткүре узак саккырга ого бир де катап келишпеген. Бир аяк чай ичкенче, анча-мынча болгончо ло, Кызыл-Таң кызарып ада берер.

Сары-Таң ла Кызыл-Таң эжелү-сыйынду улустын балдары болгон эмтир. Бу эки уулдын энелери оморды сары таңда ла кызыл таңда тапкылаган болуптыр, онын учун мындагы албаты оморды Сары-Таң деп бирүзин, Кызыл-Таң деп экинчисин адагылап койтыр.

Бу эки аңчы уулчактар ак-жарыкка чыгарда ла, кеен Алтайга Сары-Кыдат деп каан табарган. Бу каан Алтайды, онын јонын, мал-ажын олјолоп бактырар деп сананган. Онын учун калык-јонды кыйнап, јөөжөзин, мал-ажын тоноды. Оны уккан алтайлар јажы-јааныла, үй улустарыла көдүре тургулап, өчтү келген каанды сүргүлеген. Ол калапту јууда эки уулчактын ада-энези төрөл Алтайын корулап, коронду ок-јаага шыркаладып өлгилептир.

Эки өскүс уулды јааназы эмеш чыдадала, бойы бир

күн энгирде Энгир Чолмон јаар учуп, јана бертир. Ол ло туштан ала эки карындаш бой-бойын кичеежип, јоннын көзине өскилеген. Ада-энелери јууда өлүп јадар тушта араай кожондоп, нөкөрлөрине мынайда јакыган эмтир:

Ада-Алтайга турушкан деп,
Адыбысты ундыбаар;
Ада-эне болгон деп,
Айлу балдарыс ундытпаар.
Алкап јаткан балдарыс
Алтайына мак болзын,
Артып јаткан уулдарыс
Албаты-јондо нак болзын
Эрлер тапкан эрјинези
Эл-јонына арга болзын.
Эп-көгүстү эрлер сөзи
Энелерге сүүмји болзын
Барып јадыс, ол јерске
Базынчыкка айттырбаар.
Очүп кечсебис, ол јерске,
Оштүге сөбгис бастырбаар
Акту, акту јүрүмисти
Алкаган Алтайыска бис бердис.
Иштү-тошту јүрүмистин
Иженип, угыбыска табыштырдыс.
Артып јаткан Алтайыс
Алын-чакка ырысту болзын,
Артып јаткан албатыбыс
Ардак болуп омок јүрзин!.

Анайда кожондойло, баатырлар божоптыр. Олор шырказынан тын шыралабазын деп, олорго јаан улус эмеш-умаш аракы бергилеерде, олор анайып сөзин кожонбыла айдып божогон. Алтайына турушкан баатыр-јуучылдардын ады ундылбазын деп, албаты олордын јууган сөбгине јаан-јаан таштар экелип чоғоло, үстүне ыт ла мөш отургускан. Онон атту-чуулу кайчылар јуулып, баатырлар керегинде туујы-кожондор чүмдегилеп, олор керегинде кожонды Алтайдын төрт талазына јайгылады.

Сары-Тангы ла Кызыл-Тангы ада-энези анайып алкап барганын Саамай јааназы айдып берген. Эки уул јааназынын айдып бергенин ундыбай, јаантайын санаазында алгылап јүрди.

— Ада-энебистин алкыжыла албаты-јоннын алдына тузалу јүрерис! — деп, эки уул айткан.

Эмди эки јип-јиип анчы андап барала, ан-куштын

эдин, экелген алузын жокту-гойуга, оору-жоболдуга, боскүс балдарга, тижен-каргандарга үлештирип берип турды. Ого үзеери, эки анчы узак андап жүреле, журтына жангылап келгенде, жоккон-шуурганнан бузулып, каазаны оодылып-чачылып калган айылды улуска чүрчөккө жазап тудуп берип жүрди. Каргандардын эки-жангы уйы өлөг-чөп жип, ары-бери база бсргенде, анчылар оморды таап, экелип берип турды. Онон бойларынын айылына кожонг-коотту жана бергилейтен. Албаты-жон эки жипт анчыга быйан айдып, азык-түлүгүн белетеп, аш-курсагын азып берип, кийим-кидимин көктөп берип турат. Андап, иштеп барганда, оморго ырыс күүнзегилеп, үйдежип тургулайт.

Сары-Таг ла Кызыл-Таг бир катап Темдел ле Темдеш деп керсү, омок анчыларга жолугуп, солун табыш уккан.

Кара-Өзөк деп жаан өзөктө Камду-Бий деп жаан бай журтап жат. Ол жүзүн-жүүр түмөн малду, алтын-мөнгүн жөөжөлү, таш өргөөлү, татабас алтын казан-айакту, тоозына чыкпас кулду, кара жыш черүлү, журтында он үй кижилү. Олор он бир балалу. Бир шокчыл уулду, эки кыс балазы энезинен өскүс арткан эмтир. Олор өскө сыйындарынан сүреен жараш; бойлору чыйрак, иштепкей, ус, керсү кыстар. Ол балдар Камду-Бийдин бойына көдөчи болуп, онын жараш кийимин көктөп жүрөт болуптыр. Ол эки кысты байдын бастыра билези, анчадала Шок деп шокчыл уулы ла онын От деп энези көрбөс болуптыр. Эки бала ус та болзо, иштин сырагай уур дегенин, эн тоозын-тобрактузын От абакай ол өй кыстарына иштедетен эмтир. Же ол ишке чыдашпаган эки кысты өмө-жөмөлө кыйнай бергилейтен.

Оны уккан ак-чек санаалу жаш уулдар ол эки баланы аргадап алар эбин таппай турган эмтир.

Байдын кыстарына сөс айдып барган улуска ол ло эки өскүс кыс жарап турган; жазангылап алып, тегин отурган көп эжелери ле сыйындары эрү чырай жок, керсү куучын жок, эки колдорунда иш жок, жалакай-жылузы жок, куучынында жангыс коп-тоспок, айтканында шоот-каткы болуптыр.

Камду-Бий эки өскүс баланы сөстөп келген улустан жаан калымды озолдо алала, онон Шок деген уулыла, От деген жаан абакайыла ол улусты жамандап, коркы-

дып, сүргүлөп ийет. Камду-Бий калым эдип анчы улустап камдунын терезин, бай улустап айгырлу мал ла алтын алып, жокту улустын эки-жагыс адын айрып алат. Онын учун анчылар оны Камду-Бий деп адагылап салганы ол эмтир.

Камду-Бийге мекелеткен, төгүндөткен байлар оны арадап ийгенде, Камду-Бий бурузын эки өскүс балага түжүрүп, ол улусты мекелеп салат:

— Кыстар кече слерге бараачы болуп сөзин берген, эмди десе мойношкылап ийди. Олор алтыгы ороондо энезиле жөптөжөргө баргылап жүрген, слердең алган калымын кам ажыра энезине табыштырып ийген, энези десе ол жөөжөнни Эрлик-Бийге берип ийген. Эмди олордон нени алараар? Кыстарды кыстырар жагыс жок, кызартар эбис жок.

Эмесе бай улусты бой-бойын сайгакташтырып турды. Жокту-жойудан сөс тө сурабай, кулдарын кыйгырып, ийттерин тукурып, журтынан сүрүп ийет.

Камду-Бийге мекеледип, төгүндөдип койгон улустыг кезиги чөккөп, ого катап келбейт, кезиги байрам-той тушта сөгүш кожондо онын адын шоодып, кожондон турат.

Камду-Бий — төгүнчи, күжүрчи бойы сүреен кортук кижиге болгон. Онын сүреен корккыр, бүдөр немези—жердин ээзи эмтир. Камду-Бий жердин ээзин ыраагынан да, жуугынан да качан да көрбөгөн. Же бир катап Шок деген уулыла экү койгон андаар деп барала, бир кичинек боочыны ажып ла жадарда, онын жолын кечире таң атту кижиге турды. Шок уулы корккыла, адын бурып, мантада берген. Байагы кижиге Камду-Бийге айтты:

— Анчыбай деп анчынын камдуларын тургуза ла табыштыр, онын бала-барказы курсак жок отуры, табыштырбазан — бу да, өскө дө боочыдан өтпөзүн. Онын көзине кезе көрүп, каруузын сакиды. Камду-Бий корккыган бойынча, туктурулып, каруун мынайда берди:

— Эрр-тен, эр-тен ле берип ийерим, өрөкөн!..

Оноң ло бери ол андабас болгон, же боочы ажар тузунда жердин ээзи тарынбазын деп, кайын-тытка торко арчуулар илип салатан болгон. Камду-Бийдең көрүжип, өскө байлар боочыларды ажар тушта база арчуулардын кайын-тытка артырып турды. Оноң көрүжип, өскө улус база анайда ок эдер болды.

Je бир катап жайгыда бай жети кызын кижиге берген, куда, той болгон. Куда жуулган жерде Камду-Бий Шүлүзин деп бир кайчынын кайын угуп, оны лаптап көрүп, мынайып сананып отурды:

— Батаа, жердин ээзи бу бистин улуска түнгөй болор туру ине, көрзөөр, ол Шүлүзин деген кулугур жердин ээзинин баш терези!..

Оноң коркыйла, көзин типилдеди, ширеези дөө кире конды.

Бу солун табышты уккан Сары-Тан ла Кызыл-Тан ол Камду-Бийди, онын кыйында албатызын качан-качан барып көрөр дешти.

Бир катап эки карындаш андап барала, көп камду туткулап, көп тийин аткылап, эки адына канжаалайла, күстин айас күнүндө тайгадан түшкүледи. Көрүп турза, жажангы көгөрүп жайа түшкөн жалаңда көк ыш буулайт, одунын жанында көп улус кыймырайт. Эки уул анаар жортты.

Одуга жаба жортып келзе, анда жуулган улус Камду-Бийдин кулдары болуптыр. Ол байдын шыраладып торолотконына, сотуп кыйнаганына чыдашпай, базынчыкту жүрүмнөн качып бараткан улустар болуптыр. Эки анчы оморды бойынын журтаган жери жаар ийдилер, оноң бойлоры десе ол кандый андый калапту бий болгон деп көрөргө Камду-Бийдин жерине атангылады.

Камду-Бийдин жаткан өзөгине жууктап келеле, эки карындаш жараш камдудан көктөгөн бөрүктөрин каптан алып кийип, элик бычкак өдүктөрин кийип, жазалду чамча, штаңдарын кийеле, эки адына тийиндерин, агастарын, камдуларын көөркөдө канжаалагылап алды; алтын-мөңүн сүрлү отугын, бычагынын кынын жалтырада арчыйла, курына база кийгиледи. Бойлоры эткен мөңүн көндүргезин, куйушканын, үзөнгизин аттарына кийдиргилейле, жорткылады.

II.

Кааң күски күнде Камду-Бийдин өргөөзинин мөңүн жабынтызы ла алтын чакылары күнге жалтырап турды. Камду-Бийдин журтында жыргал болуп турган эмтир, бийдин төрөөн-туганы жуулып, Шок деп уулынын үйи одус жашка киргенин байрамдагылап турган эмтир. Айландыра жаткан байлар сыйлу, аракылу жуулып.

жаан байрам эдиң, аракыдагылап туру. Бай келиндер, өбөндөр, уулдар, кыстар, эмеендер, өңдү маңдык торколорын кийип келген эмтир. Јаш болгоны бијелегилеп, ойногылап турды, јаандары чөйчөй көдүргилеп, баркы тудушкылап турды. Тепши-табактарда жүзүн-жүүр тамзык јатты. Јуулган улус јерге баспай, сүреен јараш кебистердин үстүле баскылап турды. Камду-Бий бойы табылгы камчызынын кайыжын колына ороп кийип алган, алтын ширееде отурды. Чамча јок, јарпак шалмарлу јалчы уулдар, көдөчилер терлеп калган жүгүрүшкилеп, курсак-тамакты тажыгылап турды.

Бого келип кирген Кызыл-Тангы ла Сары-Тангы ончозы кайкап, бай улус деп бодогылады. Камду-Бий, андый да болзо, кезе көрүп, камчызынын сабыла уулап, ологго отурар јер көргүзеле, сурады:

— Јереер кайда, сөөгөөр не, кандый байдын уулдары слер?

Оны уккан эки аңчы бой-бойына көрүжеле, элижип-селижип айтты:

— Алтай туулардын ээзи бис, эл-јоннын ардагы бис. Тууган ада-энебис төрөлине турган, шырка көрүп, шырадан барган. Азыраган энебис ар-бүткен, ада дегенис — алтай жыш; јангыбыс бистинг — албаты-јон, ар-габыс бистинг — агару иш, таап турганыс — алу-киш, сөөгис бистинг — мүркүт куш, иженгенис — ийде-күч.

Мыны уккан Камду-Бий калап бараткан бойы колы-буды калтырап, мынайда сананды:

«Бу эки кулугур, байла, јердин ээлери; мениле че-нежип отургылаган болгодый». Олорды соододор туру. Оноң јанында турган күзүңгини үч катап шыгырадып ийди. Анайдарда, торко көжөгөнин кийининен эки јараш кыс чыгып келип, Камду-Бийдин алдына тизеленип, мүргүп түшти. Камду-Бий күзүңгизин база бир катап шыгырадып ийерде, көжөгөнин кийининде икилинин, комустын јараш үни угулып, чөйө барган бијениң кожонгы ойнолды; эки бала туруп, јараш бије бијелей берди. Олор эки аңчыга бирде салкынга ээлген чичке кайыңдый, бирде коо карагайдый көрүнди.

Ол солун аңчылар кыстардын бијезин јилбиркеп көрө берерде, Камду-Бий калтыраганы өдүп, токунай берди.

Ол ок кыстар эки јинт уулга тепши салзын деп, Камду-Бий жакарды.

Эки өскүс кыс эки анчыга тепши тургузар тушта ол баатыр кептү уулдарды туйказынан ајыктап көргиледи. Оноң кеберкек эки анчы ологго жараганын экү бойбойларыла араай шымыраныжып куучындажат. Эки анчыга жараш кыстар база да сүрөөн жарады. Је кыстардың көстөри жоркуштү кунукчылду, биеде уулдардың јаныла өдөр тушта олог шыралу жүрүмин эки уулга айдып бергендий болды.

Оноң ло улам эки анчы ол кыстарды шырадан айрыыр эп-сүме бедреди.

Экинчи күнде эки карындаш ары-бери базып көрзө. Камду-Бийдин башкарып јаткан албатызы ончозы ла јаан түрениде, шырада јаткан эmdir. Ак сүттү мал азыраган бай мал өскүрген кулдарына чейдемге де каддып ичер сүт бербес эmdir. Камду-Бий бойы дезе иштебей, јердин үстүнде јарлу, укту јаан бай болорго албаданып туратан кижии эmdir. Оның учун ол ачап-јимек, мекечи, төгүнчи, тоспокчы ла сайгакчы болуп калганы ол болуптыр; оның озодо чоло ады Мекечи деп кижии болгон эmdir.

Бу улусты кыйын-шырадан канайып айрыыр, ологго ырысты канайып јетирер деп, ол эки анчы бир кийис айылда конуп јадала, куучындашканын көдөчи болгон кул угала, мындый јөп берди:

— Слер экүни бий јердин ээзи деп бодоп турганда, озо кыстарын качырыгар, оноң олог ажыра арткан кулдарды јайымдагар, јөөжөзин алып, кулдарга беригер.

Сары-Таң ла Кызыл-Таң ачынып турган кулга элипселип айдышты:

— Бис төгүн мекеле көрүшпес улус, тун биске нөкөр эмес, меке-төгүн болушчы эмес. Акту јүректү эрлер болзобыс, аргабыс чындык ажыра бедрейлик, оныла ырыс экелелик.

Эртезинде эки анчы эки кыска байагы бир кул ажыра сөс јетирди. Кыстардың бирүзинин ады Алтын-Ай, экинчизинин ады Алтын-Чолмон болды. Сары-Таңга Алтын-Ай жарады, Кызыл-Таңга Алтын-Чолмон жарады.

Эки кыс эки анчыга кожонбыла каруу ийди:

Санаазы жеткен Сары-Танга
Сарналу Алтын-Ай эш болор.
Албаты сарнаган жайымду танга
Сары-Тангла туруп барар.
Күүни жеткен Кызыл-Танга
Алтын-Чолмон эш болор.
Күндий жарык, жайымду танга
Кызыл-Тангла кожо омок барар...

Бу кыстардын каруузын эки анчы угала, коркушту сүүнип, эби-јобин таап, кыстарды качыра берди. Байагы экелген алузын жаңыртыкта артырып койды.

Мыны уккан Камду-Бий ле оның абакайы От коркушту чугулданышты, арбанышты, бастыра јуртын бут бажына тургусты.

— Уйалбас кыстар, бойларына бойлары ла кижн сөс-төп алган... Барган уулдарынын адына учкажып качкан. Калым, куда јок качкан. Алкыш ологго бербезис, айылдан јөөжө ийбезис. Јердин ээзи дегенис—јердин тербезендери болуп калтыр... Айылыстын эжигине јуук-таппазыс, атту-чуулу болгонис — айттырбазыс... — деп кыйгырышты.

Је анайып турганча, От абакај ла Камду-Бий кийис айылда, жаңыртыктын үстүнде, оңы јок алу чокконын көргилейле, ачуркаганына ачынганын ундып көкүгилей берди... Эртезинде алу јуутан Јыман деп којойымга алуны табыштырып, аайы јок алтын-мөңүн алдылар, Алтын-Ай ла Алтын-Чолмонды ундыгылап та салды...

III.

Јаштар јуртына албаты-јон ойын-јыргал эткиледі. Тойдо эт те, аракы да јок болды. Јаш улус јуулып, ойногылап, сүүнчилү кожондожып, келер јүрүми керегинде сарнажып турды:

Келер, келер Алтайыс
Кеен, жайым јер болор!
Эртен келер јүрүмис
Базынчык јок күн болор!
Калју, төгүн јок болор,
Јерде кижн шыра көрбөс.
Јерде калык нак болор.
Оөндөшкөн—табылбас
Күнибис жарык чогыла
Карагуйды јоголтор.
Турган Алтай ийдези
Калју, төгүндн јоголтор!..

Бу кожондор айландыра турган тууларга жаңыланды. Оны уккан акту улус уйуктаар уйкузын артырып, көп санангылай берди. Жаан-жаштар оморкой берди, жарык ижемжи улустын жүрегин токунатпай баады; байларга базынчыктаткан жаштар канатту боло бергендий болды.

Же бу ок кожон-жомутты угуп, кулдар туткан байлардын уулдары кекенгилеп турды. Олор Кызыл-Тан ла Сары-Тан жаткан Кара-Жарык деген өзөкти Арык-Той өзөк деп шоодып, жамандап адагылады. Ол өзөктин бажындагы адын укпаган улус оны база Арык-Той деп адагылаар боло берди.

Сары-Тан ла Кызыл-Тан эмди кайда да жүрзе, бойынын салымдары керегинде, албаты-жоннын келер салымы керегинде терең санангылап, эби-жөбин шүүп жүргүледи. Байдын кыйынынан качып келген кулдарды бойынын жаткан өзөгине журтадып, олорго болужып турганынан бери эки анчы байлардан амыр көрбөй баады.

Озодо Камду-Бийдин кулдары болгон уулдарды эки анчы андаарга, узанарга үрөткилеп таскаткылады. Онон турган журтын «азыраар, кийиндирер» дежип, андаарга, кузуктаарга баргылады.

Эштери дезе олорды жолго шыйдып, мынайда алкагылап турды:

Ар-бүткөн слерди албазын,
Аң-куш слерди тутпазын.
Көргөн көзбөр көргүр болзын.
Колоор слердин чечен болзын.
Барган жолоор баатыр болзын.
Келген жолоор жетү болзын!

Андаарга атанар тушта Сары-Тан ла Кызыл-Тан мойындарында кийген күмүш жада таштарын эки жаш үйине берип, мынайда айдышты:

— Бу эки жада таштан барганысты, келгенисти көргилеп жадараар.

Эки күмүш жада ташты Сары-Танга ла Кызыл-Танга жааназы Саамай эмеген барар тушта энчи эдип берген эмтир. Эки жиит анчынын жааназы—Саамай озодо Энир-Чолмон телекейден түжүп келген кижжи болуптыр. Энир-Чолмон деп телекейде көп чактарга байлар бой-бойыла жуулажып, коркушту жуу-жепселди жастыктырып ийерде, Энир-Чолмон телекейинин жери силкинип, чарчалып,

тирү калган улузы јерге келип түшкени ол болуптыр. Саамай ол тушта кабайда јаш бала болгон. Ол Энгир-Чолмонног кабайында экелген энчизи эки јада таш болгон эмтир. Оног Саамай јаанап, Мүркүт деген кижиге бартыр. Саамай эмегеннин өбөгөни, уулдары, кыстары аңдап эмезе јууга барганда, олардын салымын ол таш ажыра көрүп, сакып, иженип отуратан. Оның учун ол кандый да көп табышка бүтпес, көп унчукпас, је улустын јүрүм-салымын анан көрүп, оларды токунадып эмезе оморкодып отуратан кижиге эмтир.

Эмди аңчылар, кузуктаачылар ырай ла берерде, Камду-Бий ле оның Шок деп уулы Арык-Той јаар кижиге ийди. Јуртта каргандар, оору-јоболдулар, балдар, келиндер артыкылаган деп билип алала, кулдарысты куйбурткан эки кулугурдын јуртына амыр бербес деп, адалууууду јөптөштир. Оног Арык-Той деген өзөк јаар черүзин: Копты, Тоспокты, Сайгакты, Уурыны, Төгүнди, Очги, Күйүништи ийип, олардын кажызына ла бойлорынын ады аайынча бүдүрер сүме айдып берген эмтир.

Коп, Тоспок, Төгүн, Сайгак — үч күннин туркунына Арык-Тойдын улузын уйуктатпай, јүзүн-базын табыш эткилеп, јонго амыр бербей турды. Олар мындый коп-сайгак эдип турды:

— Аңчылар, Кызыл-Танга ла Сары-Танга баштадып алып, бай улусты јуулап, тоноорго барган. олар өскө каанга барган, олар эмеендерин, бала-барказын таштап, өскө алтайда јурт тудуп јуртагылап јат—дешкен.

Уурчы ла Оч десе улустын быжып јаткан ажын, минип келген аттарына тепседип, јуртын тоноп, малын јери јаар айдагылай берди.

Бу табыш-талдан, коптон шыралап, аайы-төйин таппай калган Алтын-Ай ла Алтын-Чолмон јангы ла ондонып, јада таштарын көрди. Оног јаткан јуртын токунадып алала, мындый неме көрүсти: эки торко арчуулын алып, јада таштарын ол арчуулдарла арчыды, оног жадаларын јыжып ийди. Арчуулдын эки толуктарынан тудуп алала, силкип ийерде, Чын ла Төгүн эки арчуулдан көрүне берди.

Мында барган аңчылардын јакшы керектери де көрүнип турды, јамандардын тургуза кылынганы, эткентутканы ла төгүни де көрүнип келди... Јамандар оны көрөлө, бойлорынын кылыгынан коркуган бойынча,

јери јаар мендей-шиндей мантаткылай берди, олар Кара-Өзөгине жеделе, Камду-Бий ле Шокко мынайла айдышты:

— Арык-Тойдын журты жааны-жажыла — жуу-јепселдү, көдүрөзи туруп, биске колын көдүргөн, онын учун неме бүдүрүп болбой, малын айдап качып келгенис бу — дешти.

Је Камду-Бий ле Шок катап ла черү ийер дешти.

IV.

Бу өйдө Сары-Тан ла Кызыл-Таннинг кожо барган јаш анчылары ла кузукчылары јаан једимдү, тапкан-јөөгөн алулары көп јанып келгилеп јатты. Олорды баштаган кижии озодо кул болгон Омок-Мерген болуптыр. Сары-Тан ла Кызыл-Тан бу анчыларды ла кузукчыларды озо јандырып ийеле, бойлоры јеринде јоны келер кышта тойо јиир эттү болзын деп, онон ары андап барган эмитир. Јол айас дезе јоны амыр-энчү јатсын деп, ырыс-түжүм беретен јада бедреп барыптыр.

Сары-Тан ла Кызыл-Тан — эки анчы Кадын бажы јаар ууланды. Бир јаан тайга ашты, је аткан ла ангы јок болды. Кадын бажына једерде, кыш түжүп, анчылардын ойто јанатан јолын јаан кар туй јаап койды.

Бир күн тан адып ла келерде, эки анчы јаан тууга чыгала, көрүп отурза: жуугында сойок кайанын бажында — кертейип калган седеп-јараш теке турды... Эки анчы мылтыктарын анаар уулап шыкай берди... Је ол теке кайанын бажын ол колыла чапчып ийерде, јалкын јалт этти. Онон теке бажын анчылар јаар бурыйла кижининг тилиле айтты:

— Меге тийбегер, өрөкөндөр, меге јайым беригер, слерге јакшым јетирерим!.. Бу өйдө теке база ла он колыла турган ак јалтыркай кайазынын бажын чапчып ийди. Онон чедиргендү чарчалган таштар, кезиги төмөн тоголонып барала, ойто ак ташту кайа болуп көдүрилгилеп турды. Теке база ла кижии тилиле айтты:

— Јерде амыр-тымык болуп, албаты-јон байлардын кыйыны јок, јайым јатса, бу таштардан бойлорына өргөөлөр тудар. Онон үчинчи катап он колыла кайаны чапчып ийерде, чарчалган оок таштар эки анчы јаар тоголонып келди. Эки анчы ол күмүштиј јалтыраган

оогош болчок таштарды колдорула тосты. Анчылардын колындагы таштардан айландыра жарык боло берди.

— Ол јада таштар албаты-жонго жаан байлык болор, ар-бүткенле тудуш болор, улу санаа-ийделе тудуш болор. Тегин жатканга туза болбос, же иш-тошту устар, жаан ойгор санаалар бу жада таштардаг күн кеберлү күчтер табар, албатыларына өчпөс ырыс тудар, түгенбес байлыктар табар. Ол тушта жерде күйүниш, күйгөк жок болор: жуу, королу жок болор. Жерибис чактыг чакка жар-макту болор. Алтайыс жагыс күн туулган жер болор... — деп, теке кижиге тилиле эки анчыга араай айдып ийеле, ары болорго жадарда, Кызыл-Таг айтты:

— Акыраар, эмеш туругар! Бу бистиг түжөнгөн түжибис пе айса чын ла болуп турган неме бе, бис аайына чыгарга турус.

— Мен — алтайдын ар-бүткенинин элчизи. Бис кижиге качан да тузалу, бисти чеберлегер деп, айдарга санангам! — дейле, теке жаан-жаан казалап, тууны ажа берди... Анчылар кайкажып, жада таштарын койынына суктылар.

Сары-Таг ла Кызыл-Таг тайганын кары жукарып кайыла берерде, тайганын эдегине түжүп келзе, шуулаган жыштын аразында сыгындардын амыргыдый үндери чала ачу болуп угулып турды. Төмөн тайга дөөн түжүп көрзө, бир канча үр ачана бөрүлөр сыгын, булан андарды курчап алган, туткулап турды: эки анчы бөрүнүн үүрин аткылап ийди, оног күчүктөрүн туткулап алды.

Анайып турганча, эки анчы көстинг жажынды ару, көгөрүп жаткан суулу көлдүн жанына келдилер.

Көлтө жуулган агуналарды, жууларды, суугуштарды, кастарды, суу ичерге учуп келген күүлелерди та кандый да ан-жуш үркүдүп, карануйда калактадып туратан эмпир.

Эки баатыр койындарына сугуп алган жада таштарын эске алды:—«Жерди оныла жарыдып көрзө кайдар?» — деп, жадаларын чыгарып ла ийерде, көлдүн жакаларына жада таш жарыдып ийди. Көрзө: көлдүн жанында түлкүлөр куштарды тударга турган эмпир. Анайдарда, түлкүлөрдүн жоон, казырларын адып, сойоло, күчүктөрүн тудуп алгылады. Эмди аттарына отуруп, жортор ло деп турарда, эки адынын жарындарынаг канаттар бски-

лей берди, аттары өрө бийик ксдүрилеле, шунуп учкулады; олардын кийининенг, алдынан күүлелер учуп чыгып, эки анчыга кижининг тилиле айдышты:

— Бис, куштар, слерге, јакшынак улуска, бисти казыр-ан-куштаг корыганаар, амыр-энчү бергенеер учун аттараарга канат бергенис, эмди слерди кожогысла сүүндирип турарыс, — дейле, канаттарыла талбандадын эзендежеле, бийик шунуп учкулай берди.

Сары-Таг ла Кызыл-Таннын аттары тенериле, куштый шунуп клееделе, Алтайда көп албатыны кам-бийлер кулданып, шыраладып турганын көрүп өткиледи. Јас келерде, байлардын јалчы-кулдары андазынла јер көдүргилеп, арба салып, өдүк, кийим јокко уй мал кабырып жүретен эмтир. Эки анчы олардын ачу-корон кожонкомудын уккулап, санаазы уур барадат.

V.

Оног бир мөштин јанында одуга түжүп тыштангылады. Сары-Таг ла Кызыл-Таг канатту аттарын армакчылап койоло, бойлары јангыс санаа санангылай берди:

«Албаты кыйын-шырада, јимекчилер-байлар дезе јыргалда јуртап јат. Байлар ас та болзо, албатыны колына тудуп алган. Јүрүм ненин учун андый болуп јат? Байлар олардын ла угы јакшы јатсын, јенил јатсын, нени де этпей, тойо ичсин-јизин деп кичееп јат. Албаты иштеп јөөгөн јөөжөни байлар ла тузаланып, јыргайт. Олорго јөөжө јөөгөн, оларды азырап, кийиндирген бисти көрбөй јат. Ол Камду-Бийдий байлар бисти јабыс көрүп, албатыны мал-анга түнейлеп, базынчыктагылайт. Эмди јангыс ла бистин Алтайыста албаты-јонды байлар кыйнап бийлеген эмес, бастыра кайран Алтай шырада, байлардын базынчыгында эмтир ине. Албатыга бу кыйыннанг чыгарга жанайда болужар, кандый јол таап берер?.. Кандый баатыр туруп келер, Алтайдын јолын ойгор санаазыла күн чилеп јарыдар?»

Сары-Таг ла Кызыл-Таг јайа таштаган кејимдеринде чалкойто јадып, анайда терең санангылайт. Је анайып турганча, улустын базыды, араай куучыны угудды. Јаткан јеринен эки уул тура јүгүрип көрзө, куй таштан улус чыккылап јатты. Көрзө, јокту-јойу улус болгодый.

— Бистен коркыбагар — деп, улусты баштаган, се-ден ак сагалду, буурыл башту өбөгөн жүрегине колын салып, табылу эзендешти.

Улустың эрү, чындык чырайларын көрүп, эки анчы токунап, бойларының ады-жолын, келген-барган јерин јажырбай, айдыжып берди.

Ол өбөгөн улусты отты айландыра отургузып, айтты:

— Чындык санаалу уулдар болуптыраар. Ийде-иштингулузы болуптыраар. Эмди угы-сөөгис айдаак, учурлу жүрүмис бис јарлаак.

— Мен јайым — деп, колында кол жүүделү, бойы күн-сары кийим кийген, јараш чырайлу омок үй кижии айтты.

— Мен Билгир—деп, колында јада-таш тудунган јаанай берген өбөгөн айтты.

— Мен Чындык — деп, колында мызылдаган јарык-јылдыс тудунган, јаш үй кижии айтты.

— Мен Иш-јүрүм — деп, колында ай-сериптү јап-јаш кыс айдат.

— Мен Карындаштык, — деп, кеберкек бүдүмдү, колдорында жүзүн чечек тудунган, чокту көстү, јаш уул айтты.

— Мен Кожон-Туујы — деп, колында комушту, ики-лилү чырайлык, чындык, јараш көстү үй кижии айтты.

— Мен Амыр-Энчү-Ийде, — деп, кубакай кызыл-торко маанычак тудунган, јараш келин айдат.

— Мен Ырыс — деп, баатыр кептү, керсү көстү уул айтты. Онон Ырыс өрө туруп, байагы куучын баштаган јаан кижини өрө тургузала, эки анчыга бурылып айтты:

— Бу јаан өбөгөн — Алтайдын Ойгоры, ады-јолы оның база — Ойгор.

Онон туруп, Кожон-Туујы айтты:

— Јебрен чактан ала бу өйгө јетире бис ончобыс бойыбыстың керегис бүдүрип келгенибис; бистинг ады-јолыбыс — ол бүдүрген керегибис, је бис кул тудаачыларга, олјочыларга качан да јарабааныс.

— А, слер јаңыс јерге, бого не јуулганаар, өрөкөндөр?.. — деп, Кызыл-Тан јобош, табылу сурады.

— Бисти ончобысты јаман көрүп, кыстап, бу ла турган јерде јатсын деп айдышкан:

— Эң баштап Чингис-каан бурулаган, онон Сары кыдаттың бийлери бурулаган, онон Джунгардыг каа-

ны бурулаган, учында бисти Алтайдын бай-жайзандары бурулады. Је бис јалтанбас улус, эмди орус албаты көдүрөзи јайымына көдүрилген деп биске угуларда, бис албатыбыстың, Алтайыстың базынчыктатканын јоголторго чыкканыс. Бу күннен ала бис јажытту чыгып, албатыларга болужарыс деп, — јаш Јайым айтты.

— О, өрөкөндөр! Албаты-јоннын, јокту-јойунын јангы учун туружарга бис белең, бис эмди слерле тудуш болуп, колбулу болуп, Алтайда албатынын ырызы учуң јалтанбай туружарыс! — деп, Сары-Таң ла Кызыл-Таң айдышты.

— Бис эртен ле Арасей деген баатырга Алтайдан јол саларыс! — деп Қарындаштык айтты.

— Айса, јакшы болзың! Бис база бачымдайдыс! — деп, Кызыл-Таң ла Сары-Таң айдала, аттарына отурып, јерине шунга берди.

Сары-Таң ла Кызыл-Таң јерине — Арык-Тойго келзе, јурты эң калтыр. Мында арткан ла кижі Туујычы-Тожылаа деп јаанай берген туујычы үй кижі болуптыр, ол чадыр айылында кынјылаткан јатты. Бастыра албаты-јонды, мал-ашты, эки анчынын эжин, улустың эмеш-үмаш јөөжөзин Камду-Бий ле онын уулы тоноп, олјолоп апарган болуптыр. Эки анчы ачынганы коркуш болды. Олор карган туујычыны кынјызынан айрып, јайымга чыгарала, экелген ан-куштың эдиле тойо азырады, аннын терезин эдиң, Тожылаа эмегенге артыргылады.

Эки нөкөр, эки анчы, эмди эли-јоның Камду-Бийдин олјозынан јайымдаар, оларго ашту-тусту, јеткил-туткул јадар арга берер дешти. Јааш-јанмыр јаадыратан, аш түжүмин экелетен јада-таштарын алала, мөңүн-чүмдү отугыла ол јада ташты, элип-селип чактырып ийерде, онон чарчалган чедиргендер эки башка баады. Толононын бышкан сары-кызыл сабагынды јир чедирген барып, јаланда албаты-јоннын кыразына түжерде кыралардан арбаның, буудайдын койу кылгалары көгөрип чыккылай берди. Онон көрзө: база бир толононын бышкан сары-кызыл сабагына түңей чедирген теңери өрө көдүрилди. Анча-мынча болгон кийининде јылу јанмыр јаай берди. Јаскы күйгек токтоп, Алтай чаңкыр-көк тура берди. Кушкаштар үң алыжып, кожондожо берди.

Эмди Сары-Таң ла Кызыл-Таң јада таштарын То-

жылаа эмегенге артырып салала, албаты-јонын олјодог айрыырга атаңгылады.

«Бу ак-јарыкта акту албаты-јонго бойының јаан ырызы учун турумкай иштенерге, андаарга, мал азыраарга, аш саларга амыр керек. Улустың канын ичкен Камду-Бийге, база ого түңей јутпаларга энчү јадын јарабай туру. Олорго өөн-өч, сөгүш, јуу, түймеен керек болуп турганы эмди биске јарт. Бис — амыр-энчү јадып, бойыбыстың күчибисле ырызыс тударга сананганыс, је бисти Камду-Бий, казыр андый шоктоп, кырма бедреп, өөн бедреп, истежип турган эмтир. Андый болзо, Алтайыс, албатыбыс учун тыныс та кысканбазыс». Оног Камду-Бийдинг өргөөзин көстөп, олор шунга бердилер албаты јайымына турарга.

УРЕДУЧИ НАЈЫМА

Кажы ла балага јабыс энчейип,
Кару сананып базып жүрединг.
Көксинде эрјине отты чеберлеп,
Көөркий балдарга үлеп бередиң.
Жалакай сөзинг алтын тамчыдый
Жаш жүрекке тамып калат.
Жайылып клееткен ак чечектий
Санаалар анда арайын ачылат.
Көзинниң чогынан чок алып,
Көксиннен болзо жылу алып,
Жаш корбо корболоп өзөт.
Жаан јолло јалтанбай базат.
Ару чалыңдый јажу көстөргө
Санаа кожорго кандый ырыс!
Келетен күнге јаш кижини
Өскүрип салары наайлу ырыс!
Балдарга кару, эрке энчейип,
Партадан партага базып жүрединг.
Кичинек жүректинг соғужын тындап,
Келетен кижиниң күүнин сезедиң.

КАРДЫҢ КИЙИНИНДЕ...

Бүгүн ле телекей бүткендий,
Бүгүн ле жүрүм башталгандый,
Кардың үсти ап-ару,
Кайда ла көрзөң — ак кыру.
Булгалгандый ис те јок,

Бурулу карарар неме де јок,
Ончозы мөнгүн кийимдү,
Ончозы эрке ле тидимдү.
Кижининг үнин укса ла,
Кижининг изи чыкса ла,
Апагаш тымык бузулар,
Агару кар да мызылдаар!

БАБАКОВ МИХАИЛДИН ЈУРУКТАРЫ

Эмди бистинг Туулу Алтайыбыста јиит журукчылар там ла көптөп өзүп туру. Олордыг таланты Алтайыныг јараш ар-бүткениле, албатыныг јадын-јүрүмиле колбулу. Андыйлардыг ортозына И. Ортоңулов ло М. Бабаков кирет. Бу номерде бис Бабаков Михаилдин журуктарын салып јадыбыс. Бу јиит журукчы курч көстү, сескир јүректү. Онын журуктарын кижиг көргөндө, Алтайдыг омок-седег бүдүми, јажыл мөштинг чаганазы, јым-жак өлөңниг јиилексү јыды јытанып көрүне бергендий болот. Кижининг көрүп таппаган јараштарын Михаил озолодо көрүп, оны картиназы ажыра көргүзөргө амадайт.

Бабаков кезик картиналарында соок сыркын салкынду, јебрен мөштөрлү тайгаларда койчылардыг ла малчылардыг јадын-јүрүмин көргүзөргө күүнзейт. Бу јиит журукчы онон ары јажыл өлөңдө оуркурап јаткан солоңылу чалынның јаражын, күнге чедиргендеп јаткан чечектердинг јаркынын, ийдезин бадырбай, мөңүндий јалтырап јаткан сууларды, јаш јүректерде ырысту сүүнчини, совет албатыныг мактулу иштерин, эмдиги өйдин улу керектерин бойынын картиналарында көргүссин деп күүнзеп турубыс.

Бабаков Михаил Горно-Алтайский пединститутта экинчи курста үренип јат. Эмди де онын алдында көпкөп билетен немелер бар.

КУЛАДЫ

Кулады ичинде койу тун,
Куйунду салкын ыжыкта.
Эбире кырлар көк мөнгүн,
Эрмеги жок тымыкта.

Оромло базып отурым,
Одыг жарыйт туранда.
Көзнөк бөзи ажыра
Көлтөткөйг иле — турганда.

Колында сенин жаш бала,
Кожондоп, оны жайкайдыг.
Эмчек сүтле эмзип,
Эркеледип турадыг.

Жүзи башка болзо до,
Бурузы жок жаш бала.
Жастырганды жажырбай,
Жааназа ого айдып бер.

Узун жолдон бурулып,
Туштайын деп, мен келдим.
Удура сен чыкпаган,
Ончозын ого айдып бер.

Оромло базып отурым,
Одыг күйбейт туранда.
Сени санап жүреле,
Оройтып калдым жажына...

БИР КЫСКА

Кандый да карлу күн болзо,
 Айылыңа сени јетирип салатам.
 Конуп турган айылыма келеле,
 Түнге јетире эжикте туратам.

Сени сүүгем! Оның ордына
 Нени көргөм сенен јакшыны?
 Не ле болзо курбас эдер,
 Јазап укпас айткан немени.

Сөөгин не деп, мен көп сурагам,
 Сөзиң карамдап, каруузын бербеген.
 Алтай кожонноң кожон билбезиң,
 Поэттер сурагам, база билбеген.

Кандый ачу: алтай тилиңди
 Оtkүре јенил канайып ундыган?
 «Малчы-Мерген», шулмус «Тубаны»
 Колыңа эмдиге канайып албаган?

Канайып та мен сеге айткам:
 — Алтайлап сеге үлгерлер бичигем...
 Сен көксиме аткандый айткан:
 — Кайдатан оны? Јажына сүүбегем...

Кандый болгоның меге јарт эмди.
 Качан да эмди јолукпазыс — бил.
 Кар жайылып, јас та келзе,
 Качан да катап тушташпазыс — бил.

Иван ШИНЖИН

ИЗБАЧ КЫС

Кыш... Корон соок.
 Кобылар күртке бастырган.
 Кожончы, сүүнчилү, омок
 Койчы уул оорыган.

«Кем онын ордына
Соокко чыдажып, кой кабырар?» —
Комсорг жииттер алдына
Сурак тургусты. Кем барар?
Je мындый куйунда
Койчы ордына кем барар?!
Калыктын малы кажаганда
Куру турар ба? Кем айдар?
Жуулышкан жииттер унчукпайт.
Жиит комсорг кару сакыйт.
Тышкары шуурган шуулайт.
Оору кижидий, труба уулайт.
«Мен!» — деген жагыс сӧс
Бӱдӱмчилӱ, омок угулды.
Тӧмӧн кӧргӱлеген канча кӧс,
Тен кӧдӱрилип, жаркындалды.
Избач кыс ӧрӧ туруп,
«Мен!» — деп, ижемжилӱ айтты.
Комсомол значок тӧжинде кӱйӱп,
Каруу сӧзи кӧксинен чыкты.
«Слер иштӱ» — комсорг айтты.
«Эйе» — деп, ончозы унчукты.
«Солунтызы жок кижиди жок!» —
Кыс кезе, анайда айтты.
Кабакка жетире бӧркӱн кийген
Комсомол кыс адын ээртеген.
Куйун салкынга кайра чаптыртып,
Кой турлузына атанды мендеп.
«Солунтызы жок кижиди жок» —
Салкын куйун шуулайт.
Катап ла кожон сӱӱнчилӱ, омок
Кобы, жиктерде жагыланат.

МОНКУНИҢ УУЛЫ

КПСС-тин съездинин делегадына,
Майма аймактын озочыл койчы
зына А. А. Илаковко учурла
турум.

Ак канады жайылып,
Агуна учат бийикте.
Ак малын кабырып,
Койчы жүрү тайгада.

Алтайдын уулы, мөңкүнинг уулы,
Орооныста мактулу.
Туулардын ээзи, мөңкүнинг уулы
Төрөлисте тоомжулу.

Жарыкка, күнге ичкери
Туман кечире ол баскан.
Түмен жолдор кечире
Ырызын бедреп ол жүрген.

Корон кыштын соогыла
Кожондоп ол тартышкан.
Алтын түктү койдорло
Кайран Алтайын байыткан.

Ак канады жайылып,
Агуна учат бийикте.
Албаты-жоннын адынаң
Койчы съездке атанат.

Көмүр ыжы чөйилип,
Ушкүрип, поезд мантады.
Алтайдын жүзи каткырып,
Мөңкүнинг уулын үйдешти.

Мөңкү тоштый Өргөөдө
Ильичтин отторы күйгилейт.
Коммунизм съездинде
Делегат койчы туружат.

УЛАГАН

Улаган, Улаган —
Улу Алтай толугы.
Жажыл тонын кийинзе:
Жай Төрөлим жаражы.
Айландыра тууларлу
Ар-бүткенинди сүүгем.
Ада јаштан ала мен
Анда ойноп јыргагам.
Агын суулар кожоңы
Артып калды јүрегимде,
Иштенкей, нак улузын
Ырыс берди јүрүмиме.
Ыраак та болзо, төрөлим,
Айланып ойто келерим.
Узак та болзо, Алтайым,
Уредүүм божозо, јанарым.

САТИРА ЛА ЮМОР

Конст. КОЗЛОВ

ГОГА МОСЛАКОВТЫҢ ШЫРА-БОРОЗЫ

(Кокор куучын)

Георгий Емельянович Мослаков бежен јаштан ажа берген кижн. Онын јажы јаанай да берген болзо, је расчетный группанын счетоводы болуп иштеп турган престте бастыра ишчилер Мослаковты кыскарта Гога деп адап турдылар. Мослаков чугулданарын билбес сәлымду кижн болгонынан улам оны кыскарта адап турганына бир де јарбынбай јүрди. Бухгалтерияда ол тоомјулу ишчилердин бирүзи. Ого үзеери, оны ишчилер үлгерчи деп билип алдылар. Үлгерлер бичип турганын ол улустаң јажырбайтан да. Байрам күндерде чыгып турган стенгазеттерде онын үлгерлери улай ла јарлалып туратан.

Је Гога Мослаковтын поэт болгон ады јолы тресттин главный бухгалтеринин Николай Ильич Хворостухинин чыккан күнин темдектегенинен ала текши јарлала берген дешкилейт. Улус тапту калай берерде, айылчылар бойынын јаан јамылу ишчизин мактай бердилер.

Калаңы Гога бут бажына таралјып кәдүрилди. Ол боромтый берген көстөриле айылчыларды ајыктап, оң колын кәдүрди.

— Эй, улус, тал-табышты токтодып ийигер! — деп, ол тын кыйгырып ийди. — Мен үлгер кычырып берерге јадым. Бу үлгерди мен бистин кару Николай Ильичке учурлап бичигем.

— Кычыр, кычыр! — дешкилеп, айылчылар колдорын чабыжа бердилер.

Гога штанының карманынан чаазын чыгарып алала, тазап турган бажын бийик көдүрүп, үлгерди жычырып баштады:

О, Николай Ильич, ады жолыгар
Мениң жүрегимде от камызат.
Көксимдеги жалбышту чедирген
Слерге жажына берилет.
Серүүн кей ле ару суу
Качанның качанга мактулу.
Бис ортодо слер керсү,
Бүдүмигер слердинг жажына улу.

— Сүрекей жакшы!

— Чип-чике айдылган...

— Айдары жок жаратан — деп, кыйгы-кышкы жаныла-на бербей кайтсын. Гога бажын ары-бери булгап, бойы-ның јерине омок отурып алды. Секретарь-машинистка Кира Самуиловна: «Jүректен айдылган сөстөр!» — деп чичкечек үниле айдып, кол пладыла кургак көстөрин ар-чый берди. Главбухтын јеени пожарник Евстигней Баг-ров алдында «Орттөн канайда чеберленер» деп брошюра-дан өскө нени де кычырбаган да болзо, көстинг жажын тө-гүп ийди.

— Талант бүтсе, мындый керсү болбогондо! — деп, ол айдып, Гоганы окшой берди.

— Айткан сөстөринин јаражы кандый!—деп, телтей семирген буфетчица Манефа Вострикова кайкап турды. —Кажы ла сөс жүрекке шым эдип табарып турат!.. Је эм-ди Георгий Емельянович иш аайынча там ла јаанайтан туру...

Бу керектин кийининде Гога Мослаков чек кубула берди. Ол улусла онду куучындашпас та боло берген. Бир катап јербойының газединде онын «Түлкү чапкы-да» деп кичинек үлгери јарлалган. Гога үлгерин жүк арайдаг таныды, је не де болзо, үлгердин алдында онын ады-јолын бичип салган. Кожо иштеп турган нөкөрлөри Мослаковты мактап турдылар. Кемизи де ого мындый јөп берди:

— Слер, Георгий Емельянович, бойыгардын бичи-геерди кепке базып чыгарыгар. Јаан јолго чыгар керек. Талантту кижини мында незин артатан?..

Газетте јарлалган үлгер Гоганың ижемјизин бийик-

тедип ийди. Ол иштег јайымдалала, печатный машинка садып алды.

— Бу сен не, канайып туруг, өбөгөн? — деп, эмегени калактай-сыктай берди. — Эмди бис не аргабысла јада таныс?

— Гонорарла јатпай а! — деп, ол күлүмзиренип ийди: — Кайда, бери келип, көрзөг — меге нени бичип турулар. Кайдан бичип туру дейдин? Москваныг бойынаг эмей!..

Гога Мослаковко письмолор көп газеттердег ле журналдардаг келгилейт. Бу письмолордыг ончолорынын учуры мындый: «Күндүлү Георгий Емельянович! Бис слердин үлгеригерди алдыс. Је бош јер јок болгоны учун бис оны јарлап болбодыс. Бичигер!» «Күндүлү Георгий Емельянович! «Таралдын кожогы» деп слердин поэмагарла бис таныштыс. Көп эптү јерлер бар. Мынаг көргөндө, автор поэтический кеберлерле таныш деп билдирет. Көп бичиктер кычырыгар, олар слерге болужын јетирер...»

Бу мындый письмолорды алган Гога Мослаковтын јүреги тату сыстаар боло берди. Улгерлер бичири там ла көптөди. Онын бажына не ле јүзүн санаалар кирип турды. Бирде ол бойын Твардовскийди Трифончы деп адап турган деп, бирде Вешенская деп јарлу станицадаг Шолохов ого айылдап келген деп көрүп турат.

... Бир јыл өдө берди. Гонорар деп неме јок то болзо, је редакциялардан келип турган письмолордын тоозы көптөгөн.

— Емельяныч, сен кандый бир ишке кирип алган болзон кайдат — деп, эмегени катап-катап айдар болды. — Улгерлер бичири сениг ижинг эмес.

Је Гога эмегенининг айтканын угар эмес.

— Таппасты ла тапсаг... Јаан удабай ла бис бойыстыг «Волгабыска» отурала, Кара талайдыг јарады јаар барарыс. Бу мындый алаа јерде јадарына чөккөнө бердим.

Азыйдагы ок аайынча Гога Мослаковтын кабинетинде машинканын табыжы токтобой турат. Поэмалар, одалар, сонеттер ле тегин үлгерлер көптөгөн сайын, почтафон письмолорды база да көптөн тажыыр боло берди. Бу письмолорды Гога кычырып, учында чек чугулдана берди.

— А-а, мениг талантыма күйүнгилеп, үлгерлеримди жарлабай турулар.

Бир катап Гога жаңы поэтический шүүлтөлөрдү берип, агаш ортозына барып жүрөт, ойто жаңып келсе, айылдыг ичи ээн болды. Жаңыс ла печатный машинканыг жанында торолоп калган киске жатты. Мослаков столдын үстүндө кандый да чаазын жатканын көрөлө, анда бичилген сөстөрдү кычыра берди: «Гога, мен сенле бу мынайда оног ары жадар аргам жок туру. Бойынныг үлгерлерингле жаңыскан арт. Мен уулыма браадырым».

Бүдүш бадыжы согон Мослаков комнатаныг ичиле ары бери телчип база берди. Эмегени ондо жаан талант бар болгонына бүтпегенине ол ачурканып турды. Машинканыг жанындагы «Мен ле ак айас» деп поэманыг үстүндө отурган кискени туткан бойынча көзнөктөнг чыгара мергедеп ийди.

Бир канча күнниг бажында Гога жаңы келген почтадаг писемолорды кычыра берди. «Алтын мажак» деп газеттиг литературный ишчизи мынайда бичиген: «Күндүлү нөк. Мослаков! Бистинг редакцияга слерден сүрекей көп үлгерлер ле поэмалар келген. Бу произведениелер аайынча куучындажарга, айса болзо, слер биске кирип барарыгар?»

— Же эмди ле мениг талантымды билгилеген жат! — деп, Гога сүүнди.

Эртен тура Мослаков городто болды.

— Поэт Георгий Мослаков! — деп, ол редакцияга кирген бойынча көдүрингилү айтты.

Бийик эмес сынду јинт литсотрудник Володя Косичкин Гога јаар кайкаганду көрүп салды.

— Мослаков деген кижин слер туругар не?

— Мен, мен — деп, Гога оморкоп турды.

— Гмм... — деп, Косичкин јажы јаанай берген кижини ајыктап, учында мынайда айтты: — Слердег поэт качан да болбос. Тегин јерге үлгерлерди не бичиир?

— Онызы не дегени?

— Онызы ба? Слер бойоорды ла өскө дө улусты шыралатпай, үлгерлер бичиирин чек таштап ийигер. Онын ордына кандый бир тузалу иш эткен болзогор, торт болор эди.

Мослаков алаң кайкай берди. Оны мынайда уткы:

рын Гога чек сакыбаган. Ол шляпазын столдог түргөн алапа, јакшылашпай да жүре берди.

Бу мындый консультация учун Володя Қосичкинди редактор арбаган. А бир де кизи оныг талантын сеспеген Гога Мослаков эмди үлгерлерди бичибей, ойто азыгы ок јеринде счетовод болуп иштеп јат.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ОРООНДОРДО

С. КАТАШ

БОЛГАРИЯ ЖАКШЫНАК ОРООН

Болгарияга бис Румынияла јоруктаган жийининде келгенис. Бу биске карындаштык социалистический ороон Балканский жарымортолыктын тўштўк-кўнчыгыш келтейинде јадып јат. Онын праицазы Румынияла, Югославияла, Грецияла, Турцияла колбулу. Болгариянын јери бистинг областьтан эмеш ле јаан. Улузынын тоозы 8 миллион.

Јерининг тыш бўдўми бир тўней эмес. Кайыр, бийик туулар, ононг агып тўшкен тўрген суулар, кўп тоолу аржандар (олордын тоозы 500-тен ажыра), тўп-тўс чўлдўр, толкулу талай, кўнге мызылдаган кўлдўр бар. Талайдын жаказында кўп тоолу пляжтар, олорды эбире јараш гостиницалар турат.

Бис Болгарияга јўреле, бу орооннын албатызынын героический ўткўн ўйиле, ангылу ла байлык культуразыла, социалистический строителъстводо једимдериле танышканыс. Промышленный предприетиелерде, јуртхозяйственный кооперативтерде болуп, ишмекчилердин, крестьяндардын ижин, јадынын кўргўнис. Бастыра кўргўп-уккан немени бу јаан эмес статьяда ончозын айдар арга јок, онын учун мен кўргўн-укканымнын эн ле солунин талдап айдарга турум.

Куучынды бу орооннын историязынаг баштайлы. Болгария VII чакта тўзўлгўн. Ороон тўзўлўрдўн ала оны ўскў ороондор кўп катап јуулап, албатызын тоногон. XI чактаг ала XII чактыг учына јетире Болгария Визан-

тийский империянын колында болгон. 1396 жылдаг ала беш жүс жылдыктын туркуныча оны турктар базынчыктаган. Албатынын политический, хозяйственный ла культурный өзүмине оларды базынчыктаган ороондор сүрекей жаан чаптыгын јетиргендер. Је андый да болзо, Болгариянын албатызы базынчыктаган айрыларга турумкай тартыжу өтжүрип, бойынын ангылу культуразын јоголторго бербеген. Болгария Турциянын базынчыгынан орус албатынын шылтузында јайымдалган. 1877—1878 жылдарда Россия ла Турциянын ортодо өткөн јууныкыйининде Болгарияда социально-экономический көп кубулталар болгон. Болгариянын албатызы ороонды јайымдаар тужунда өлгөн орус јуучылдарды бир де ундыбай, оларды сүрекей кереестейдилер. Орооннын кажы ла талазына барзагар, орус јуучылдарга эткен памятниктер турар. Болгариянын јеринде андый памятниктердин тоозы 400-тен ажыра. Јаңыс ла Турцияла өткөн јууда Шипка ла Плевна городтордо өткөн тартыжуларда 200 муннан ажыра орус јуучыл өлгөн. 1944 жылда Болгарияны гитлеровский де олјочылардан јайымдаарда, ас кан төгүлбеген. Экинчи телекейлик јуунын жылдарында Болгариянын јеринде жаан јуулар өтпөгөн. Јуунын от-калабынан улам көп үремји, коромји болбогон до болзо, је фашистский Германия бу ороонды сүрекей тоноп, албаты-хозяйствозына жаан коромји эткен.

Болгариянын албатызы фашизмле турумкай тартыжу өткүрип, Советский Союзтын болужыла јайымга чыгала, империализмнин кулынан айрылган.

Орооннын социалистический строительствозын 1919 жылда төзөлгөн Болгарский коммунистический партия башкарып, ууландырып јат.

Албаты јан алган жылдардын туркунына Болгария сондоп калган аграрный орооннон јакшынак өзүмдү индустриально-аграрный ороон болуп кубулган.

Болгариянын промышленнозы анчадала үчинчи беш жылдыкта (1958—1962 јј.) јакшынак једимдерге јеткен. Бешжылдыктын планы ойинен озо 1960 жылда бүткен.

Ороондо промышленностьтын јаңы отраслидери: кара ла өңдү металлургия, машиностроение ле онон до өскөн төзөлгөн.

Эмди Болгария керептер, јуртхозмашиналардын ончо бүдүмдерин, электродвигательдер, моторлор, көп өскө

дө бүүдүмдү машиналар эдил чыгарып јат. Болгария машиналардын көп бүүдүмдериле јангыс ла бойының ороонын јеткилдеп турган эмес. Је өскө дө ороондорго садып јат.

Болгарияның јурт хозјайствозының да једими јаан. Јурт хозјайствого келијип турган ончо јердин 98,4 проценти социалистический сектордын колында. Сарју эдери ле садары јанынан Болгария телекејде баштапкы јерде туруп јат.

Албаты јан алган јылдардын туркунына ороондо чындык культурный революция болгон. Бичик билбес улус эмди јок. Уренип турган студенттеринин тоозын албатызының текши тоозы аайынча алза, Болгария телекејде экинчи јерде СССР-дин кийининде туруп јат. Бу ороондо 45 театр, ол тоодо 6 оперный театр бар. Болгарияның оперный кожончыларының магы телекејде јарлу.

Болгарияның литературазының да өзүми јаан. Революционерлер ле литератураның деятельдери Василий Левскийдин, Любен Каравеловтын, Иван Вазовтын, Христо Ботевтин, Никола Вапцаровтын ла өскөлөринин де ады-јолы телекејде јарлу.

Болгарияның художественный литературазына салган јилбү өскө ороондордо јылдын сайын өзүп туру. Јангыс ла 1962 јылдын туркунына 241 произведение өскө тилге көчүрилген. Болгарияның авторларының көп сабазының бичигени орус тилге көчүрилген. Кичинек ороонго бу јаан једим, ол болгарский литератураның јаан өзүмин, оның јилбүзи өскө ороондордо күнүн сайын өзүп турганын керелейт.

Болгарский албаты коммунистический партиязына баштадып, социалистический строителствоны элбеле өткүрип туру. Ол керегинде өрө тоологон једимдер айдат. Оны бис ороонның бир канча городторында, јурт-хозјайственный райондорында болуп, бойларыстың көзисле көрдис.

Бис ороонло таныжарын Варна городтын јуугында телекејге јарлу «Золотые пески» деп курортто амыраганысла баштадыс. Темдектелген пропрамма аайынча бистин амыралтабыс узак эмес, јүк ле үч күн. Је бу үч күннин туркунына талайдын јаказына эжинип, күнге изидинип амыраганы кижинин сынын сүрекеј јетилтет. «Золотые пески» деп курортный город кырдын эдегинде

туруп жат. Талай, онын кийининде үч километрге жайылып барган алтын ошкош кумак, оны эбине жараш, жакшынак гостиницалар. «Золотые пески» деп курорттын жарынын, анда амыраарга жакшынын жартаарга үлгерчи болор керек. Чындап, бу курорт керегинде бичилген үлгерлер, кожондор до ас эмес.

Уч күн өткөнүн билбей де калганым. Онон ары база ла жорук. Бистин жолым мынан ары Болгариянын төс городы София жаар ууланган болгон. Болгарияла теренжиде таныжарым бис Варна городтон баштадыс. Калганчы жылдарда бу город промышленностьтын төс жери боло берген. Онын порты да жаан. Варнада керептер эдер верфтер, шил ле текстильный промышленность бар. Асфальтла жабылган элбек оромдорлу, парктарлу, садтарлу, жакшынак пляжту Варна талай жаказында турган жакшынак городтордын бирүзи деп тоололот.

Варнада бис Кара талайдын ончо тындулары, өзүмдери жуулган, жарлу аквариумды көрүп, Болгарияны жайымдаарда орус флоттын учурын, орус ла болгарский талайчылардын Россия ла Болгария учун тартыжуда бек нажылыгын көргүскен музейде болгоным.

Варна городтон ары Софияга једерге бир канча городтор өдөр керек. Бистин жолыста Коларовград, Торговиште, Тырново, Габрово, ады жарлу Шипка ла онын кийининде Левский, Плевна, Ботевград городтор болгон.

Кажы ла город керегинде куучындаарга көп өй керек. Је озор кажызы ла бойы бойынан агылу, көп солунду. Темдек эдип, Коларово городты алалы. Ол город Болгарский коммунистический партиянын атту-чуулу деятели Георгий Дмитровло кожо иштеген Василий Коларовтын адыла адалган. Бу городто Василий Коларовтын тура-музейи бар.

Эмеш теренжиде Тырново городло танышканым. Бу городто Болгариянын тирү историязы.

Болгария Турциянын базынчыгында болгон жылдарда Тырново болгар албатынын жайым учун тартыжузынын төс жери болгон. Тырноводо јаткандар көп катап түймеен көдүргендер. 1878 жылда Болгарияны орустар жайымдаарда, Тырново Болгариянын столицазы болгон.

Тырновонун байлык историязы керегинде городтын археологический музейи јартайт. Бу городтыг кажы ла туразы, кажы ла оромы, кажы ла тажы кандый бир ис-

торический керекле колбулу. Биске мында Россияда ла Болгарияда элден ле озо марксистский кружоктор төзөчилердинг бирүзи Дмитрий Благовестинг туразын көргүскендер.

Тырноводо бололо, бис түштүк жаар Габрово город өткүре Шипка жаар ууландыс.

Бис Шипканын боочызына онын күнчыгыш жанынан чыкканыс. Боочынын кырынан бу городтын геройларынын памятниктери сүрекей жакшы көрүнөт. Ле автобус бого токтобой жат. Бис бого ненин учун токтой түшпөдис деп сураарыста, гид айтты: «Бис элден ле озо Шипканын геройларынын эн артык памятниктеринин бирүзин, боочынын күнбадыш эдегинде орус церквени көрөр учурлу». Алтын куполдорлу храм кырдын эдегинде жараш жерде турарда, сүрекей сүрлү көрүнөт. Шипканын геройларына учурлалган бу памятникти генерал Скобелевтин энези бойыннын акказыла туттырган болуптыр. Храмнын алдында кыбында орус жуучылдардын сөөктөри. Жаан пранитный плиталарга ол геройлордын ады жолун алтынла бичип салган. Храм жаар киретей эжикте пранитный плита туруп жат. Анда орус жуучылдарды мактап алтынла бичиген үлгөр бар.

Бис такып ла боочыда. Бу күнде бис «Шипка» деп жакшынак отельде кондыс. Бу отельди жылдын кажы ла ойинде кажы ла орооннон бого келип турган туристтерге туткан. Боочынын кырында турган бу отельден оны айландыра жаткан жерлер сүрекей элбек көрүнөт.

Эртенгизинде бис таш тепкишти өрө Столетовтын кожогорына чыктыс. Кожогордын бажында энг учурлу памятник — жаан таш пирамида. Болгар албатынын жайымы Столеговтын кожогорында табылган деп, Болгарияда тегиндү айдышпайдылар.

Шипканын кийининде, бис Плевна городко келгенис. Бу городтын исторический учуры база жаан. Элден ле озо бис Болгарияны жайымдагандардын жууп салган сөөктөрүн көрдис. Плевнада 1877 жылда алган жайымнын музейи, Скобелевтин паркы бар. Городто жаан ыраак эмес жерде көлдү, бассейндү, куйда ресторанду — жаш өскүримнинг күчиле эдилген жакшынак парк бар. Бис «Балкантуриста» деп гостиницага токтоп, онон городло, онын көп тоолу памятниктериле танышканыс.

Плевнадан атанала, бис Софияга келгенис. София

орооннын жаан деген промышленный ла культурный төс жери. Анда жаткандардын тоозы 700 муннан ажыра. Болгариянын төс городынын гербинде «София карыбай өзүп жат» деп бичилген. Онызы да чын. Онын жаранып, өзүп баратканы бого келген кажы ла кижиге иле көрүнөт.

София столица болуп, 1878 жылдаг бери адалып жат. 1944 жылдаг бери городтын стрoительствозы элбеп, София промышленный, политико-административный ла культурный город боло берди.

Городто жирмедег ажыра ВУЗ бар. Анда 30 муннан ажыра студенттер үренип жат. София анайда ок бойылыг театрларыла, концертный залдарыла, музейлериле, исторический памятниктериле макталат. Городло таныжып тура, бис 1879 ла 1944 жылдарда Болгарияны жайымдагандардын памятнигин көргөнис. Бу коркушту жаан монументтер орус ла советский жуучылдарга учурлалган.

Бис анайда ок Димитровтын мавзолейинде, орус ла болгар албатылардын нажылыгынын музейинде, национальный галлерезында болгонук.

Уч күннинг туркунына Софияда биске көпти көрүп, көпти угарга келишти. Бисти анчадала болгар албатынын буурзагы, күндүчизи кайкадып, сүрекей сүүндирди. Бу город сүрлү де, ару-чек те.

Болгариянын жагыс ла төс города эмес, өскө дө городторы сүрекей ару, жажыл өзүмдери көп. Софияны кырдан көргөжин садка көмүлип калган жадат.

Бистин бу күндүчил албатылу ороонло жоруктайтан жоругыс божоп, төрөл, анчадала ыраакта жүрер тужунда сүрекей кару орооныска жанар ойис жетти. Кижиге өскө ороондорго жүрерде, Төрөлин сүрекей санап жат. «Болгария жакшынак ороон, же Россия ончозынан артык» деп бистин албатынын кожонгында да айдылган ине.

СССР — ЧЕХОСЛОВАКИЯ — КУБА

(Очерк)

Бис, башка-башка нациялу советский писательдер ле поэттер, эртен тура, Шереметьевский международный аэродромдо турубыс. Күн жаңы ла чыгып келген, је московский теңери айас та болзо, соок, чыкту деп билдирег. Агаштардын бүрлери какталып калган. Орой күстинг салкынына айдаткан күски бүрлер самолеттыг учып чыгатын жолула үзүгү ле жогынаг шылыражын келгилейт, јаландар ээн, удабас ла кыш түжер...

Бис бетон ло шилдег туткан жарык, кең павильондо турубыс. Майор пограничник ле јинт лейтенант бистердин заграничный паспортторыбысты штамп тургузардан озо узак ајыктагылап, анда бичип салган сөстөргө бүтпей турган чылап, кижиниң күүниче тийер јагыс ла сурак бергилейт:

— Кайдаар?

— Чехословакия, Куба...

Багажтар ла чемодандарды тарткылай берген кийинде, писательдер айлы јаар эмезе иштеген јери јаар калганчы телеграммаларын ла письмолорын ийгилейт. Көп бичириге өй јок, чехословацкий аэролиниянын самоледы удабас ла Прага јаар учар. Оныг учун бис колго ло туштаган открыткаларды алган бойынча, тоолу ла сөстөр бичип турубыс.

Бир канча минуттардыг кийинде, бис самолеттыг трап-тепкижи өрө чыгып келдибис. Бисти эрү чырайлу, узун сынду, пилотказын кыйа кийип алган стюардессачешка күлүмзиле уткыйт:

— Бис слерди чешский самолеттын портында уткун турубыс.

— Спасибо!

Сөстөрдү орустап та айткан болзо, же чешский тилдин жымжак ла чөйүлте айткан акценти билдирет. Бис бойыска ла жараган жерлерди талдап алала, креслорго жаба курчанып алдыбыс. Он алты минуттын бажында самолет күүлеп, учуп чыгатын жолго киреле, калганчы катап токтой түшти. Кейге учуп чыгарган озо машина канайда иштеп турганын база катап шинжүлөп алар керек. Же ончозы жакшы болордо, беш минуттын бажында самолет бастыра бойы тырлажып, бетонированный жолго ичкеери болды. Эки ле минут — эмди бис кейде! Көз нөктөн көрүнгөн күски жалаңдар, жаңмырдан карарып калган деремнелер ле обоолор, какталып калган агаштар — ончозы там ла ырап, там ла кичинектеп барадат. Төрөлс, эзен болзын! Качан бис ойто жанып келзебис, сенин жалаңдарыңды, ээн аркаларыңды кар бүркеп салар. Эмди бистин алдыбыста десе — качан да кар көрбөгөн, ыраак Куба деп сүрекей жараш ороон. Ого же дерге сүрекей узак. Көп талайлар кечер керек, учу-кумузу жок Атлантический теңисти ажар керек. Жүрекке та ненин де учун эрикчелдү. Же кажы ла группа улустын ортозында кокурчы улус бар. Орус писатель Николай Павлович Задорнов (орус кычыраачылар оны «Амур батюшка» деп роман ажыра жакшы билер) латыш писательдерге кандый да каткымчылу немелер куучындайт. Мен качан да Москвада кожо үренген нөкөримле, Воронежский жакшынак поэгле, Владимир Гордейчевле коштой отурум. Литературовед, профессор Исбах бойынын жаңы ла бичип божоткон кокур үлгерлерин бастыра салонго кычырып, поэттерди маргаанга кычырат. Же чуваш поэт Педер Хузангай, орус поэт Владимир Гордейчев, жарлу латыш Вриэде ого каруузын берер күүндери жок. Ненин учун десе профессор, литературовед Исбах качан да үлгерлер бичибеген, жаңыс ла писательдер ле поэттердин иштерин шинжүлөген. Онын кереги үлгерчийери эмес — литературный иштерди шинжүлөөри.

Самолет жерден өрө 1200 метр барып жат. Кайда да анда, булуттардын алдында, советский граници бис жаңы ла өдө бергенис, эмди бис Польшанын жеринде барып жадыбыс. Ол ок стюардесса, эки официант бистин

алдыбыска стол тургузып, жалтыркай чаазынга ороп салган аяк-калбактар салат. Онон изү чешский борщ, каарган эт, кофе, сарју, шоколад, минеральный суу, атту-чуулу чешский сыра тургускылайт. Бис самолетто эмес, кандый бир якшынак московский ресторанда отурганысты билдирет.

— Күндүлү советский нөкөрлөр, бу бистин бастыра телекейге жарлу, атту-чуулу пильзенский сырабысты ичгер! Спасибо! — деп стюардесса кыс айдат.

Обедтин кийининде профессор Исбах чешский сыраны мактап бир канча куплеттер жычырарда, ончозы оны жарадып, бир күндү кол чаптылар.

Үч частын бажында бистин самолет түрген жабызап баштады. Бистин алдыста сүрөкей жаркынду күннин чогынаг Праганын алтын ошкош жабуулары жалтыражат.

Прага. Самолеттын трапы өрө чешский пограничный черүлердин эки офицери чыгып келеле, бистин паспорттарыбысты жуунаткылап алды. Аэропорттын врачы, жаан сынду үй кижиче тилле бистерден та нени де сурайт. Бистинг учун ого каруузын омок стюардесса кыс айтты:

— О, орустардын сукадыгы сүреен! Ончозы сукадык учкылап келди. Спасибо!

Бисти орус тил билер тилмеш чех желин де Чехословацкий писательдердин союзынан бир канча нөкөрлөр уткыды. Бир канча күндүлү сөстөрдин кийининде, ончобыс кенг, эптү автобуска отуруп, Прага жаар атанып ийдибис. Бис Чехословакияла бир неделе кирези таныжарыс. Онын учун бистин сурактарыстан Яна баштапкы минуттарда торт ло алаатый берди. Чешский литераторлордын ортозында «Чехословацко-Советский најылык» деп обществонын чыгартулу кижизи келген эмтир. Ол бистин ошчо сурактарыска жарт ла чокум каруузын берди. Ол орус тилди сүреен якшы билетен эмтир. Онын учун бистин тилмежис Яна бистен ойто Москвадагы солунларды сурап, амыр бербейт.

Бис Праганын төс оромунда «Европа» деп озогы отельде токтодыбыс. Отельдин ишчилери бистерди сүрөкей көдүринилү уткыдылар. Номерлерди алып, ваннага јунунып алган кийининде, ончобыс Чехословакиянын столицазы Прагала таныжарга бардыбыс. Прага европейский городтордын эн жаражынын бирүзи деп чотолып турганы тегиндү эмес. Прага Влтава деп сууны эки

яндай жети төгдө туруп жат. Озо, озо өйлөрдөг бери Прага славян албатылардын — чехтердин столицазы болуп чотолып келген. 1000 жыл кайра мында агаш город болгон. IX чакта мында сүрекей жаан памятник, таш кремль Град тудулган. Бу кремльдин Владиславский зал деп озогы залында кажы ла беш жылдын бажында Республиканын президентин туткылап жат. Мында ок Чехословакиянын президентинин резиденциязы туруп жат. Телекейге жарлу Карлов Мосттын ары жанында Старо Место деген райондо сүрекей озогы туралар туруп жат.

Анда 1300 жылда атту-чуулу чешский сыра кайнадаачылар журтаган дежет. Олордыг заводы эмдиге ле иштегенче. Суузайла келген кижилер олордон качан да бир кружка кара сыра ичип алар. Прагада эн жарааш өргөдөр, музейлер ле памятниктер сүрекей көп. Мында Ян Густын, Ян Жижканын памятниктери чех албатынын озогы улу историязын керелеп турпулайт. Же эгиле учурдузы: мында табышту Гибернский оромдо В. И. Лениннин музейи туруп жат. 1912 жылда В. И. Ленин РСДРПнын Алтынчы (Пражский) Бастырасоюзный конференциязын башкарган. Бу конференцияда большевиктердин партиязы төзөлгөн. Узак өйлөргө конференция өткөн кыпты тапкылап болбой тургандар. Же тирүү керечилердин болужыла бу кып учы-учында табылган. Яна бисти койрык-тейрик тепкиштерле, карангуй, узун коридорлорло сүрекей узак апарган. Учы-учында ол бисти жаан эмес, узун кыпка экелди. Эмдиги өйдүн улу Коммунистический партиязы кандый кыпта төзөлгөнүн көрөргө кандый кижилер билбеген! Тоозы жок карангуй коридорлорло бис бери келип жадала: «байла, сүрекей жаан залга келерис» деп бодогонус. Же бис жастыра сананганус. Бистин алдыста бир канча эски агаш отургуштар ла эски столдор турды. Төрдө андый ок эски агаш шкаф, бичиктер, толукта — сейф. Артык бир де неме жок. Бистин Коммунистический партия улу Лениннин баштаганыла бу кичине кыпта төзөлип, эмди бастыра телекей үстүндө эн жарлу, эн тын партия боло бергенине кандый кижилер оморкочос!

Прага... Табышту оромдор, сүүнчилү жүстү муиг-мунгулустар, таандар ошкош оок балдар, оромды эки жагдай өскөн жажыл каштандар... Күс орой до болзо, мында күн жылу. Байла, бу ок оромло 1912 жылда Ленин бас-

кан... Эмди онын музейинде Чехословацкий Республика-нын сырагай јинт праждаандары пионерге киргилеп, улу башчынын памятникинин алдына «Коммунизм учун чын-дык туружарыс» — деп чертенгилейт. Олор бери ада эне-лериле кожо келгилеп јат. Онын учун чех баланын пи-онерге кирген күни јангыс ла онын байрамы эмес, је эне-адазынын да јаан байрамы болуп јат.

Прага... Май айда 1945 жылда немецкий фашисттер-ге удур восстание көдүргөн чешский төс городко бистин Советский Черүбис болужарга келген. Эң ле озо болуш-ка кирген Т-34 таңмалу танк элен чактарга педьестал-дын үстүнде памятник болуп, анайда туруп калган... Прага... Онын тымык төгдөринин бирүзинде бистин көп офицерлерис ле солдаттарыс јажын чакка уйуктагылап калган. Олордын уйкузын кем де буспас, олорды кем де ойгоспос. Олордын уйкузы база памятник болуп кал-ган. Јангыс ла кажы ла күн олордын тегин ле таштаң эт-кен памятникинин алдына карган Верберова Мария деп өрөкөн свечиндер күйдүрип салат, солдаттардын сөөктө-рин арутап јүрет. Эмезе кандый бир келин, эмезе буды-колы јок инвалид келип, олордын буттарынын алдына чечектер отургузып салат.

Уйуктагар, солдаттар, слердин уйкугарды чех албаты сүрекей чебер корулап, слерди качан да ундыбай турган эмтир. Мындый немени јангыс ла «најылык» дезе, ол арай ас болор. Бистин адаларыстын, ага-карындаштар-ыстын сөөгин чебер туткан чех албаты, сеге бистин быйаныс болзын. Онойдо ок бис быйанысты слерге, кар-ган өрөкөн Верберова Мария, айдадыс, слер мындагы сол-даттардын ады-жолын ончозын билеригер. Слер олорды бойыгардын уулдарыгар чылап корулап, чеберлеп јүр-генигерге бистин јаан быйаныс. Бис слерди качан да ундыбазыс.

Чехословакиянын шоссейный јолдорын јакшы јазаган деп айдар керек. Автобус экинчи час барып јат, је кол-лөсолор бир де ойдыкка учурабады. Јолдын эки јаныла ажын јуунадып салган кыралар чөйүлет. Быјыл Чехос-ловакиянын ажы сүрекей јакшы бүткен дежет. Онын учун чехтер бисте аш коомой бүткенин угала, биске мы-найда көп катап айдышкан:

— 1947 жылда күйгек бистинг јерде ашты јулдай өртөп саларда, СССР биске 600 мун тонна аш берген. Эмди бис болужар учурлу...

ЧССР социалистический ороондордын ортозынан бойынын бийик төзөлгөлү промышленнозыла, јакшынак культуразыла аңыланып турганын темдектеер керек. 1958 жылда Брюссельде болгон бастырателекейлик выставкада Чехословакиянын эдип чыгарган продукциязы сыраңай бийик бааланып, Алтын чолмонло кайралдаткан. 1960 жылда ЧССР-дин промышленнозынын эдип чыгарган продукциязы 1957 жылга көрө төрт катап бийиктеген. 1965 жылда промышленный продукция алты катапка көп эдип чыгарылар.

ЧССР-дин албатызы үчинчи бешжылдыктын планын бүдүрерге эрчимдү иштеп јат. Бу план бүтсе, коммунизмге көчөтөн бастыра айалгалар ороондо бар болор...

Автобустын көзнөктөринен учы-куйузы јок кыралар, ару-чек черепица јабылу деремнелер, анда-мында ышталып турган заводтор көрүнөт. Бис Лидице деп јурт јаар барып јадыбыс. Бу деремнени 1943 жылда гитлеровецтер јердин үстүнө чек јок эдип салган. 173 эр кижини Горак деп кижинин двoryнда аткылайла, үй улустарын концентрационный лагерьлер сайын айдагылай берген, јаш балдарын Германия јаар аткаргылап ийгендер. Чехиянын гауляйтери Гейдрих чех албатыны качанда бажын көдүрип болбос деп богон... Је бу ок деремнени көндүрө ол лепковой машинада кедейе тартылып алала, Прага јаар учуртып отуларда, чешский патриоттор автоматла Гейдрихтинг чербек ичин элгек эдип ийгендер. Гейдрихти өлтүргени учун өчин алгылап, фашисттер, бу Лидице деп деремнени јок эдип салгандар. Је бу мыныла фашисттер чех албатыны коркыдып болбогон. Онын каруузына тартыжуга бастыра Чехославкия туруп чыккан...

Јаңы Лидице озогызына тунгей эмес. Башкару мында бек јабулу, жарык көзнөктөрлү, кен кыптарлу — көп јаңы туралар туткан. Бу тураларда улус квартира учун јал төлөбөй јадылар. Деремненин озогыда турган јеринде күйүп калган эоки кирпичтерден өскө бир де неме јок. Ончозын өлөң-баргаа базып койгон.

— Фашисттер деремнени эбире курчагылап алала. улустын тураларын танктарла оодо табартып, јерле

тендегилеп салган... — деп, Эмилия Роглова биске куучындайт.

Бу эмеш жаанай берген чех үй кижжи бойынын жүрүминде нени көрбөгөн деп айдар. Бу деремнеден тирү арткан кижжи сок ло жаңыс ол эмтир. Обөгөнни фашисттер аткылап, балдарын Германия жаар аткаргылап ийген. Бойын дезе Равенсбрюк жаар концентрационный лагерь жаар айдай бергендер...

—Менин тынымды олжодо жүрген орус кыстар аргадаган —деп Роглова куучындайт.—Олор 6000 жуук болгон. Бастыра үй улустардын тоозы 50 мун болгон. Советский Черү эмес болзо, бис тирү артпас эдис. Онон бери көп жылдар отти, же жүректин шырказы эмдиге ле жазылбаган. Башкаруу меге жаңы тура тудуп берген, керектү немелерди ончозын тегин берген, эмди мен алдынан туралу жадырым — деп, Роглова онон ары куучындайт.

Бис онын айылына кирип жүрдибис. Уч кенг кыпту, жаан көзнөктөрлү, жакшынак мебельдү квартира эмтир.

— Эмди сок ло жаңыскан журтап жадым... — деп, Роглова үшкүрет. Бу үй кижинин салымындый салымду үй улустар жердинг үстүнде канча кирези? Оны айдарга сүрекей күч! Орус, чех, поляк, украин, француз, немец энелер деп айтса, ол сүрекей ас!

Мындагы кинотеатрда фашисттердег айрып алган трофейный киноны бери келген улуска күнүн ле көргүс килейт. Ол кинодо фашистский солдаттар Лидицени канайда жемиргилеп, өртөгилеп, улустарын канайда автоматтанг аткылап турганы көргүзилет. Залда бистерле кожо ГДР-дег келген көп журналисттер де болгон. Бу киноны көрөргө олорго, байла, ончозынан күч болгон болор...

Ол ок күнде «Свет Советов» деп журналдын редакциясында бистерди чехословацкий писательдер, советско-чехословацкий наҗылыктын обществозынын ишчилери ле журналисттери уткыды. «Свет Советов» журналдын тус редакторы «Чехословакия ла СССР-динг ортозында наҗылыктын обществозынын» председатели СССР ле ЧССР-динг ортозында культура жанынан кандый иштер өткүрилип турганын куучындап берди. «Свет Советов» калганчы ла жылдардын туркунына советский көп писательдердин бичиктерин миллион тоолу тиражла

кепке базып чыгарган эмитир. Бу жылда олар былтыргызына көрө советский авторлордын произведениелерин эки катап көп чыгарар эдип темдектегилеген эмитир. Олар жаңыс ла орус писательдердин бичиктерин эмес, је ончо республикалардын писательдеринин бичиктерин кепке базып чыгарган. «Свет Советов» журналдыг ишчилерин бийик профессиональный улус эмитир. Олар көп советский национальный авторлорды чике ле олардын тилинен көчүргилеп турганын көрөргө биске сүрекей жылбүлү болгон. Культура жанынан чехословацкий нөкөрлөр көп жаңы сурактар көдүрдилер. Советский писательдер олардын шүүлтезин жарадып уккандар. Најылык айалгада өткөн көп шүүлтелер ологго до, бистерге де жаан тузасын јетирер деп бодоп турум. Мындый ок шүүлтелерди бир жыл кайра мен румынский писательдерден ле поэттерден уккам. Олардын шүүтелериле болзо, бастыра социалистический ороондордын писательдери ле поэттери бир болуп биригеле, капиталистический ороондордын пропагандистский апарадына удурлажа жаңы организация төзөөр керек. Бу организация кандый болоры эм тургуза јарт эмес. Је ол организация бойы алдынан сүрекей элбек печатный органду, алдынан радиолу болор деп темдектелет. Венгриянын писательдери чехословацкий писательдердинг бу өрө айдылган шүүлтелерин текши шүүжеле, бойларынын јөбин јетиргендер. Польшанын, Румыниянын ла Болгариянын писательдери эм тура каруузын бергелек. Советский писатель, байла, јөбин кыйалта јогынан берер. Бу сурак, байла, көп жаңы шүүлтелер тургузар, је андый организация сүрекей учурлу ла сүрекей керектү деп, мениле кожо болгон нөкөрлөр айдышты.

Официальный туштажулардын кийининде, бис катап ла автобуста. Ару күски кей, озогы шибеелердинг стенилери, сүүнчилү тегин ле туштажулар — ончозы кижининг јүрегин көдүрет. Бистинг качан да кунукпас тилмежис Јапа орус тилди јакшы билбес те болзо, је биске ончозын јартап берерге сүрекей албаданат. Бастыра телекейге јарлу курорттор Карловы Вары ла Марианские Лазне, Чехословакиянын түштүк облазы — Моравия бистинг кийин жаңыста артып калганын сеспей де калдыбыс. Јапа микрофонды колына тудунып алала, биске чех, словак албатынын кожондорын кожондойт. Каруузына бистинг

поэттер ле критиктер орус, латыш, украин кожондор кожондожат. Онон шофер ло Яна катап ла чех кожонло каруузын јандырат. Учында ончобыс јаба, композитор Соловьев-Седойдын «Москванын алдындагы эгирлерди» кожондоштыбыс. Кенетийин Яна автобусты токтодоло, ончобыска мынайда јарлады:

— Содругтар ла содружкалар! Бис Пильзень деп городко једип келдибис. Бу городтын эткен сыразы бастыра телекейге јарлу. Эмди ончобыс заводтын столовыйына баралыктар. Бис слерди күндүлеп јадыс!

Тышкары чындап та јаан город эмитир. Јарык витриналар, табышту оромдор, музыкалу кафелер, магазиндер...

Сыра эдер заводтын столовыйында улус шык ла толо. Ишмөкчилер, студенттер, строительдер, крестьяндар ла интеллигенция. Яна чүрче ле столды белетеп ийди. Советский улус келгенин угала, ишмөкчилер ле студенттер бир канча столдорды бойлары ла јайладып береди-лер:

— Советский најылар, столго отурыгар! Слерле кожо отуарга биске сүрекей јакшы!

Эбире јилбүлү көстөр, сүүнчилү үндер, сунулган изү колдор. Бис бочкого түнгейлеп эткен эптү отургуштарга отурып алала, атту-чуулу пильзенский сыра ичип отурдыс. Чехтер бис учун, Советский Союз учун, как-пакту чербек кружкаларын бийик көдүргилеп, бир үнле кожондошкылайт:

«Дунайдын үстүнде таң чолмон јарыйт...»

Пильзень городто јаткан омок, кокурчы најыларыс эзен болзын! Бис слерди Советский Союзта сакып јадыбыс. Эмди биске узак отуарга бош јок, ненин учун де-зе биске эмди де јаан јол өдөр керек. Эмди орой до болзо, ойто Прагага једип алар керек. Эртен тура бир-эки официальный туштажунын кийининде кезик писательдерге театрла таныжар керек. кезиктеринин книгалары мында чехословак тилиле ак-јарыкка чыгып јат, онын учун олорго издательстводо болор керек. Онон башка Прагада көп жаңы выставкалар ачылган дежет. Је сыраңай ла кайкамчылузы—ол Прагада абстракционист

¹ Содругтар ла содружкалар — (чех) најылар, үүре-јелелер дегени.

журукчынын выставказы ачылган. Оны кыйалтазы жогунан барып көрөр керек. Мында абстракционисттер бойынын «журуктарын» кайда да болзо журап, пражандарга мактаткылап туру дежет. Ол чын ба жок по?

Же менин Москвада кожо үренген нөкөрлөрүм: Каутман Франтишек, Иржи Мирослав, Владимир Досталь ол жанынан меге бир де неме айтпаган. Ол керегинде бир катап сураарымда, Мирослав күлүмзиренип ийеле, каруузына мынайда айткан:

— Барып бойың көр, оңон выставканы көргөн улуска көр...

Же бистин программа сүрөкөй элбек болгон учун, мен бу «выставканы» көрөтөн бйди торт ло таап болбой тургам.

Бир күннинг бажында мен нөкөрүмдө, воронежский поэт Владимир Гордейчевле кожо бу «выставкага» барып жүргенис. Эжиктин жаагында жаан плакат кадап койгон. Плакатта нени журап салганы санаама кирбейт. Бу плакатка коштой К. Маркстын «Идея жок каткы эзендик болзын!» — деген сөстөрүн көрүндире кадап салган эмтир.

Бу выставка менин санаама да, жүрегиме де бир де ис артырбалды. Нөкөрүм бу «журуктарда» нени-нени ондоорго узак албаданган, же база нени де ондоп болбоды ошкош. Санаама «Сүүшкендер» деп журук кирет. Кыс ла уулдың төжине анатомияда журап кижинин жүрегин кайчыла кезеле, жапшырып салган. Эки анатомический жүректин ортозын бийик напряженнелү электрический ток өткүрөтөн эмикле колбоштырып салган. Оңон чике ле залдың ортозында база кандый да сан башка неме турганы санаама кирет. Кандый да эмиктердег колбоштырган каркаста консерванын банкаларын, эски будильник, конко, оңон до ёскө кандый да немелер буулап салган. Каркастан кандый да буу салактап калган. Бууның учынан тартып ийзег, конко шыгырап турар. Улустар буудан тарткылап, конконун шыгыраганын угуп, та нени шүүнгилеп турганын кижини ондобос. Көп саба улустар оны сеспей, көндүрө өткүлөп турганын темдектеер керек. Же бир кезек «тенденциозный» жинттер конконун шыгыртын катап-катап уккылап, та нени де «терен» сананып тургулаванын көрөргө торт каткымчылу. Абстракционизмди ол улустан бир де кижини жаратпай турган.

онын учун эжиктин јанында столдо јаткан журналга кем де шўўлтезин бичибеген Тузазы јок искусство, чындап та ол кемге керектў? Калганчы јылдарда Чехословацкий республиканын культурный јадын-јўрўминде социалистический реализм учун тартыжу элбеп турганын агылу темдектеер керек. Андый ок тартыжу анчадала Польшада, Венгрияда ла Румынияда ѳдўп јат.

Је мен, кўндўлў кычыраачылар, торт туура јўре берген эмтирим. Энирде, качан отель «Европага» једип келеристе, меге портье конверт туда берди. Конвертте Франтишек ле Мирославтын телефонынын номери эмтир.

— Олор эмди ле мында болорыс деп, бу јуукта ла телефон соккон — деп, портье меге айтты.

Чындап та, Мирослав ла Франтишек јаан удабады. Франтишек ўйиле кожо келди. Мирослав айтты:

— Кару најылар, биске бир јерге отурала, јазап куучындажар керек. Бис слерге Советский Союзтын эмдиги ѳйдѳги поэзиязы керегинде бир кезек сурактар берерге сананганыс.

— Бис белен — деп, нѳкѳрим Владимир Гордейчев айтты.

— Андый болзо, Швейктин оўўген «У чаши» деп кафезине баралыктар — деп, Франтишек айтты.

Бир частын бажында бис «У чаши» деп кафеде куучындажып отурдыс. Атту-чуулу чешский писатель-сатирик Ярослав Гашек бойынын «Бравый солдат Швейк» деп романынын кѳп бажалыктарын мында бичиген дежет. Ярослав Гашектин ѳйинен бери бу кафени бир де кубултпай, анайда артызып салгандар. Одош стенедe чымылдарга јыдыдып салган ол ок император Франц-Носифтин портреди, стойканын ары јанында андый ок бандит бўдўштў трактирщик. Јагыс ла эмди Австро-венгерский монархиянын ѳйи эмес, Чехословацкий Советский Социалистический Республиканын ѳйи. Чехтер бойынын улу писатели керепинде кереести мынайда корулап јат.

Бис бойыстын билерисче чехословацкий најыларыска советский поэзиянын калганчы једимдерин, культурный јадын-јўрўминде болгон жагы солундарды кыскарта куучындап бердибис. Анайда ок бистинг чехословацкий најыларыс бойынын республиказынын калганчы ѳйлѳрдѳ культурный једимдерин јилбўлў ле јарт куучындап

бердилер. Ол ок энирде бистин чех нажыларыс Владимир ле мени чешский журукчынын чыккан күнине кычырдылар. Эртен калганчы күн, бүгүңги энир бош, бис барарга жөбисти берип ийдибис.

Эртен тура автобус бисти катап ла аэродромго жетирип салды. Таможенный көрүңин кийининде бис катап ла самолетто. «Британия Бристоль» деп атту чешский авиолиниянын Англиядан садып алган самоледы бистин Ил-18 тагмалу пассажирский самолеттон тын да башказы жок деп айдар керек. Ол бистин Ил-18 чилеп ок жети-сегис мун метрге көдүрилип, бир часка 700—800 километр учуп жат. Айрылыштыг калганчы сөстөри, сувенирлер, нажылыктын жылу сөстөри — бир ле канча минуттардын туркунына өдөт.

Күндүчи, жакшынак Чехословакия эзен болзын! Самолет жерден көдүрилип, өрө шунуганча ла Яна аэродромног биске колдорула жангып турганы көзнөктөң көрүнөт. Самолет десе там ла бийиктеп, бойынын курсы ла Англиянын жараттары жаар ууланат...

* * *

Өрө кейде экинчи час учуп барадыс, бистин алдыста Германский Демократический Республиканын жери. Кейден деревнелер, кыралар, суулар, шоссеиный жолдор ло городтор сүрекей иле көрүнөт. Орой күс те турган болзо, же Германиянын жеринде жалаңдар да, агаштар да эмдиге саргарбаган. Жарым частын бажында самолеттын сол жанында көзнөктөринең күрөң ышка тартылып калган Берлин көрүне берди. Элбек оромдор ло тоозы жок площадьтар алаканда немедий көрүнөт. Самолеттын пассажирлери «кажызы Күнчыгыш Берлин, кажызы Күнбадыш Берлин» деп бир канча ойго сөс блааштылар. Бисле кожо Лондонго жетире учуп бараткан чех ологорго мынайда айтты:

— Берлинди кейден түнде көрөр керек, рекламанын отторынан ла слер Берлиннин күнчыгыш ла күнбадыш бөлүгин ылгаштырып ийеригер. Күнбадыш Берлинде пропагандистский рекламалар сүрекей көп...

Ончолоры жөпсинип, унчугышпай бардылар. Стюардесса катап ла сыра экелди. Уч частын туркунына сыра ичпей база нени эдөр? Менин кийинимде отурган казах писатель герой-панфиловец Боурджан Момуш-уулы

стюардессадаг төртинчи катап сыра сурап јат. Бойы узун-узун мундуштугын туура тиштенип алала, та нени де бичип божобойт. Кубада бу отурган отставкадагы полковник Момуш-уулы сүрекей јарлу дежет, ончозы та чын, та тегин ле эрмек, онызын эм тура айдарга күч.

Писатель Александр Бектин «Волоколамское шоссе» деген романында Момуш-уулы төс геройдын бирүзи. Бу бичикти Кубада сүрекей јарлу дежет. Айса болзо, Момуш-уулы Кубанын вооруженный күчтеринин министрине Рауль Кастрога угузузын тегиндү бичибей отурган болор бо? Јетсе ле көргөй! Самолет кенетийин коркушту туура-деере ташталып баштады. Бу не? Материк божой берген, бис Ла-Манштын үстүле учуп баратан эмирис, байла, Ла-Маншта талай сүрекей јоткондолып јаткан болбой кайтсын, ненин учун дезе талайда бир де кереп көрүнбейт. Күн коркушту кызып калган јаан шар чылап ажа берди. Онон јер ле тенери карангуйга бастырып, не де көрүнбей барды. Самолеттын ачык көзнөгинен јангыс ла мелтиреп турган јаркынду таң чолмон торт ло јуук немедий көрүнөт. Төмөн көрүп ийзен, ай ла карангуй. Удабай ичкери ыраакта коркушту көп оттор сурлажа берди.

— Бис Великобританиянын јараттарына јууктап келдибис! — деп стюардесса јарлады. — Одус минуттаг Лондонго түжерис.

Өткөн чактарда бастыра талайлардын бийи болгон Англия... Керек дезе англичандардын национальный гимнында: «Бастыра талайларла, Британия, башкар...» деген сөстөр бар. Ол гимнди Англия эмдиге ле кожондогончо. Гимнниг сөстөри ле эмдиги ой торт башка немелер деп айдар керек. Индия, Египет, Африканский, азиатский колониялар туку качан јайымдалып калган, је Англия озогы гимнин эмдиге ле кожондогончо. Бу каткымчылу неме эмес пе? Британский карагуланын күчи эмди озогызындый эмес. Британский карагула јуугындагы Күнчыгыш ороондорго эмдиге андаганча. Је национальный јайымы учун тартышкан албатылар онын јалын јулуп, куйругын шыркалада толгоп салгандар. Је шыркалу ан казыр дежетен, онын учун национальный јайымы учун тартышкан албатылар анчадала сергелеп болор учурлу...

— Лондон! — деп кыйгыдан ончолоры самолеттын көзнөктөри жар болды.

— Лондон! — деп стюардесса жарлады. — Креслого жаба курчаныгар.

Миллион, миллион күмүш топчылардый жаркынду оттор оүрекей жараш жайылып калган, имдежип, суркуражып, бийелеп тургандый көрүндү. Он минуттын бажында самолет лондонский аэропортко келип отура берди. Трапты эжелбей, бисти туйук самолетко 15 минут туттылар. Учы-учында трап једип келди. Керек дезе оны ээчий эки кат автобус та једип келди. Унчукпас, бийик сынду, кара плашту, кара сукно каскалу эки полисмен трапты өрө мендебей чыгып келеле, бистин паспортторыбысты јуунадып алды. Эки кат автобузына јөлөнип алала, пассажирлер сакып турган шофер бисти көрүп ийеле, ббрүгүн уштуп, английский тилле айтты:

— Советтер бе? О, сүрекей јакшы!

Онон бистерди аэродромнын вокзалына чүрче ле јетирип келди. Лондоннын аэродромы оүрекей јаан. Мында күнүн ле сайын јүстер тоолу самолеттор отурып јат, онын учун лондонокий аэропортто јүзүн ле јүүр таңмалу самолеттор көрөринг. Французский «Каравелла», бельгийский «Сабенна», «Коронадо», немецкий, американский, индийский, испанский самолеттор бнөтийин ле көрүге јуулышкан немедий тургулайт. Лондонский аэропорт сүрекей јаан да болзо, је жаантайын туманга туй туттурып калган турат. Турциянын правительственный делегациязы бу ок аэродромдо божогон.

Эки англичанка бистерди баштап алала, јаан залга эжелдилер. Залда ресторан, кинозал, буфет ончозы ла жаба ошкош. Одош стенедө је ле деген телевизор. Бу телевизордон пассажирлер бойынынг сакыган самоледын көрүп отураар аргалу. Индус буфетчик уулчак бистерге соок кока-кола экелип тургусты. Сүрекей эпчил ле капшуун үч официант англичан уулдар биске курсак тажып јүгүрижет.

— Бистин ресторандардыг официанттары мындый эпчил ле капшуун болгон болзо чы! — деп, профессор Исбах кокурлайт.

Ужиннинг кийининде беш часка нени эдер? Делегациянын старостазы карельский писатель Анти Тимонен

Лондонго барып келзе кайдар деген шүүлте айтты. Бу шүүлтени ончозы жарадып уктылар.

Лондон... Оттор, оттор, реклама, жар, тўндеги клубтар... Пикадилли... Эң ле чўмдў ором. Нью-Йоркто Бродвей, Лондондо — Пикадилли. Джазтын ўнинен кижининг санаазы энделе бергедий. Эңирги јошкындар, садынчак кыстар, бай джелътмендер — ончозы эңирде мында јуулышкылайтан эмитир.

Темза... Атту-чуулу Ватерлоонунг кўри, парламент...

Торт частын туркунуна ончозын канайып шиндеп кўрўриг? Ой сўрекей ас, тўртўн минуттан ойто учар керек, онынг учун бис ойто ло аэродром јаар мантадын браадыбыс.

Бир эмештен кофе ичип алала, паспортторыбысты сакып отурыбыс. Та полиция, та таможнянын чиновниктери бистинг паспортторыбысты ўлеерге торт мендебейдилер.

— Мистер Задорнов! — деп учы-учында онынг кыйгызы шилден эткен будкадан угулат.

— Мистер Гордейтшев!

— Мистер Коукшов!

Таможнянын чиновниги мени кычырып турганын мен баштап тарый ондобой до калдым. Мен болорым ба деп, юзнўккў јууктап келзем, је ле деген чиновник менен английский тилле нени де сурады. Мен ондобой турарымда, тилмеш мынайда кўчўрди:

— Слер орус, нениг учун орус эмес?

— Россияда, сэр, орус эмес те орустар бар — деп, мен бир эмеш сананала, каруузына айдарымда, чиновник бастыра јўзиле кўлўмзиренип айтты:

— О, билип турум, республика, јакшы... Ондоп турум, ондоп турум...

Бистинг самолет белен деп диктор јарлап ийерде, ол ок шофер бисти самолетко јетире тартып экелди. Бистинг кажыбыстын ла колыстан бек тудуп эзендежип алала, ойто атанбай, бистинг учарысты сакып, автобузына јўлўнип алала, анайда оўрекей узак турды. Онынг, тегин ле английский шофердын, кўксинде кандый санаалар болгонын айдарга сўрекей кўч. Је ол биске тын кўўнзеп турганын бис јакшы ондогонус.

Самолет ойто ло кейге ўрў кўдўрилип чыгала, Канаданын јараттарын кўстўп, учы-куйузы јок Атлантиче-

Олор бисти кожонло торт ло аэровокзалдын бойына жетире үдештилер. Кайдаар ла көрзөн, жалмажында колмылтык тагынып алган уулдар ла кыстар көрүнөт. Аэропорттын эжигинде мылтыктарын ийиндери ажыра салып алган каскалу эки часовой турды. Аэродромнын территориясында зенитный пулеметтор, кумакту таарлар көрүнөт.

Негр, мулат ла кубинка кыс бистин паспортторыбыска штамп тургузып бердилер. Терлеп-бурлап тышкары чыгып келеристе, бисти Ольгита деп атту, орус тилди jakшы билбес негритянка кыс уткыды:

— Эзен, советский нөкөрлөр! Менин адым Ольгита. Советский писательдерди бис Кубада акту жүрегистен уткып турубус!

Je ле деген, Энрико деп атту негр шофер биске автобустын эжигин ачып береле, бойы жалтырашкан ак тиштерин көргүзип, эжиктин жанында күлүмзиренип турды.

Жарым частын бажында автобус пальмаларлу, тропический өзүмдерге курчаткан бетоннированный жолло Гавана жаар мантадып браатты. Жолды жакалай сахарный тростниктер, коп-коо пальмалар, манго жайканыжат. Жажыл, качан да онбос жалаңдарда сан башка кичинек башту, кичинек эмчектерлү, чип-чике мүүстү уйлар одорлоп жүргилейт. Бу уйлар сүт бербей жат. Олорды жүк ле этке болуп азырап жат деп мен кийининде билип алгам.

Жаан удабай ла Гавананын жирме беш, одус этаж небоскректоры көрүне берди. Гавананын жаказында жаңы төзөлгөн райондор көрүне берерде, Ольгита айтты:

— Бу тураларды революциянын кийининде туткан. Эмди мында азыйда туразы жок болгон ишмекчилер ле служащийлер журтап жат. Революциядан озо мында кайырчактардан ла эски таладан эткен, ийттин уйазы ошкоч тураларда Гавананын эн ле жокту улустары журтаган...

Гавана жаар барган элбек шосселе жүзүн ле базын маркалу машиналар өткүлейт. «Форд», «Додж», «Кадиллак», «Шкода», «Волга», онон до өскө жүзүн-базын грузовиктер — ончозы Гавана жаар айдалып барадат. Жирме минуттан бис Гаванага једип келдибис. Кайдаар ла көрзөн: «Patria o Muerte!», «Bengereamos!» деген лозунгтар, плакаттар көрүнөт. Онон башка кажы ла толукта «Кока кола ичигер!», «Пепси кола ичигер!» де-

ген кычырулар көрүнөт. Бу, байла, американский рекламаныг арткан-калганы болбой кайтсын. Оромдордо жа-жыл формалу, берет бөрүктү милицианостор, албаты-нын черүзүниг жуучылдары, төжи өйинег өткүрө ачык платьелү кубинкалар — ончолоры бойынын керектерине мендегилейт. Фидельдин жаан портреттери, кубинский маанылар, общественный туралардын эжигинде турган мылтык-жепселдү каруулчыктар — ончозы кижиниг бажын баштап тарый айландырып ийет. Жагыс ла газеттер садып кыйгырыжып турган уулчактардын үнинег үренишпеген кижиниг кулагы туна берер. Ого үзее-ри, жүзүн-базын тагмалу мун машиналардын сигналдарынаг кизи бош ло алаатый берер. Гавана сүрекей жаан город сырагай ла Мексиканский булунда туруп жат. Городтын жаказында журтаган улусты жаба чотозо, Гаванада туй ла эки миллион улус журтап жат. Город эки бөлүктү. Портовый бөлүкте — Эски Гавана. Мында революциядан озо јалан ла јокту служащийлер, портовый ишмекчилер, ижи јок улустар, студенттер ле проституткалар журтаган. Экинчи бөлүкте јалан ла небоскректор, чүмдү отельдер, түндеги клубтар ла рулеткалап ла акчага ойнойтон туралар. Мында бай американецтер журтаган. Американский миллионерлер мында аракыдагылап, бассейндерге эжингилеп, акчага ойын ойногылап, үй улустарла сертежилп, бай небоскректордо журтаган. Гавананын алтан мун улусы жагыс ла оморды обслуживать эткендер. Качан американецтер санаазы јеткенче ле јыргап алала, ойто јанганда, машиналарын керексибей мында таштап ийгилейт. Онын учун эмди Гаванада үч жүс мунга јуук американский жүзүн-башка маркалу машиналары артып калган. Бу машиналар ончозы таг улустын колында. Эмди запчастьтар јогынаг улам бу машиналар стройдон чыккылап јат. Частный собственностьты јок эдерге болуп. Фидель Кастро бу машиналарга керектү запчастьтарды бир де ороононг алдыртпай јат дежет. Частниктер эм тура машиналарыла мантаткылагай ла! Түнгей ле запчасть јогынаг ого машиназынаг айрыларга келижер. Азыйда бай американецтерди обслуживать эткен 60 мун улус эмди Гаванада сырагай ла турумкай эмес элементтер деп чотолот. Онын учун башкару омордын көп сабазын журтхозяйственный райондор сайын ишке

ский тенгистин үстүлө түндүк жаар ууланды. Лондоннон Канаданын Гандер деп городына жетире сегиз частын туркунына учар керек. Төмөн көргөдүй бир де неме жок. Ончозын шык ла карануй туй базып салган. Атлантический тенгистин талортозына једип ле келеристе, самолетты сүрекей тын салкын уткыды. Самолет торт ло такпай чылап ары-бери ташталып, је бойынын төс курсынан туура барбай, бойынын јолыла чоп-чокум барат. Канададан США-нын јараттарын јакалай Куба жаар учсабыс, бисти американский военный самолеттор үйдежер, онын учун төс курстан бир де кыйбас керек. Кичинек ле кыйа болзон, военный самолет бистин самолетты тўжўре адып ийер правоу. Эм тургуза олор жок, је Канаданын кийининде олор јаба јеткилеп келер. Эмди тўн, јазап туруп уйуктап алар керек.

Гандерде бис тын узак отурбадыбыс. Ажанып, амырап алала, ойто ло самолетко кирдибис. Таг јарып келген, је мында, Канадада, кечеги число эмитир. Канада бисти соок тўндүк салкынла, карла уткыган. Аэропортто сүрекей ас улус, эбире ээн, сүрекей эрикчелдү болгон.

Американский военный самолеттор биске эртен тура Атлантиканын үстүнде болорыста јаба једижил келгендер. Кабыргаларында ак номерлү, тумтыр тумчукту американский эки военный самолет бистин самоледыстын эки јаныла учкылап, бисти сүрекей узак үдешкен. Онон олор та кайдаар да учкылай берген. Самолеттын алдында Атлантический тенгистин ангданып јатканы сүрекей чокум көрүнөт. Мындый айалгада бололо, американский военный самолетторго айдадып браадарга тыг да сүүнчилү неме эмес. Онызы ончобыска јарт болгон. Качан самолеттор учкылай берерде, ончолоры јенил тынгылап, олорды ээчиде тўкўрип ийдилер.

Кайдаар ла көрзөн — учы-бажы жок көк-јажыл тенгис. Самолет Тўштўкке там ла јууктаган сайын булуттар там ла астап турат. Алты частын бажында кўн сүрекей бийиктей берген деп билдирди. Тенгистин өнги ле тегери коркушту көк-чанкыр боло берди. Кўннинг чогынан касторибис кылбыгып баштады. Кенетийин бистин алдыста сүрекей јараш, јап ла јажыл өнгдү ортолыктар көрўне берди. Булуттар сүрекей јенил-јенил немедий билдирет. Ол сүрекей јараш ортолыктарды эбире апагаш

керөптер жүскилеп жүрген. Бу Бермудокий ортолыктар деп биске пилот жартады. Онойдо ок Носсау деп ортолыктар бистин кийин жаныста арткылап калдылар. Күн коркушту жаркынду, тенгери сүрекей көпөгөш. Атлантический тенгис дезе оног көпөгөш немедий көрүнөт. Ичкери, кайда да түштүктө жаан-жаан булуттар көрүнөт. Айдарда, анда база кандый да ортолык бар. Булуттар сүрекей узак чөйлип, түштүк жаар жүре берген, анда жаан ортолык болор. Самолет ол булуттарга там ла жууктап, там ла жууктап келерде, ичкери ыраакта жап ла жажыл жараттар көрүнди. Бу не? Бу чын ла Куба эмеш пе?

— Куба! Бистин алдыста героический Куба! — деп стюардесса көдүринилтү үниле жарлады.

Самолет Кубанын жарадына једип келеле, он жаны жаар бурулып, жаратты кууй өрө алды. Он беш минуттыг бажында самолет бир канча жабызап келерде, жап-жажыл плантациялар, шоссейный жолдор, коп-коо пальмалар, јурттар сүрекей јарт көрүне берди. Куба кейден сүрекей јараш, торт ло чөрчөктө немедий көрүнди.

Он ло минуттыг бажында бис гаванский аэропортко жабызап, амыр-энчү једип келдибис.

— Куба, эзен!

II. ГАВАНА

Гаванский аэродромдо коркушту изү. Бис пальтоларыбысты чечип те алган болзобыс, је бойыстын териске торт ло тумчаланып браадыбыс. «Кубада эмди кыш, тыг изү болбос» — деп биске Москвада айдышкандар, је мен бойымнын жүрүмимде мындый кышты качан да көрбөгөм. Тышкары одус беш градус изү деп стюардесса айдат. Изү, коркушту изү! Трапты качан экелер?

Качан самолеттын эжигин ачкылап ла ийерде, изү эзин тургуза ла бистин жүстерибиске јаба сокты. Сомбреро бөрүктү, национальный костюмду үч јиит кубинец уулдар бистерди гитаралу, испанский кожонло уткыды. Учуп ла келген самолетты Кубада гитарала, кожонло уткып јат. Самолет английский де болзо, је пассажирлери советский болгон учун кубинец уулдар гитараларын там ла јынгырада согуп, үндерин кысканбай бардылар.

ийип јат. Азыйда американецтерге садынган көп тоолу кыстарга ла үй улуска революционный башкаруу келишкеди иш таап берген. Былтыр калганчы публичный тураны Фидель Кастро бойы јара аттырган. Проституциянын ады да јок болзын деп, премьер-министр Фидель Кастро бикфордов шнурдын учына бойы от камыскан.

Табышту оромдорло Хосе Мартининг площади ажыра бисти «Гавана либре» («Јайым Гавана») деп Гаванада эн ле јаан отельге экелдилер. «Одус этажка јуук «Гавана либре» городтын кажы ла јанынан иле көрүнип јат» — деп биске Ольгита айдат. Гаванада слераза да берзегер, «Гавана либрени» түнгей ле таап аларыгар. Революциядан озо мында бай американецтер јаткан. Тышкары 30—40° изү де болзо, мында сүрекей серүүн. Алдындагы этажтын ичинде пальмалар, фонтандар ла сүрекей јаан вентиляторлор кейди сүрекей серидип туратан эмтир.

Холл сүрекей элбек, серүүн, мында амыраарга сүрекей јакшы. Онын учун бис туштаган ла креслого отурып, эмеш серүүнденип алар деп шүүштибис. Бистин делегацияга он биринчи этажтагы кыптарды бердилер. Портые кажыбыска ла эжиктин ключтерин үлеп береле, бистин чемодандарысты он биринчи этажка јетирип салзын деп эки мулатка јакымта берди. Мере ключти берип јадала, портые кайкаганду көрүп, онон сурады:

— Компаньеро советико? (Советский нөкөр бө?)

— Си — деп мен каруузын бердим.

— Но, но (јок, јок) — деп. портые колыла јангыды.—

Слер мексиканец эмезе перуанец!

Тилмеш ого Советский Союзта орус улустаг башка өскө национальностту көп албатылар јуртап јат деп узак јартады. Портые учы-учында јөпсинип, мендештү айтты:

— Буэно, буэно! (Јакшы, јакшы).

Мен онын төжине Лениннин значогын тагып беримде, ол торт ло јаш бала чылап сүүнип, айтты:

— Ленин! Мучос грасиасс! (Ленин! Јаан быйан болзын!)

Мени он биринчи этажка јетире үдежип салала, бойы лифтке отурып төмөн шунгуй берди. Күрен чырайлу мулат уул менин чемоданымды алган бойынча 1106 но-

мерлү кыпка эжелди. Сүрекей жарык, жаан кыпта вентилятордын күүлеп турган табыжы угулат. Мен капшайла чечинип, соок суулу ваннага кирип јунунала, оноң балконго чыктым. Мынан бастыра Гавананы көрүп отургадый эмтир. Эң ле артыгы не дезе — ол мен јаткан кыптын көзнөктөри талай јаар болгонында деп айдар керек. Эртең тура, анчадала энирде мынан Мексиканский булунды көрөргө сүрекей жараш. Ыраак талайда балыкчилардын ак байкандары, Гаванага кошту келгилеп јаткан керептер, апагаш чайка куштар мынан сүрекей јакшы көрүнөт. Јаратка согулып јаткан казыр толкуларга, учы-түби јок көпөгөш-көпөгөш тенгериге көргөндө, төрөл јерин коркушту ыраак болгоны сүрекей сезимдү, оүрөкей эрикчелдү. Бу ла мынан 90 ло миль өрө барзаң, анда Американың Бириктирген Штаттары. Олордын военный керептери Гаванага одоштой јаантайын көрүнгилеп келет. Јараттан бир ле канча миль ортолыкта олордын военный базазы бар дежет. Ол керептерде тургускан сүрекей јаан иллюминаторлордон американский шпиондор Гаванада не болуп јатканын ончозын јап-јарт көргүлөп јат дежет. Олор керек дезе кажы ла кижини шиндегилеп јат. Онын учун күнүн ле эниргеери ыраакта көрүнип келип турган ак керепти мен баштапкы катап Кубаның сторожевой кереби деп бодогом.

Эртенгизинде бистинг делегацияны СССР-динг посольствозына куучынга кычырдылар. Посольствоның атташези Евгений Иванович Бронский эки частын туркунына биске Кубинский революция керегинде, Кубаның ич јанында керектери керегинде јарт ла чокум куучындап берди. Евгений Иванович анчадала кубинский революциянын өскө социалистический революцияларга көрө айгылузын темдектеди. Эки час куучынның кийининде атташе бистерди улу Октябрьский байрамга учурлаган торжественный вечерге кычырды. Торжественный вечер Кубинский республиканың черүзининг төс туразында, сегис час энирде болор деп айтты. Анда советский колониянын улустарынан башка көп кубинский айылчылар база болор деп, Евгений Иванович кожуп айтты. Торжественный вечерде, чындап та көп кубинский айылчылар болды. Советский колониянын улустары советский писательдердинг келгенин ажындыра угуп

алган учун бистерди сценага чыгала, төрөлис керегинде нени-нени куучындап берзин деп сурадылар. Чуваш-поэт Педер Хузангай ла профессор Исбахты улустын сурагына каруу берзин деп бис ончобыс жөп чыгардыбыс. Улустар төрөлине эригип калган болбой кайтсын, онын учун олар эжүни сценадан божотпой сүрекей узак туттылар. Бисти концертке артып калыгар деп кычыргылады. Же бис коркушту арып калган учун концертке артпай, ойто атанып ийдибис. Энгирги Гавана сүрекей жараш. Миллион отторго кижининг жүреги ойноор. Кызыл, сары, жажыл оттор слерди энгирги клубтарга, Варадеронын курортторына, Виньалестин тураларына кычырат. Оромнын эки жаныла мун-мун улустар та кайдаар мендегилеп баратканын айдарга күч. Түште сүрекей изү, онын учун Гавананын оромдоры жагыс ла энгирде кыймырап чыгат. Гитаранын үни, кубинский кожон, газет саткан садучылардын өткүн кыйгызы, түндеги клубтардан угулган музыка, мун машиналардын сигналдары — бу ончозы энгирги Гаванада алыжып-колужып, жаан городтын жүрүмин керелейт. Же андый да болзо Гавана Кубанын жүзи эмес. Тымык, эпту европейский городтордон Гавана бойынын табыжыла, бойынын төрт башка аңылу жадын-жүрүмиле, улустарыла аңыланып жат деп айдар керек. Мында испанский, негритянский ле американский кылык-жан алыжып-колужып калган.

Эртенгизинде Улу Октябрьский байрамга учурлалган торжественный вечерге бисти кубинский общественность кычырды. Торжественный докладты Кубинский башкарунын члени нөкөр Чомон этти. Советский айылчылардан башка мында китайский посольствонын ишчилери турушкан эмтир. Доклад божогон кийининде кубинецтер ончозы өрө бут бажына тургулап, Советский Союзтын гимнын уктылар. Онон, качан Кубинский гимнды ойногылай берерде, залда турган кубинецтер колдорынан тудужып алала, «Движение 26 июля» деп кожонды кожондой бердилер. Кожончынын кийининде ончолоры колдорын чабынып: «Фидель, Хрущев, бис слерле кожо!» — деп, төртөн минутка демонстрация эттилер. Бу торжественный вечер сүрекей бийик кеминде өткөн. Мен бойымнын жүрүмимде көп лө торжественный вечерлер

кӱргӱн ошкош эдим, је бу вечердин кийининде мен узак токунап болбой јӱргем.

Он час энирде ончобыс «Гавана либрере» јуулыжып алала, бойыстын улу ла сӱрекей кару байрамдарысты уткыдыбыс. Ольгита биске кӱп негритянский бијелер кӱргӱскен. Одус писатель отургылап алала, бир шил московский кабак аракы ла бир шил кубинский ром ичтибис. Бу ла ӱйдӱ бистин санаабыска Кызыл площадь, парад, билебис ле байрамды јаантайын кожо уткыган нӱкӱрлӱрибис кирген. Байрамды уткып божойло, ончобыс энирги Гаванала амырап тегин басып јӱрдибис. Эгирги клубтарда, площадьтарда сӱрекей сӱӱмчилӱ болгон. Кубинецтер колмылтыктарын суура тарткан бойынча Октябрга салют эдип, тӱндеги клубтарда да санг ӱрӱ аткылап ийет. Кубинка кыстар бис качан да кӱрбӱгӱн бије салгылайт, бис качан да укпаган кожон кожондогылайт. Бистин тӱрӱлис мунг берстелерде де болзо, је бистин јӱрегиске сӱрекей јенил де, сӱӱнчилӱ де болгон...

Эки кӱннин бажында бисти кубинский писательдер писательдердин ле искусствонун обществозына кычырдылар. Общество азыйда кандый да миллионердин ӱргӱӱзинде тӱзӱлӱн эмтир. ӱргӱӱни эбире койу оранжерей, јӱзӱн-јӱӱр чечектер ле ӱзӱмдер, пальмалар јайканыжат. Кайдан да ӱзӱги ле јоктон пианинонын эрикчелдӱ мелодиязы угулат. Бисти Латинский Американын атту-чуулу поӱди Николас Гильен обществонын эжигинде уткыды. Качан да бу буурайа берген кижин, Батистанын ӱйлӱри тужында:

Тӱрӱлим менин сахардый билдирет.

Ах, кандый кӱп корон ондо!.. — деп бичиген.

Онын кожондорын бастыра Латинский Америка кожондоп јат. Эмди ол Кубанын национальный поӱди. Ол биске сӱрекей сӱӱнип турды. Онон кӱп кубинский писательдерле, поӱттерле, артисттерле таныштырды. Бу туштажу менин санаамнан качан да чыкпас. Ачык-јарык куучындар, јӱзӱн тилдерле кычырылган ӱлгерлер, пианино, кубинский кожондор — ончозы јӱректе качан да ундылбас арткылап калар. Онон башка бис кубинский нӱкӱрлӱрибиске кӱп литературный ла культурный сурактар шӱӱшкенис. Онын ончозын чокумдап бичиирге кереги јок деп бодоп турум.

Бу туштажунун кийининде ончобус бастыра телекейге жарлу американокий писательдин Эрнест Хемингуэйдин айылына бардыбыс. Онын айылы эмди музей болуп калган. Жаан эмес төрт кып болчок туразы талайдан ыраак жокто, койу пальмалардыг ортозында туруп жат. Онын кыбында жүзүн-жүүр андардыг терелериненг ле тоозы жок бичиктердег өскө не де жок. Ол бойы жаан анчы кижн болгон. Ого үзеери балыкчы болгон. Фидель ле экү балыктап маргыжарда, маргаанды Фидель алган дежет. Ол Фидельди сүүген учун жеңүүнн ого өнөтийин берип ийген деп бодойдым. Онын азыранты уулы быыраш чачту одус жашту мулат биске онын жүрүми керегинде сүрекей жылбилү куучындады. «Хемингуэй бойы адыган» — деп, ол айдат.

Карибский кризистен улам үйи Америкадан келип албай, узак кыйналган. Кубинский башкарунунг болужыла ол Хемингуэйди Америка жаар апарып, Айдахо деп штатта «Солнечная долина» деп жерде сөөгин жууп салган. Кубада туразын десе Кубинский башкаруга тегин ле табыштырып берген эмтир. Онын альбомында көп жарлу улустын тоозында Анастас Иванович Микояннын да колы бар эмтир. Онын музей болуп калган туразына бис бойлорыстын бичиктеристи сыйлап береле, серүүн садына узак амырап отурдыбыс. Кайда да ыраакта, шуулажып турган пальмалардыг ары жанында, жаратка үзүгн ле жок согулып жаткан талайдыг үнн биске ол керегинде нени де узак-узак куучындап тургандый билдирет...

ШКОЛЬНЫЙ ГОРОД

Сютад Либертад дегени жайым город. Азыйда мында диктатор Фульхенсио Батистанын солдаттары жаткан казармалар болгон. Ороондо болгон көп кинчектер мынанг чыгатан. Батистанын генеральный штабы, шибее-лер ошкош туралары мында болгон. Эмди мында жалаан ла оок балдар. Школдыг завучы Доминико Дельамо деп орто жашту үй кижн бисти бу школ-интернатла таныштырат. 1962 жылда ликбезтин төс управлениези база мында болгон эмтир. Кубинский жиит уулдар ла кыстар колдоруна лампа, карандаш ла чаазын алып, орооннынг бастыра журттарына мынанг баргандар. Кубада бир де кижн бичикке үренбей артпас деп, олор бу площадьта

чертенгилеген. Эмди грамотность јанынан Куба Латинский Америкада эн баштапкы јерде туруп јат. Озо баштап бичик билери јанынан бир каткымчылу кичинек учурал болгонын куучындап берейин.

Бистин шофер Эрикодон бир катап ажанып отурала, мен официантты испанский тилле канайда адаар деп сурагам.

— Камарэль — деп Эрико айдала, карманынан је ле деген карандаш чыгарып келген. Чийер чаазын јок болордо, Эрико бу сѳсти салфеткага ыкчан туруп бичип берген. Онон аяакты, калбакты, вилканы, стенени, эжикти онон до ѳскѳ немелерди испанский тилле адап, салфеткалар сайын бичип сала берген. Бойынын салфетказы бошой берерде, ѳскѳ улустынг салфеткаларына бичип баштаган. Мен озо баштап бого тын ајару салбагам, је эгирде бу учуралды нѳкѳриме куучындап береримде, ол меге арбанган айас айткан:

— Ѓфу, тенек! Ол сеге бойынын бичикчизин кѳргүзерге албаданган ине!

Онон шѳўинип турар болзо, керек чин ла андый болгон эмтир.

Эмди ойто ло школ керегинде. Бу школдо балдар јалы јокко ўренгилеп јат. Бу школ 1959 јылда ачылган. Балдарды текши программа ла коштой технологияга, коммерсияга, јуртхозяйственный сурактарга ўредип јат. Он мун балдар кийим де учун, курсак та учун бир де песо тѳлѳбѳй јадылар. Балдарды торт кичинектен ала ўреткилеп јат. Бу школдо јѳзѳн ле јѳўр кружоктор тѳзѳлгѳн. Мында научно-исследовательский, механический, јуртхозяйственный, балетный, музыкальный, литературный кружоктор бар. Керек дезе айылдын ичин канайда тудар керек деген кружок бар. Школдо бу јууктарда ла пионерский организация ачылган. Ол керегинде пионерский организациянын баштаачылары, јети класс божоткон Лала Лурдес ле Гальбес мынайда айтты:

— Пионерский организацияда эм тура пионерлер ас. Бисте бир де кичинек ченемел јок. Советский балдардын ченемелин бис билбезис, ненинг учун дезе андый литература бисте торт јок. Ого ўзеери, пионервожатыйлар чек ле једишпей јат. Олорды белетеер керек. Белетейтен, билетен улус база јок. Је бис тўнгей ле кайра баспазыс. Венсеремос! (Бис јенгерис!)

Качан бир класска келеристе, балдардын сүгүнгилеп турганын не деп айдар! Кара, күрөң, сары, ак чырайлу балдар ончолоры бут бажына тургулап чыгала, бистерди кыйгы-кышкыла уткыдылар:

— Советский Союз эендик болзын!

— Вива Куба!

— Советский балдар эендик болзын!

— Советский балдар су-кадык өссин!

— Советский балдар бистиг революционный нажыларыс!

— Фидель, Хрущев бис слерле кожо!

Оноң до өскө лозунгтар болгон, же ончозы санаама кирбейт. Олордын бүдүштерин көрүп, чике үндерин угултурала, мениң оүрекей ыйым келген. Бу балдардын адазелеринин революциядан озо шыралаган шыралары бу минутта меге сүрекей јарт болгон. Онын учун мен ак санаамнан, акту јүрегимнен олордын алдына «Куба эендик болзын!» — деп, бойымнын јүрүмимде баштапкыла катап бу лозунгты кыйгыргам.

КЫСКАРТА ХОЗЯЙСТВО КЕРЕГИНДЕ

Куба аграрный ороон. Эмдиги өйдө Кубада јаан кооперативный хозяйството коштой оок крестьянский хозяйстволор бар. Јердин 70 проценти государствонин колында. Арткан 30 процент јер оок-тобыр собственниктердинг колында. Латифундисттердин јеринде эмди јаан госхозтор төзөлгөн. Јуртхозяйственный иштерде техниканы јакшы тузалангылап јат деп айдар керек. Кубанын јурт хозяйствозында 26 мунга јуук тракторлор иштеп јат. Јурт хозяйствоны аграрный реформанын национальный институты башкарып јат. Калганчы өйлөрдө јурт хозяйстводо јаан солунталар болор дежет, же эм тургуза ол керегинде јарт ла чокум программа јок. Бу ончо иштерде норма јок болгон. Калганчы өйлөрдө иштинг нормазын тургускылап јат. Јуртхозяйственный иштерде трудкүн јок. Кубада 120-ге јуук сахарный централдар (заводтор) бар. Сахарный тростникти январь айдаң ала июнь айга јетире кескилеп, заводторго ийгилеп јат. Бу өйдө бастыра јурт хозяйствонин ишмекчилери күнине үч сменадаң иштегилеп јат. Материальный јилбүнин принципи эм ту-

ра Кубада жок. Бастыра ороондо карточный система тургузылган. Магазиндерде курсак, кийим жеткил деп айдар керек, же оны жангыс ла карточкалу улус алар аргалу. Карточканы жангыс ла иштеп турган улуска бергилеп жат. Онын учун кайда да иштебей жүрген кижинени де алып болбос.

Гүжүмдү жылдарда Куба 7,5 миллион тонна сахар алып жат. Быыл сахардын түжүми беш миллионго жуук болор дежет.

Журтхозяйственный ишмекчилерден башка ороондо портовый, фабричный ишмекчилер бар. Олордын ижин революционный башкару сүрекей баалап жат. Ненин учун дезе орооннын жадын-жүрүминин текши кеми олордын ижинен камаанду. Олорго жалды революциядан озо до жакшы төлөгөндөр.

Ороондо канча квалифицированный ишмекчилер, инженерлер, специалисттер бар — онызы эмдиге жетире жарт эмес. Иштин производительнозы ла ишжалдын системазы эм тургуза күч айалгада деп айдар керек. Же революционный башкару эн бааштапкы ажарузын бу суракка ууландырып жат. Технический интеллигенциянын 70 проценти революциянын кийининде Америка жаар качкылай бергендер. Кубинский революциянын жолу күч те болзо, же Куба социалистический жолго быжу кирип алган. Партиянын программазы эм тургуза жарлалгалак. Башкарунын кандый ла жөбин, законун ончозы биригип алала, Хосе Мартинин площадинде шүүшкилеп жат. Башкару ла албаты орооннын көп сурактарын бу площадьта шүүшкилеп жат. Бу шүүжүде кезикте 500 мунга жуук улустар туружып жат. Азыйда полицияда иштеген улусты, Батистанын черүзинде тургандарды ла 1958 жылда выбордо турушкан улусты партияга албай жадылар Партиянын алдында сүрекей көп сурактар туруп жат, же кандый да күч болзо, кубинский революционный башкару албатыны социалистический обществоны төзөөргө кычырып жат. Бу сурактар жанынан Кубага бастыра социалистический лагерь болужып жат.

* * *

Кубанын городторында ла дерөмнелеринде көп саба церквелер иштебей, токтоп калган. Ненин учун дезе көп саба абыстар ла монахтар Карибский талайда кризис

болгон өйдө контрреволюциянын жангы жаар көчө бергендер. Революционный башкару кудайга бүдүп турган улустын жөбиле бир мунг абысты Кубадан сүрүп ийген. Онын учун бис Кубанын жолдорыла алты час эртен тура өйдө дө барып жаткан болзобус, деремнелердин бир де церквези шаг сокпойт. Би Ринар дель Рио деп провинция жаар жоруктап браадыбус. Жолой биске салам сомбреро шляпалу пастухтар туштажат. Кубинский пастухтын текши кебери мындый: атту, сомбреро бөрүктү, оозында жоон гаванский сигаралу, колында гитаралу, жалмажында колмылтыкту кижин кубинский пастух болор. Анда уйлар бистинг уйларга көрө сүрекей кичинек. Олор сүт бербей жат. Онынг учун олорды этке ле болуп азырап жадылар. Этке ле болуп азыраган уйларды айдап алала, кубинский пастух ат үстүнөн гитара ойноп, кожондон браадат. Кубинецтер сүрекей омок ло ойынчы улус деп темдектеер керек. Кандый да күч айалга болзо, кунугуп, сүрнүккен кубинецти качан да көрбөзин. Олор сүрекей омок улус.

— Беш жылга мен бир де эзирик кубинец көрбөдим — деп, бистинг посольствонунг атташези Бронский биске айткан. Онызы төгүн эмес.

Кандый да жыргалда, кандый да тавернада бис бир де эзирик кижин көрбөгөнис.

Бистинг автобус Лос Пиноско једин келерде, бисти совхозтынг администрациязы уткыды. Совхоз калганчы жылдарда төзөлгөн, хозяйствозы жаан, азыраган малы көп, журтхозяйственный ишмекчилерге иш јеткил деп јартагылайт. Журтхозяйственный специалисттер былтыр бир де јок болгон, эмди десе јагыс ла олордын совхозында беш специалист иштеп јат. Эзендеги жылдан ары олордын кирелтези көптөй берер. Ол тушта олордо ончозы јеткил болор. Бис бир канча ишмекчилерле туштажып, олордон жадын-јүрүм керегинде сурадыбус.

— Революциядан озо менде бир де карыш јер јок болгон. Эмди менде бойымнын турам, курсагым, азыраптан јерим бар. Эмди мен госхозто иштеп жадым — деп биске журтхозяйственный ишмекчин Антонио куучындайт.

Ишмекчилер бисти туй курчагылап, советский ишмекчилердинг жадын-јүрүми керегинде сурагылайт. Бис олордын сурагына каруузын јетире берип, анан ары атанарга турарыста, ончолоры бисти үдешкилеп, «советский

јурт хозяйствотоныг ишмекчилерине бистинг революцион-
ный эзенисти јетирип барыгар» — дештилер.

Бис катап ла јолдо. Јолдын эки јаныла сахарный тростниктердин учы-кыйузы јок плантациялары чөйилет. Колында мылтыкту, атту каруулчыктар сахарный тростникти түндү-түштү каруулдагылап тургулайт. Ороон ичинде контрреволюционерлер эмди де бар. Олор сахарный тростниктердин плантацияларын өртөгилеп, сахарный центральдын машиналарын үрегилеп јат. Былтыр американский самолеттор сахарный плантацияларга ла сахарный центральдарга зажигательный бомбалар таштагылап, революционный Кубага сүрекеј јаан чыгым эткендер.

Бис јолој бир сахарный центральга кирип јүрдибис. Заводтын эжигинде: «Бистинг јуучыл аргабыс — ол производительность» деген лозунг кадап койгон эмтир. Бу сахарный централь азыйда кубинский Хулио Лобо деп атту миллионердин заводы болгон. Бисти слесарь-механик Франсиско Гонсалес уткып, бастыра предприятие таныштырды. Је бу өйдө сахарный центральдар иштебей турган өй болгон. Революциядан озо Франсиско бу ла центральда ишмекчи болуп иштеген. Оныг иштеп алган ажказы курсајка да, кийимге де качан да јетпейтен болгон. Эмди ол бу ок центральда директордын заместители болуп иштеп јат. Бойы слесарь-механик. Мында сахарный тростниктен белен сахар эдип ийетен сүрекеј јаан машиналар иштеп јат. Ол машиналардын кезиктери эки этаж турадаг бийик. Ончо ло центральдарда заводтордо американский машиналар туруп јат. Онын учун элей берген керектү частьтардаг улам сүрекеј јаан тутактар болордон маат јок. «Је Кубаныг революционный башкарузы бу да суракты ајарудан салбай јат» — деп биске Франсиско оморкоп куучындайт.

Пинар дель Гино городко јетире бис онон ары уч-төрт частын туркунына једе бердибис. Ажанарга јурт јердинг ресторанына токтодыбыс. Мында јалан ла крестьяндар, ишмекчилер кафе ичкилеп отурган эмтир. Бисти Советский Союзтан келген улустар деп угала, ончолоры бут бажына туруп, кол чабыжа бердилер. Јаан удабай бастыра јурттын улустары јуулыжып келдилер. Эки негр кайдаг да барабан чыгарып келген бойынча кубинский бије тожпоктой бердилер. Эки јинт испанец гитарала ой-

ноп баштадылар. Јинт уулдар ла јаранып алган сүрекей јараш кубинка кыстар бије баштады. Негрлер барабандарын токтоп, кандый да испанский кожон кожондойдылар. Јирме минуттын бажында бастыра деремне бијелей берди. Бистин улус олордын ортозында торт ло блаашта. Мени кап-кара көстү Игельсия деп атту кыс бала бијеге кычырды. Кубинский бијени билбес те болзом, је бу балала мен сүрекей узак бијелегем.

Бу төгин ле улустын ортозында биске сүрекей јакшы болгон. Баотыра деремненин улузыла эзендежип алала, бис ойто ло бойыстын јолысла ичкеери атандыбыс. Бастыра туштажулардан торт ло арып-чылап, учы-учында Сороа деп тууларда турган кичинек курортко једип алала, мында конор деп шүүштибис.

Бассейнге эжинип, амырап алала, бойлорыстын номерлерис сайын таркап турарыста, курорттын администраторы бистерди телевизор көрөргө кычырды. Бис јолой оны бассейнге эжинеликтер деп кычырдыс.

— Кубада эмди кыш, бис сууга эжинбей јадыбыс — деп, ол торт ло мойножып ийди.

Олор эмди одус беш градус изү де болзо, сууга эжингилебей јат. Кыштын өйи дежет. Онын учун бис сууга эжингенисте олор биске сүрекей кайкажып тургылаганын мен јангыс катап көрбөгөм. Администратордын телевизорын көрүп чөкөйлө, бис ыраак јокто турган кичинек барга кока-кола ичип аларга бардыбыс. Је мындагы бар туку качан јайла кожо јабылып калган эмтир. Кубинецтер биске, карын, тошту суу экелгилеп берерде, ол ло тушта санааларыс јарыган.

Олор биске гитара ойногылап, јүзүн-јүүр кожондор кожондогылап берди. Түште бу ла улустар курортты арулап, биске курсак азып, јүзүн-јүүр иштер иштеген, качан түн кире берерде, кажызы ла јалмажында, карманында колмылтыкту болгонын бис јангы ла сестибис. Керек дезе бисти суула күндүлеген он эки јашту уулчак та колмылтыкту эмтир.

Олор эмди бисти түниле каруулдаар. Мында тропический өзүмдү тууларда сүрекей алаа, онын учун бандиттер де табарардан маат јок. Бис Гаванада да јүреристе бисти милицианостор јаантайын мынайда јакарып туратан.

— Јангыстан јүрбегер, компаньеро. Советский Союз

ла Кубаны чагыштырарга контрреволюционерлер советский кижини кандый бир толуктан адып та ийерден мат жок.

Сороанын мындый алаа тураларында олордын сөстөрү бистиң санаабыска анчадала јарт кирди. Чындап та мылтык-јепселдү бир отряд табару этсе, бу колмылтыкту уулчак нени эдер? Је олордын тоозы бир сегис кирези ошкош. Олор бисле кожо ойто курорттын лагери јаар келгилеп јадала, кенетийин бойлорынын тилиле «Интернационалды» кожондой бердилер. Кожондожып божойло, бисти бу ла партийный гимнди орустап кожондоп беригер деп сурагылады. Бис кожондой ло береристе, олор испанский тилле биске кожондоорго болушты.

Олор бистерди үдежип салала, бойлоры туниле каруула тургандар. Эртен тура бис сүрекей эрте турганыс. Нениг учун дезе биске Матансас деп провинция јаар атанарга керек болгон. Матансас деп провинцияга једерге 400 километр барар керек. Мен ойгонып алаала, тышкары чыгып келеримде мениг эжигимде эмеш јаанай берген каруулчык турды. Ол туниле каруула турган.

— Буэно диос, сеньор! (Эзендер бе, сеньор!) — деп, мен оныла эзендежеримде, ол күлүмзиренип ийеле, каруузын омок үниле јандырды:

— Буэно диос, компаньеро!

Матансас деп провинцияга јүк ле түштин кийининде јеттибис. Городтын бойында ажанып алаала, оноң Плайя Хирон јаар атандыбыс. Плайя Хирон састу јерде туруп јат. 1961 јылда 17 апрельде эки час тунде интервенттер бого түшкен. Төрт американский керептен танктар, солдаттар түжүргендер. Јаратта каруула турган милицианостор јүк ле сегизен кижиде болгон. Олор ончозы сөөктөрүн мында салгандар. Је бирүзи Гавана јаар телефон согуп ийген. Бу ок өйдө Гавананы кейден үзүги ле јоктон бомбалап тургандар. Гаванадан тургуза ла отрядтар Плайя Хирон јаар мендегендер. Јуу-согушты Фидель Кастро бойы башкарган. 72 частын туркунына јуулажып, кубинецтер интервенттерди мында оодо согуп салган.

Плайя Хиронноң ыраак јокто төрт аэродром барын американецтер сүрекей јакшы билген ошкош. Оноң башка олор ороонды эки башка кезип аларга санангандар. Је олордын планын Кубанын черүзи бузуп салган. Куби-

нецтер бир мунг кижини олјого алып, американский военный керепти чөпүрөп салгандар. Качан ороондо ачка јанынаг сүрекей күч айалга болордо, Кубанын башкарузы бир мунг интервентти Америкага ойто он миллион долларга садып ийген. Плайя Хирондо тартыжу керегинде биске. столовыйдын заведующийи Аугустин Агоста куучындап берди. Ол бу јуу-чакта бойы турушкан. Јайымы учун јыгылган кажы ла кубинецтин сөөгинин үстүнде республиканын маанызын кадап салгандар. Онын учун мааныларды јолдын јаказынан, тропический өзүмдердин ортозынаг ла каскактардын үстүнен көрөрин.

Эмди мында школ туруп јат. Анда 1500 бала бичикке үренгилеп јат. Государство оморды бир де јалы јок үредип јат. Школдо урокты эмезе перерывты конколо эмес, воздушный сиренала јарлап тургандарын бис кайкан көрдибис.

Јарым айга чыгара бис Кубанын городторыла, јурт јерлериле јоруктап, көп солундар укканыс, көп улустар ла тушташканыс. Куба бойынын албатызыла, бойынын качан да онбос ар-бүткениле биске сүрекей јараган. Бис программа аайынча Фидель Кастроло туштажар учурлу болгоныс, је ол өйдө түштүк Кубада «Флора» деп коркушту јоткон јоткондолгон өй болгон. Фидель Ориенте провинциядан кайдаар да барбай, бастыра иштерди бойы башкарып турган учун ого Гавана јаар келетен кичинекте өй јок болгон. Мунг улустар јурт јок артып калган, бастыра темир јолдор ла шоссеыйн јолдор үрелип калган, јаан мостолор жемирилип калган. Мыны ончозын орныктырарга бир-эки јыл керек деп айдыжадылар. Республиканын эн баштапкы уулдары ла кыстары анда тартышкылап јат. Фидель Кастро бастыра иштерди бойы башкарып, кайдаар да барып болбой јат. Је Кубанын бу јаан түбегине Чехословакия, СССР, онон до өскө социалистический ороондор акту јүрегинен болужып турганын темдектебеске болбос.

Бис Кубанын алты провинциязынын төртүзінде болдыбыс. Јаан јотконнон улам Ориенте јаар барар арга јок болгон. Матансас деп провинциядан бис ойто Гавана јаар атандыбыс. Јолой Варадеро деп курортто конуп алганыс. Ол ок түнде Рауль Кастро телевизор ажыра төрт час куучын айткан. Ол Кубинокий черү тазөбери керегинде башкарунын планын албатыга кычырган. Алба-

ты бу планды јарадып алза, Куба бойы регулярный черүлү болор. Бу черүге он јети јашту кижидег ала тортон беш јашту кижиге јетире алып јат. Кубанын черүзи эмдиги өйдиг мылтык-јепселиле јепсенер. Ол ок өйдө ороон ичинде ончо иштерди ол база бүдүрер. Службанын өйи үч жыл.

Батистанын өргөөзине конуп алала, бис эртен тура ойто Гавана јаар атанып ийдибис. Ол ок күн эгирде бистин кубинский најыларыс бисти «Тропикано» деп кафеге кычырдылар. Бу кафе бастыра Латинский Америкага јарлу дежет. Театр ла кафени бириктирип салган. Улус ажанып отурган айас концерт-ойын көргилеп јат. Бу театр-кафенин программазы сүрекей элбек ле јилбүлү. Революциядан озо мында јангыс ла бай американецтер јыргаган дежет.

Эки күннен бис ойто төрөлюке атанарга шыйдындыбыс, је Американы јакалай бир ле самолет божотпой турган учун бис ойто «Гавана либре» деп отельге бурулдыбыс. Бу өйдө Американын президентин Кеннедини өлтүргилеген өй болгон. Айалга катулана бергенин бис билип те турзабыс, је артык кандый да арга јок болгон. Эртенгизинде биске аэропорттог советокый самолет келер, ол бисти Африкада Конакри деп город ажыра апарар деп јетирдилер. Је сакып турган самолет база келбеген. Јүк ле эгирде биске эки күннен чешский аэролиниянын самоледыла азийгы маршрутла јанарыгар деп ижемјиледилер.

Бу эки күнди мен Баурджан Момуш уулыла кожо өткүргем. Момуш уулы Кубинский башкарунын официальный айылчызы болуп, база он күнге Гаванада артып калган. Ол күн полковник Момуш уулы мени кожо баралык деп кычырарда, мен мойнобой, оныла кожо бир күн жүргем. Эртен тура «Кадиллак» таңмалу машиналу, колмылтыкту эки адъютант келеле, бисти машинага отургузып, военный министерство јаар апаргандар. Мен Рауль Кастроны, Кубанын военный министрин мында көрдим. Ол сүрекей јинт, јажыл мундирлу, чичкечек эрни сагалду бистин алдыбыста күлүмзиренип турды. Олор Момуш уулыла экү Момуш уулынын айылдайтан программанын шүүшкилеп, онон јангы төзөлип јаткан Кубинский черү керегинде куучындаштылар. Рауль Кастро

менен «слер военный ба?» — деп сураарда, менин учун полковник Момуш уулы каруузын берип:

— Ол менин нөкөрүм, бойы запастагы офицер — деп кошты.

Мен министрдин каруузына «Куба жеткерде болзо, мен слерге болужымды жетирерге белен, сеньор министр» — деп айттым.

Бу сөстөр ого жарады ошкош. Ол бисти жылу үйдежиб, биске «Кадиллак» деп тагмалу автомашина, мылтык-жепселдү эки адъютант ла бир тилмеш берди.

Ончобыс машинага отуруп алала, Матансас деп гордто офицерлердин училищезине бардыбыс. Мында үренип турган курсанттар, училищенин жаандары бисти сүрекей жылу уткыгандар. Волоколамский шоссенин геройына, полковник Момуш уулга учурлаган парад га болды. Момуш уулы курсанттардын алдына эки час куучын айткан. Туштажунун кийининде офицерский училищенин начальниги капитан Фернандес биске учурлап обед этти. Обедте көп кубинский офицерлер, военный журналисттер болгон. Бис училищенин начальнигинен капитан Фернандестен «Кубанын офицерский ат-нерези ненин учун жүк ле майорго жетире» деп сураарыста, ол биске каруузын мынайда жандырды:

— Бастыра Латинский Америкада албатыга удураныс ла военный хунта баратан. Кубанын көп саба диктаторлоры, генералдар ла полковниктер болгон. Онын учун бистин революционный башкару майор деп ат-нерени черүде эн ле бийик ат-нере болор деп жөптөгөн. Бистин майор слердин генералга тең — деп капитан айтты.

Обед божогон кийининде бис курсанттардын казармаларын, үренгилеп турган класстарын, столовийн ла кухнязын көрдибис. Эбире ончозы ару ла чек болгон. Бис ончобыс фотокарточкага соктырала, онон жылу айрылыжып, ойто Гавана жаар атанып ийдибис. Бу калганчы ла күн болгон. Момуш уулы дезе эртен Кубинский черүнин төс политуправлениезинин начальнигиле кожо Ориенте жаар уча берер, мен дезе нөкөрлөрүмле кожо ойто төрөлим жаар учарым...

Эртен тура Момуш уулыла айрылыжып алала, бис аэродром жаар атана бердибис. Бисти катап ла Ольгитта ла Энрико үйдештилер. Ол он «Бристоль Британия» деп самолет бисти отургузып алала, ойто ло Канаданын

жараттарын көстөдү. Учуп барарга сүрекей узак та болзо, же бистин жүрегиске сүрекей жеңил болгон. Качан да кар түшпөс, жайы-кыжы билдирбес сүрекей жараш ороон Куба ла онын качан да кунукпас, күндүчи, героический албатызы Мексиканский булуннын ары жанында артыкылап калды.

Канада бисти ойто ло соок түндүк салкыныла уткыды. Сегис частын бажында Англияны ажыра Копенгаген жаар учтыбыс. Же Копенгаген база туманга бастырып салган учун бистин самолет Берлин ажыра Прага жаар учты. Берлинди меге жүк ле кейден көрөргө келишти. Берлиннен ары Прага торт жуук, онын учун одус ла минуттаг Праганын аэродромяна келип түштибис. Эмди бис бойысты чын ла айылыста деп бододыбыс. Аэродромдо бисти катап ла чешский нөкөрлөрнс уткыдылар «Интернациональ» деп отельге жуулыжып, калганчы катап куучындажып, кокырлажып алала, бис эртен тура Москванын самоледыла Москва жаар уча бердибис Москва бисти соок салкын ла жашкан карла уткыды. Же онызы неме беги. Бис катап ла бойыстыг кару советский жеристе!

Эзен бе, Москва, эзен бе, Төрөлим!

Москва — Прага — Лондон

Гандер — Гавана.

1963 жыл.

КРИТИКА ЛА БИБЛИОГРАФИЯ

В. ЧИЧИНОВ

ПОЭТ ЭРКЕМЕН ПАЛКИН

Мен поэзияны тыг сүүш, тооп жүретен кичи эдим. Бу сөстөрдү кемзиниш жогынаг айдадым. Чындап, мынайда айдарга эмеш эби жок то неме, же керек онызында эмес.

Бир катап америкаанский поэт Роберт Фрост Москвадан атанып жадала, мынайда айткан сөтөри мени сүрекей кайкаткан:

— Мен Советский Союзы госдепартаменттен артык билерим. Оны мен поэзиядаг билерим...

Мынайда Роберт Фрост та күүнзеп айткан, та жок, же бу сөстөриле ол бистинг көп национальностугу поэзиябысты ла онын поэтический географиязын темдектеген. Бу керегинде Роберт Фросттон озо Сафонов бойынын «Путешествие в чужую жизнь» деп бичигинде өскөртө айткан эди.

Бистинг бастыра национальный поэттер бөйынын республиказын мактап кожондогылайт. Кажы ла чындык поэттинг үни агылу ла катап айдылбас, же озор кандый да бой-бойынаг башка болзо, үндери бирлик — озор ончолоры коммунизмге баратан алтамынын маршын мактагылайт.

Бого коштой мен бүгүн јинт алтай поэт Эркемен керегинде айдар күүним бар. Онынг јакшынак, јылу үлгерлерин Алтайда бастыра улус билер.

Озого карагуй өйлөр бистерге көп кара изин артыр-

ган. Ол тушта улуста бичик те, культура да жок болгон. Же качан революция келерде, кичинек албатыбыс өңдөйүн чыккан. Ол феодализмнең социализмге жетире алтам этти. Бойының оосло айдар творчествозына тайанып, ол агылу литература төзөгөн.

1934 жылда баштапкы алтай писатель Кучиякты СС-нинг членине алган. Ол ло жылда кичинек кырлу Жоло деген журтта уулчак чыккан. Жааназы оны эрке сөслө Эркемен деп адаган.

Оноң бери кырлардыг кайнап јаткан суулары көп аккан, жүрүм де јаранып кубулган. Эмди албатыда бойының СС отделениези иштеп јат. Оның членниде мениң нөкөрим Эркемен туружат.

Мен «мениң нөкөрим» деп айттым. Јастырып ийдим эмеш пе? Бис бой-бойыска айылдашпай да јадыс ише. Каа-јаада ла иште туштажадыс.

Јок, јастырбадым. Ол мениң өйимниң санаа-шүүлтезиниң кожончызы. Адалардыг керегин оноң ары апарып јаткан, космоско учуп турган үйемниң поэди.

Линкольн качан да мынайда айткан: «Кем үйезине јакшы бичик берген болзо, ол оның эң артык нөкөри». Айдарда, бойымның албатыма, меге јажыт уул бичиктерин сыйлап берерде, оны канайып нөкөрим деп айтпас! Эркемениң «Кулун киштейт» деп бичиги бистиг издательстводо, «Төрөл улус» деп үлгерлердиң јууптызы «Молодая гвардия» деп издательстводо кепке базылып чыккан. Бу меге јаан сүүнчи эмес пе! Ол мениң нөкөримниң ле албатымның јаан једими эмес пе?

Бойының өйине кереес болгодый, јашөскүрим ого тундешкедий ле албаты-јонның јадын жүрүмин көргүзип тургадый геройды таптыг ба? Бу суракка Эркемен туктурулбай каруу берер. Андый герой бар. Ол «Амыр» деп поэманың геройы.

Ол геройло танышып көрөли бе? Беш жыл Москвада үренеле, јинт уул адаларының өскөн кырлу јерине мен деген. Јинттиң жүрүми айылдаш јаткан Акайдыг жүрүмине торт түңгей эмес. Амыр мынайда сананат: «Чыйрак атка отурып, чындык жүрүмге магтададым». Эмезе мынайда эске ол алынат:

Каргандарга балдар эмди
Канча солунды јартап јат.
Озодо улус пени де

Ондоп болбой отуратан.
 Карыкчыл журтта бичикчи
 Караңуйда айды болотон,
 Улу куучынды угарга,
 Улус ыраактан келетен.
 Кабайда жаткан балдарды
 Кудалаштырып салатан.
 Көрүп өскөн баланың
 Көргөни жаңы мал болгон.
 Жаштан ала жаан кижидий,
 Жаан санааркап жүретен.
 Агаш-ташты аралап,
 Аамай карып, өлөтөн...
 Карыган озо жүрүмди
 Кайкап, узак угадым.
 Капшай ичкери, ичкери
 Барарга мен күйнзөйдим.
 Ол кичинең жүрүмнөң
 Ыраарга мен мендейдим.
 Келетен жылдарга кыйгырып,
 Колымды ичкери сунадым...

Чын, качан да андый жөпсиниш те болгон. Же эмди андый эмес. Качан эски жан аайынча Амырга жаандар сүүбеген кижин алып берерге санагандар. Амыр ого жөпсинбеген. Жаандардын айтканын кичинең кижин тооп угар учурлу. Бу Амырга айдып турган сөстөр албатынын канча чакка жаңдап салган жаңы ине. Бу албатынын жаңына тургуза ла удур барарга Амырга сүрөөн уур болгон. «Меңе нөкөр керек, же кул керек жок» — деп, ол жаандарга айткан.

Көрзөгөр дө, бу чын ла жаңы өйдүн кижизин ине. Ол бар-жок күйчиле эскиден арткан жарабас кылыктарла жалтанбай тартыжат. Ол улустын ортозына куучындар, лекциялар өткүрөт. Же учу-учунда оны улус төрөл уулындын уткып, онын айтканын угуп тургулай берди.

Орооныста албатыларды,
 Ончо улусыс көдүрүлет.
 Кайыр чанкыр кырларда
 Кара жараш жон өзөт.

Же бу ончозы эмес. Автор ло поэманын геройы бир ле сөслө бой-бойын билижет. Ол экү бойынын албаты-жонынын ады-жолун чыгарарга амадагылайт.

Же бу жеңил эмес. Албатынын сүүп, ундыбай жүргөн строкалары бу:

— О, жайла — деп, Акай унчукты. —
 Жегүлөр бар, билерим,
 Камык ла албаты орооныста
 Камыкка жеткен, билерим.
 Кайран жеристе база көп
 Кайкалдар бүткен, ырыс ол.
 Нийдебис өскөн учун бис
 Ичкери жүткүп турбай ол...
 Жылу жергетинг жаражы
 Жылдаг көптөн, жаранар.
 Камык кырларды каскажып,
 Канча байлык алынар.
 Он келер: кырлар бажында
 Оргөблөр омок туцулар..
 Бай жеристи ол тушта
 Балдарыс жеткил тузалаанар.
 Бистинг орооныска бекө улус
 Келип, отуруп куучындажар.
 Кеен санаалу, ак чачту
 Алтай учунылар отуруп.
 Эмди слерге, жингтерге,
 Этпестен эдижер керек.
 Жараш жаңы жүрүмнинг
 Жал куйруктан тудар керек
 Сөзимди кайра албазым,
 Албатым жокту эмес, жок!
 Амадуумды толыбазым,
 Айткан сөс — аткан ок!

Эркеменин сөстөрү тобрак-тоозынга бастырбас.
 Ол албатызын жакшынак жүрүмгө кычырып, ичкери жүт-
 күйт.

Эркемен бойынын төрөл албатызынын кылык-жангы, күүн-санаазын, кандый жакшы билер! Ол оны эптү, жакшы алтай тилле, жүзүн-базын эп-аргаларла улуска көргүзип билер. Слер качан бирде икилиле ойногони урканыгар ба? Бу строкаларды кычырып көрөли. Ол тушта слер, кычыраачылар, строкаларды кычырып, икилини угарга күүнзей берерингер:

Азыйдаг бери нажым сөн деп,
 Акай икилини ойноды:
 Кунугып, ачынып жүргемде,
 Куучындажатам эжим деди
 Кулузында эзин соккондый,
 Күүлейт, сыгырат икили.
 Кайыг шылырап ийгендй,
 Кастар учкандый билдирди.
 Ак-айаста турналар

Кыйгырыжып тургандый,
Жажыл ыраак өзөктө
Жагар угулып тургандый...

Сүүген албатызынын культуразы өссин деп, Эркемен көпти эткен. Эмди онын творчествозынын сыранайла чечектелип турган ойи.

Ол Москвада Горькийдин адыла адалган литературный институтты божоткон. Эмди ол көп бичиктердин авторы. Эркемен улус деремнеде жуунун кийининде канайда иштегени керегинде баштапкы прозаический произведениенин авторы. Же ол бойынын једимиле болорзынбай, оног ары көп бичиир, иштеер күүндү. Онын да учун албаты ого бүдүп, оны бойынын депутады эдип көстөп тура, «бистин Эркемен» деп сүүнчилү айдышканы јолду.

Эркемен арыбас, эткен-тутканыла, уккан-көргөниле болорзынбас кижии. Ол сескир јүректү, јалакай кижии. Ол Африканын албатызынын шыразына ачузын бадырбай кородоп, ологго поэмазын учурлаган. Бойынын үредүчизине Владимир Луговскойго, Алтайынын јаражына ла албатызына учурлап, көп јакшынак үлгерлер база бичиген. Эркемен бир үлгерди божодып, ойто ло јаны үлгерге көчөт.

Бу күски күн меге
Сүреен, сүреен јарап туру.
Теұери чек ајас, ајас,
Телекеј чек кару, кару.
Бүгүни күн сүреен серүүн,
Сананып калган тургандый.
Санаамда база ару, серүүн,
Өзөгимде тымык-тымыктый.
Мындыј күнди качан да
Мен база көргөнимдий.
Кайдаар да ыраак јолго
Атанып барып јатканимдый.
Такып-такып кок ајасты
Эбире ајыктап көрөдим.
Күрег эзи јалагла
Ыраак көрүп барадырым.
Јаш тужунда өскөн јерим
Чек башка билдирет.
Күски ак өркөлөр дө
Меге солун көрүнет.
Соок эзинге кайыннын
Тын шылырап турганын!
Ташта отурган сарынын

Ачу киштеп турганы!
Кырутыган жажыл өлбөг
Бут алдында кажырайт.
Jörgömöштиген обоолор
Күнге буулап тургулайт.
Кайран ару, кару күс
Санаамда јарт арт калар.
Төрблмнннг јаражы
Өзөгимде јуралар.

Ырыс болзын сеге, Эркемен! Амадаган амадуунга јет!
Сен сананган санаага кыйалта јок једеринг, не дезе се-
нинг творчествон јаны јүрүмди бүдүрип турган алба-
тыннын күүн-санаазыла бирлик.

Советский поэт В. Луговской Эркемен керегинде:
«Бу ажарынкай, курч көстү, терен санаа-шүүлтелү торт
јаш поэтти мен јаанап, тыгып калган литераторго
түней бодойдым» — деп айткан.

Эркемен онын иженген ижемјизин бүдүрип, алтай
литературада эрчимдү туружат.

БАЖАЛЫКТАР

Информационный жетирү	3
Ал. Демченко. Жаан иштер бүдүрердинг алдында (статья)	5
К. Козлов. Бурул Сайтнаковтыг турлузында (үлгер)	13
С. Суразаков. Нокориме (үлгер)	15
Улуска бүтпей, комудап ла жүрген кижиге (үлгер)	16
От-эне (үлгер)	—
Чаңкыр энгерде (үлгер)	17
Э. Палкин. Чиби ле кайыг (басня)	18
Аракычы (басня)	19
Лазарь Кокышев. Негрито (поэма)	20
Ал. Демченко. Амыр школго менгейт (куучын)	23
М. Бедушев. Н. У. Улагашевтинг «Сынару» деп чөрчөги аайынча бичилген үч картиналу пьеса	40
А. Саруева. Жадалу кайа (автор бойы чүмдеген чөрчөк)	58
А. Ередеев. Уредүчи најыма (үлгер)	74
Кардын кийининде (үлгер)	—
А. Ередеев. Бабаков Михалдинг журуктары (статья)	76
Н. Шатинов. Кулады (үлгер)	77
С. Манитов. Бир кыска (үлгер)	78
Иван Шинжик. Избач кыс (үлгер)	—
Н. Тепуков. Мөнкүнинг уулы (үлгер)	80
Р. Бекенев. Улаган (үлгер)	81

САТИРА ЛА ЮМОР

Конот, Козлов. Гога Мослаковтыг шыра-борозы (кокур куучын)	82
--	----

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ОРООНДОРДО

С. Каташ. Болгария јакшынак ороон (статья)	87
Лазарь Кокышев, СССР — Чехословакия — Куба (очерк)	93

И. Гавана	109
Школьный город	116
Кыскарта хозяйство керегинде	118

КРИТИКА ЛА БИБЛИОГРАФИЯ

В. Чичинов. Поэт Эркемен Палкин (статья)	128
--	-----

В Горах Алтая

Альманах № 14. На алтайском языке

Редколлегия

Технический редактор *М. И. Тихтиев*
Корректоры: *А. М. Борбуев* и *Г. Д. Голубев*

Сдано в набор 27/І 1964 г. Подписано в печать 27/V 1964 г.
Бумага 84×108¹/₃₂. Печ. л. 4,25=6,97. (Уч.-изд. л. 6,1).
АН 04484. Заказ № 203. Тираж 1000 экз. Цена 30 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
г. Горно-Алтайск, проспект Коммунистический, 44. Горно-Алтайская
типография, г. Горно-Алтайск, проспект Коммунистический, 25.

Баазы 30 акча.

26077

ГОРНО-АЛТАЙСК - 1964